

**„РЕАЛЬНА“
ЧИ ВИЗВОЛЬНА
ПОЛІТИКА?**

(РОЗМОВИ НА ЧАСІ)

ВИДАННЯ РОЗБУДОВИ НАЦІЇ

1933

„РЕАЛЬНА“ ЧИ ВИЗВОЛЬНА ПОЛІТИКА?

(РОЗМОВИ НА ЧАСІ)

Самопали набивайте,
Острих сабель добувайте,
А за віру хоч умірте
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава
Же през саблі маєм права!

НАКЛАД ДРУГИЙ

ВИДАННЯ РОЗБУДОВИ НАЦІЇ

1933

Лицарям України —

що впали на полі слави зі зброєю в руці;

Мстникам за ворожі обиди —

що їх розстріляли або що згинули на шибеницях;

Героям —

що їх вороги звірі закатували в тюрмах;

Співпрацівникам —

що караються у ворожих в'язницях,

присвячує

автор.

I.

*Я ридаю, як згадаю
Діла незабутні
Дідів наших: тяжкі діла!
Як би їх забути.
Я оддав би веселого
Віку половину.*

Т. Шевченко.

Безпартійний: Я не належу ні до одної політичної партії, не є прихильником якоїсь одної української політичної групи та й узагалі я ляїк у політичних справах. Може саме тому для мене є незрозумілим, а то й болючим політичне розбиття українців, взаїмна їх борня між собою. От, напр., чому ви, націоналісти, яких голос тепер всюди чути, чому ви не співпрацюєте з унерівцями? Не всі ж із них злі люди і тому вони...

Націоналіст: Вибачте, що перебиваю. Проблема, що ви її зачепили, не обмежується унерівцями. Ваше питання треба поширити й на решту політичних груп.

Безпартійний: Тим гірше! Виходить, що ви свідомо відкидаєте співпрацю взагалі з усіма українцями, що не належать до вашої організації?!

Націоналіст: Тепер ви знову за-далеко загналися: в даному випадку мова мовиться не про членів нашої організації, бо тоді б ми обмежилися на замкнену в собі-секту, позбавлену будьяких стремлінь до поширення й байдужу до чинности інших політичних груп. Тоді як це не так. Тому також не можна казати про «всіх українців». бо мова тільки про політичні групи, як виразники певної ідеології-світогляду, чи лінше як певне психологічне явище чи, як хочете, чинник...

Безпартійний: Еге-ж! Розумію. Значить — проблема старих і молодих, «батьків» і «дітей», зрештою проблема вічна, й не тільки нашого, але й усіх народів.

Націоналіст: І так, і ні. Коли ви розумієте під тим лише різницю темпераментів молодих і старих, отже загонистість — здержливість, імпульсивність — розважність, ризкування — вирахованість, недосвідченість — практичність, тощо, тоді — ні, бо ця проблема існує і в кожній окремій політичній групі, та не тільки в них, а в усіх організаціях, ба, навіть у кожній родині.

Безпартійний: Так я і розумію справу.

Націоналіст: Отже хибно її розумієте. Бо не тут лежить суть порушеної справи нашого відношення до інших груп. І в нас є люди різного віку й різних темпераментів — загонисті й здержливі, недосвідчені і з досвідом, ризикантні і розважні, тощо. І коли ви вже хочете послуговуватися шабльоном «молоді — старі», «батьки — діти», то треба розуміти під цим дві різні породи людей, точніше два різні психологічні типи, а що за тим іде — два різні світи.

Безпартійний: Дозвольте! При чому тут «два різні світи», коли всі ми українці й усі ми маємо спільну мету, що повинна нас єднати — Україну?

Націоналіст: У тім то й річ, що не всі ми українці одної породи й якраз тому не всі ми на ділі маємо спільну мету, хоч на словах воно ніби так виглядає і хоч ми запевняємо про це себе й других.

Безпартійний: Цілковито не розумію вас.

Націоналіст: Щоб пояснити, я запитав вас: коли «українець» Чубар або Затонський каже — «Радянська Україна», український сель-роб Вальницький — те саме, уенерівець — «Незалежна Україна», а Петя Певний те саме, гетьманець — «Незалежна Україна у союзі трьох Русей», а соціал-революціонер — «Незалежна Україна у федерації Сходу Європи», ундіст — «Самостійна Соборна Україна», а націоналіст те саме, — то чи це все одно й те саме? Чи можете між тими всіми «незалежними Українами» поставити знак рівняння? Чи це одна й та сама Україна? Чи це одна й та сама мета?!

Безпартійний: Безперечно це не одно й те саме. Але чи є те саме — фашистівська Італія, демократична чи монархічно-конституційна?! Мова про Італію!

Націоналіст: Приклад не відповідний, бо не можна в даному випадку зрівнювати державу, та ще й велику державу з недержавним народом, себто, не можна робити порівняння між державним устроєм і змаганням народу до самостійності.

Безпартійний: Згода! А все ж, коли йде про порушену справу, я схильніший думати, що тут мова, власне, про різні методи й форми реалізації засадничої ідеї — України. Для нас усіх майбутність закрыта і звідси повстають різні погляди й на ту нашу майбутність, і на наші теперішні спроможності реалізації бажаного ідеалу. Одні вірять у те, що наперед треба частину наших земель звільнити, а щойно тоді, маючи тверду базу, визволяти інші землі; другі вірять в етаповість національних змагань, отже, від культурної автономії поступнево до незалежності; треті вірять у революційні способи боротьби, тощо. Все це справа метод. Або чи зміняє що на суті, коли одні бачуть щастя України в її гетьманському устрою, інші в демократичному, треті в соціялістичному, ще інші в радянському чи під диктатурою?! Це знова питання форми.

Націоналіст: Для вас питання метод і форми, а для мене це питання суті. В тім то й річ, що в нас доволі часто сплутують форму зі суттю; в даному випадку суть беруть за форму, а в інших — навпаки. Це тому, що у нас божищем чи там бовваном стало — слово, і просто засліплює, як вас, слово — «українець», «український», «Україна». Не треба далеко шукати пояснень. Ми при звичаєні до того, що в очах наших ворогів саме признание до українства було рівнозначним із державною зрадою і за це ще недавно, за царської Росії, переслідували, а то й за саму українську мову розстрілювали, як це було за Денікіна та большевиків; ми при звичаєні до того, що ще й нині, хочби в Польщі, закон не узнєє терміну «український» у відношенні до автохтонного українського населення, а признаватися, напр., при конскрипції, до української національності часто-густо є свого рода героїзмом, бо це звязане з поліційними утисками, закидом державної зради та судом. Але й без того таке признание зачиняє не одні двері, де можна найти заробіток. Ми при звичаєні до того, що чи наслідком страху, чи сорому під впливом плюгавлення ворогами всього українського, чи повної

національної несвідомости самі українці, й не тільки на окупованих землях, й не тільки під примусом, але й доброхить, навіть на еміграції — і європейській, і заокеанській — уживають на означення себе термінів: «малорос», руснак», «карпаторос», «русский», «австріяк», «православний», «греко-католик», «тутешній», «поляк» ітд. А тому, коли хто до нас заговорить українською мовою й скаже, що він «українець», то багато з нас відразу готові перед ним чолом вдарити та душу свою розкрити. Отже тут навпаки: назверхню форму беруть за суть; назверхня форма — слово — це має бути кваліфікацією українства, це його суть. А тому в багатьох серце тріпотить з радощів, коли вони бачать українські написи на двірці, вулицях чи установах нинішнього Харкова. Багатьом з радощів аж млісно стає, коли чують слова — «українізація України», — ба, вони почувають задоволення національної гордості з того, що московські робітники, большевицькі комісари й урядовці примушені вчитися української мови, неначе ми, українці, солодко мстимося нашим ворогам за те, що колись ми були примушені вчитися їхньої мови. Багатьом крутиться в голові з радощів, коли вони читають кілька то українських часописів виходить на Наддніпрянщині, кілька соток тисяч українських книжок іде в народ. І коли вони навіть не комуністи й не радянофіли, то всеж назва «Радянська Україна», «Українська Радянська Держава» викликає в багатьох особливі почування, мовляв, яка б там не була, а є Україна; що там не казати, а є українська держава! Для них це одна форма улюбленої ними України, форма, з якою вони може й не погоджуються, але форма. І тому для них Чубар чи Петровський наслідком того, що стоять на чолі тої української держави та ще й балакають українською мовою — українці. І тому так само для них Вальницький, москаль духом, старий москвофільський галицький діяч, також — українець, бо віднедавна балакає він українською мовою та пише в органі української партії «Сельроб» й визнає Радянську Україну. Таким самим українцем є для них і Петя Певний, для якого Польща стала духовим і матеріяльним ідеалом і тому тільки, що в ньому пливе українська кров, що він балакає й пише українською мовою та називає себе українцем та що його орган має назву — «Українська Нива». А проте, напр., етно-

графічний українець, «старорусин» Сірко з «Руским Голосом» у Галичині, що балакає й пише московською мовою і славословить Москву так само, як Вальницький, або галичанин, «русский» (з одним «с») Бачинський із «Народним Домом» у Львові, що ні зукраїнізувався, ні змосковився, а славословить Польщу так само, як Петя Певний, це вже не українці, це вже, мовляв, вороги. Такий самий їх підхід до тих усіх вивісок, що фактично словами закривають на-
впакову суть.

Безпартійний: Так скажіть мені, який ваш підхід.

Націоналіст: Щоби ви краще зрозуміли мій підхід, перегляньмо коротко хочби т. зв. національний табір із того боку Збруча й що він проповідує. І ось одні (уенерівці) вже від років проповідують: Українці самі не зможуть побороти всіх ворогів, ба, навіть самих большевиків; тому ми вступили в союз із поляками й одступили їм західні землі; за це польські війська звільнять В. Україну зпід большевицького ярма; тоді ми там створимо нашу державу, створимо власне військо, а коли покріпшавмо — відберемо від поляків Західню Україну; а коли б навіть мали ми назавжди зрезигнувати з Західньої України, то це оплатиться самостійністю на В. Україні. Другі (гетьманці) кажуть: Росія за-велика, щоб її поборола Польща, а ми самі й поготів не зможемо її побороти, та ще тепер, у стані нашого поневолення; проте легше побороти Польщу; тому нам треба жити в згоді з Росією, утворити союз з монархії московської, української та білоруської; тоді легко поборемо Польщу, відберемо Західню Україну й так досягнемо соборности; а тоді вже зможемо зректися союзу з Московщиною; а коли й ні, то також нічого злого не буде, бо власне Україна буде самостійною державою. А треті (соціал-революціонери) кинули клич: Монархії вже в Росії не буде й не в добрим, щоб була, бо буде нас гнобити, як давніше гнобила; зате треба утворити «Соціалістичну Лігу Нового Сходу» в союзі з російськими соціалістами; Україна тоді легко відбере свої землі від Польщі, буде соборна й самостійна, бо союз із соціалістами не буде ніякою неволею, а союзом самостійних держав. Четверті (ундівці) вже давно почали проголошувати: Ми не можемо звільнитися нараз, лише поступнево, етапами; тому дбаймо ми за галицький загумінок і тут стараймося дістати автоно-

мію; тоді ми подужчаємо й наша самостійність прийде автоматично. А п'яті (соціал-радикали) кажуть: Біда наша не в Польщі і не в польській державі, а в фашистівській диктатурі в Польщі; коли б не було диктатури, то польський працівний нарід погодився б із українським працівним народом; отже в II. Інтернаціоналі наше спасіння. Шості (соціал-демократи) додають до того ще й большевицьку диктатуру як причину неволі на В. Україні й також шукають спасіння в II. Інтернаціоналі й у світовій демократії. Сьомі (радянські) кажуть: Ми вже маємо українську державу над Дніпром, а треба нам тільки звільнитися від Польщі; тому наше спасіння в большевиках, які прилучать західні землі до Радянської України, й тоді ми будемо мати і самостійність, і соборність. Восьмі (католики Хомишина) заявляють: Радянська Україна — це царство Антихриста, і не Рада Амбасадорів, але Провидіння Боже поставило нас, як частину українського народу, під владу польської держави й цьому зарядженню мусимо підчинитися; хочайби нас держава гнобила й переслідувала, то таки маємо завсігди і всюди зазначувати нашу лояльність; наша лояльність має до того стреміти, щоб польська держава була дужа й забезпечена; лише тоді дістанемо автономію, а там далі побачимо). На тому можемо скінчити. Вже, навіть, коли тільки до тих слів прислухаєтеся, стане вам дивним, бо всі ті концепції власне перехреслюють одна одну і взаємно себе негують. Та далеко гірший образ матимемо, коли залишимо слова, а подивимося на діла того табору, добровільні чи мимовільні, і наслідки тих діл. Якраз із такого становища треба підходити до цілості нашого життя на всіх українських землях. Тому я не дивлюся на слова, на вивіски, на мову, на кровне походження, ба, ані на програми і плятформи. Проте дивлюся на суть, дивлюся на людей та їх діла та наслідки їх. І тоді для мене сучасна «Радянська Україна» — це колонія Москви, а большевицький устрій — це найгірша на протязі цілої нашої історії форма матеріяльного підбиття України; тоді большевицька «українізація» для мене нова форма духового поневолення, форма, яка у своїх наслідках, щодо національно-державних змагань Української Нації, перевищила денационалізаційно-винищуючі режими царизму, мадярського гнету та ин. Для мене унерівська «незалежна Україна»

це — кольонія Польщі, присмак якої маємо на Західній Україні та й у поході поляків на Київ в 1920. р.; це разом труна для ідеї соборности та втрата для Української Нації раз на все всіх західніх земель на Схід од Збруча та Дністра. Для мене гетьманська Україна в концепції союзу «3-ох Русей» це з ідеологічного боку чи на випадок реалізації — поворот Переяслава і недавнього минулого, чого присмак дає нам гетьманування Скоропадського в 1918. р. із рішачим голосом московської реакції в «самостійній Україні» й з проголошенням федерації з (навіть неіснуючою!) Росією. Есерівська «незалежна Україна» в «Лізі Нового Сходу», кінець-кінцем нереально-невдала вихватка одиниць, це — ідеологічний, а на випадок реалізації, фактичний поворот Керенщини, та кінець-кінців закріпощення не инше, як за царського чи большевицького режиму. Для мене «Самостійна Соборна Україна» галицьких автономістів-угодовців — це святочний, декоративний шильд, який закриває фактичне зречення самостійницьких стремлень, на місце яких приходять «максимальні реальні домагання» (на ділі зовсім нереальні!) територіяльної автономії під Польщею. В тій самій площині стоїть радикальна й соціал-демократична «незалежна Україна» з обмеженням на «органічну працю» та приналежністю до II. Інтернаціоналу, що станув на засаді непорушности державних границь Польщі та заявився проти сепаратистичних і повстанчих акцій поневолених народів на терені ССРСР. Такий я бачу зміст за всіма тими гарними вивісками. І тут годі переконувати себе гарними словами, аргументами «реальности» чи «нереальности», «спроможности» чи «неспроможности», покликуватися на патріотизм чи недавню минувшину носіїв усіх тих нинішніх концепцій і недавніх керівників таки реальної української державности. Ось такий мій підхід. І тому також для мене, поминаючи гарні слова, Чубарі, Затонські, Коцюбинські, Скрипники та їм подібні це — яничари, що стоять на службі Москви; вони зі своєю «українізацією» для нашої нації гірш небезпечні, ніж був, напр., завзятий москаль-жид, большевик Ларін, що боровся проти «українізації». Тому також і «старорусин» Сірко менше небезпечний, ніж «руський» Бачинський, а той менше, ніж Вальницький, а той менше, ніж радянофіл Крушельницький. Таку саму драбину можете

собі зробити від члена польсько-української «Згоди», через волинського Петю Певного, галицького угодовця, що попи-
ває собі «чорну каву» з тим таки Певним, аж до польського
«союзника» уенерівця. Скажіть, як ви можете ставити в
один ряд — большевика Затонського, сель-роба Вальниць-
кого, регіоналіста Певного, радянофіла Крушельницького,
угодовця Назарука, польонофіла Смаль-Стоцького, а — по-
біч них Головінського, Басарабову, Пісецького та тисячі ин-
ших, що вкрили своїми тілами українські землі в боротьбі
з ворогами, що залишили нам легенди Крут, Базару, Львова,
Київа, — далі тих, що заповнюють льохи че-ки та польські
в'язниці й тих нарешті, що тепер стоять на тому самому
шляху боротьби «або-або»: «або волю здобути, або дома не
бути»?! Для вас все це українці одної породи? Чи між усіма
тими українцями можна поставити знак рівності? Чи всі
вони творять один світ? Чи всі вони борються за ту саму
мету, за ту саму Україну?!

Безпартійний: Вибачте, але ви даєте доволі дивні при-
клади й тому ставите справу надто натягнуто і надто гостро.
Ви ж виїмки генералізуєте в якісь правила, бо одиниці уто-
жнюєте з загалом.

Націоналіст: Борони Боже! Я загалу не торкаюся. Мені
йде тільки й виключно про носіїв політичних концепцій,
отже навіть не про інших членів політичних груп. Тому
подав я вам, навіть поіменно, тих, що просвічують «загал»,
«маси», — маркантних представників різних українських
політичних течій, груп та ідей, що виповнюють українське
політичне життя. Від голови риба смердить!

Безпартійний: Але дозвольте! Чи ви думаєте, що коли
хтось не згинув у че-ка чи в польській в'язниці або коли
хтось не вірить у доцільність і успішність революційних ме-
тод боротьби, той вже не українець? Чи ви думаєте, що коли
хтось вірить у доцільність поступневого звільнювання укра-
їнських земель, хочби з частинними або тимчасовими втра-
тами деяких українських земель, як, напр., уенерівці, той
вже не любить України? Чи ви думаєте, що коли ундовець
вірить в етаповість національних змагань і змагає наперед
до автономії, то він не хоче України?!

Націоналіст: Радо признаю, що всі зачеплені нами,
включно з Вальницьким, є українці. Радо признаю, що

не тільки ті, що відступають частину українських земель для досягнення «незалежності України» й лучаться в тій цілі з ворогом, але й Петя Певний, — всі вони люблять Україну, кожний на свій лад. Радо признаю, що галицькі, буковинські та інші угодовці та автономісти й радянофіли різних мастей хочуть Україну, кожний на свій спосіб. Радо признаю, що вони вірять на свій спосіб у свої «ідеали», «етапи», «союзи», «автономії», «програми», тощо. Добре, що ви в ту площу поставили питання, бо таким робом завернули ми до проблеми «молодих-старих», двох одмінних психологічних типів і світів, з якої почалася розмова. Якраз оця *віра* їхня й наша і якраз оте *хотіння-воля* їхня й наша є тим суттєвим, що різнить нас, що ставить між ними й нами хинський мур, що робить із них і нас два різні світи, дві відмінні породи українців, перенятих таким чином і двома різними «любовями» до України, що, нарешті, ставить по одному боці всі їх «України», а по другому нашу Україну.

Безпартійний: Признаюся вам щиро, що зовсім вас не розумію.

Націоналіст: Дам вам приклад. Криця (сталь) — це відповідно перероблене загартоване залізо. А всеж криця це не залізо, хоч і залізо і криця з одної залізної руди походять і з одного ж і того самого первня хемічного складені. Подайному, м'яткому залізу бракує гарту, щоб стати твердою, неподайною, шляхотною крицею. Наш нарід, етнографічно — отже з усіма тими «малоросами», «руснаками», «австріяками» і «тутешніми», — це залізна руда, з якої випалюють свої й чужі залізо. З української руди повстає таке чуже залізо, як Вишневецькі, Потоцькі, Мальчевські. Гоголі, як нинішні галицькі Сірки й Бачинські, як карпаторуські Фенцики, як загони армії Денікіна й Врангеля, як львівське міщанство, що боронило Львів від Хмельницького та як ті львівські батяри, що боронили той самий Львів нещодавно від української армії. Наше залізо — це дотеперішнє українське провансальство; це м'яке залізо, з якого вороги з допомогою Певних, Вальницьких, Затонських ітд. намагаються видобути бажані форми в вигляді радянських і унерівських «Україн», «соціалістичної Ліги Нового Сходу», регіоналізму, українізації, тощо. Ми, молоде покоління, що

політично зродилось в огні недавнього збройного змагання за волю, хочемо з українського народа-заліза зробити Українську Націю-крицю, тверду всередині та неподайну наверх і на найтяжчі удари ворогів. Почали те робити ті, що своєю волею, вірою й кров'ю створили величний національно-державний ідеал і заповіт свій залишили в тисячних могилах, попорозкиданих по всій безкрайї українській землі. Ті, що самі стали крицею. Їх заповіт сповнимо тільки ми або наші ідейні діти. Цього ніхто інший не зробить!

Безпартійний: Мене просто дивує ваше дивно непримирне становище до всіх тих «батьків», «старих», усіх тих, що не дорівнюють вам силою віри й силою хотіння. Але ж зрозумійте, що ви фізичні й духові їхні діти; що коли б не було їх, то й вас не було б. Не впали ви на нашу землю з місяця та й не маєте ви тут пустелі, де треба б вам від самого початку працювати. Проте маєте ви вже певні надбання й то чималі, які не є вашою заслугою, а якраз отих «батьків». Бож не ви, «молоді», але вони творили на всіх українських землях оті «Просвіти», кооперативи та взагалі всі культурні й просвітні установи; їх заслугою повстали українські часописи, література, мистецтво, наука українська; їм треба завдячувати дотеперішню національну свідомість українських народніх мас та дотеперішній наш, хочби й примітивний, політичний розвиток. А ви переходите над ними всіма до порядку денного, та ще з ваших слів виходить, що вони національні шкідники.

Націоналіст: Радо вам признаю, що наше дотеперішнє, а точніше — передвоєнне національне надбання на всіх ділянках нашого життя — це їхня заслуга. Тої заслуги не маємо наміру в них одбирати, як рівнож не думаємо заперечувати заслуг для Української Нації тих, які в минулому столітті боролися проти «йорчика», за фонетичний правопис, чого зрештою ми молоді були свідками вже в пореволюційних роках на Закарпатті, де й нині точиться мовна боротьба, просто не мислима на інших землях, і де видавати часопис українською фонетикою вважають вершком політичної свідомости й активізму. І ось уявіть собі на хвилю, що нині, кільканацять років по нашому збройному визвольному змагання, коли ми вже бачили на власні очі нашу державу, коли ми вже мали власне військо, суди, дипломатію

й т. д., — встають із трун наші заслужені патріоти, борці за кирилицю чи фонетику, беруть у свої руки політичний провід і заводять свої «йорчикові» методи політичного примітивізму минулого століття, коли максималізмом, а просто вершком мрій було видати український часопис і книжку фонетичним правописом, мати українську школу, а в політичній царині мати українського посла в конституційній монархії. Не висміявби їх нині «невдячний» нарід і не загнавби їх силоміць до могил, звідкіля вони встали?!

Безпартійний: Але-ж бо й ви вибираєте якісь фантастичні приклади, що не вкладаються в нашу теперішню дійсність. Це ж анархонізм!

Націоналіст: Якраз таким анахронізмом є від часу революції 1917 р. наш національно-політичний провід і не так далеко уже відбіг він од згаданих «йорчикових» патріотів. І тих, і його місце має бути на сторінках історії, а не в нашій теперішній дійсності. Це гальмо нашого розвитку. Ви ж тільки зясуєте собі: вони, себто, наші «батьки», репрезентанти нашого старшого покоління — це справді поступові сини наших «йорчикових» дідів, але разом із тим це продукт нашої передреволюційної дійсності, продукт передвоєнного виховання, передвоєнної української політичної школи. Їх найвищі аспірації були — в рямках «Боже, царя храни» і «Боже, буди покровитель» — українські школи, «Просвіти», спортові товариства, власні економічні установи, тощо, коротко — культурна, а найвище територіяльна автономія. Просто великаном думки був Драгоманів, що казав про демократичну Росію й федерацію з нею. Хто тоді говорив або й думав про самостійність, а ще й про соборність України? Хто думав про українську державу?! І ось приходить, зрештою сподівана нашим національним проводом, війна 1914 р., під час якої під звуки «Боже, царя храни» та «Боже, буди покровитель» йдуть не то що без спротиву, але з натхненням сотки тисяч українців у бій за оборону в'язниць, у яких живуть; десятки тисяч гине їх у Сербії, італійських горах, мазурських озерах, пинських багнах, карпатських лісах, у Румунії. А рівночасно ні-за-що вивішують мадяре тисячі отих льояльних громадян «руської» національності, а москалі вивішують або женуть у Сибір інших. Та ось раптом заскакує наш провід революція 1917 р., не ним підго-

тована, розпад Росії, а рік пізніше ще менше очікуваний та бажаний розпад Австрії. І відкривається безліч можливостей для Української Нації; але перед ними стоїть наш національно-політичний провід безрадний, зафрасований, бо це, що й без його волі зреалізувалося, йому навіть у сні, навіть у фантазії ніколи не приходило. Ні він, ні маси, на чолі яких він був, не підготовані до того великого моменту, що впав їм несподівано на голову. Провід із засвоєними категоріями дотеперішньої політичної думки не може не то що творити свою дійсність, не то що кермувати подіями, але й вжитися в оту дійсність, своєчасно поступати за моментами, що перевалюються через його «розумні» голови й які захоплюють «нерозумні» маси. І ось який анахронізм маємо на В. Україні: обставини тягнуть несвідому народню стихію, а оті народні маси тягнуть провід — «мозок нації», що, йдучи у хвості подій, своїми розумовими спекуляціями лише гальмував і маси й біг випадків, одне слово — затримував колесо історії, тим разом такої ласкавої для нас. А найцікавішим є те, що наші проводирі, наш «мозок», уважав, що це так мало й має бути. Ось послухайте слів тодішнього, найвищого керманіча державним кораблем, голову Центральної Руди, Грушевського: *«Ті, що йтимуть з ним (народом) тільки до певної міри могли буть ним кермувати, а часто він вестиме їх, а не вони його й заводитиме не туди навіть, куда вони штіли б²)»*. Чи ж не знаєте, що тоді, коли російський велетень лежав розбитий, Центральна Рада видала І. Універсал, у якому стоїть на становищі автономії України?! Стоїть на становищі якраз отого політичного ідеалу в режимі царського деспотизму! Чи ви не знаєте, що під натиском низів, отих всяких зїздів військових і інших, отже «нерозумної», непросвіченої маси, видавано що-раз нові універсали і що треба було аж 4 універсалів, щоби нарешті прийти до проголошення самостійности?! Чи не знаєте, що заки це сталося, то людей, які відважувалися кидати гасла самостійности, висміювано, а то й запроторювано до в'язниці як зрадників «єдиного революційного фронту»?! Ще 16. XI. 1917. р. Генеральний Секретаріят видав відозву, що, мовляв, *«всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії — або контрреволюційна провокація, або звичайна обивательська несвідомість. Центральна Рада і*

Генеральний Секретаріат твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської». Це в тій самій відозві, де рівночасно стверджується, що «центральноє правительство всієї Росії не має спромоги керувати державним життям». І оправдується, що тільки ізза тої обставини треба було створити і то тимчасово нові українські комісаріяти. Так і написано: «З огляду на це Секретаріат поповнено тимчасово Генеральними комісарами в справах: продовольчих, військових, судових, пошт, телеграфів, доріг». Отже поодинокі ступні нашого державного розвитку (автономія, самостійність, соборність) не наступали на бажання, а то й за згори продуманим пляном наших партій, але навпаки — несподівано для них, наслідком природного розвитку подій на Сході Європи, а швидче проти волі й засад партій, які опинилися тоді при кермі українського державного корабля³). Ще безпосередньо перед проголошенням IV. Універсалу, Центральна Рада звернулася до всіх національних республік, що повстали на руїнах царської Росії, з проєктом федеративної Росії! Та ж навіть IV. Універсал видано під примусом моменту, якраз наслідком невдачі отих федеративних спроб і воєнного наступу большевиків на Україну. Навіть стиль IV. Універсалу такий, що Центральна Рада виправдується, мовляв, проголошуємо самостійність України, але винні тому большевики. От що пише перший наш прем'єр Винниченко за тодішні часи⁴): «Ні про який сепаратизм, самостійність, навіть мови бути не могло: а коли чулися рідесенькі голоси, то це були голоси або столястиків, чистих теоретиків, запеклих «самостійників», або людей, занадто вже хоробливо пронятих національним чуттям. На конференції української соціал-демократичної партії в квітні 1917. р. питання про самостійність зустріло майже негативне відношення!» Оце так підготовлювано IV. Універсал! За доби нашої державности наші партії думали про людство, про Росію, про всесвітній соціалізм, про класові інтереси й інтернаціональні гасла, але не думали про Україну як самоціль⁵). Ось що пише про ті часи один із українських публіцистів: «Застрашаючий хаос ідей, повний брак загально прийятих традицій, відсутність загально узнаного прапору, що малювався одним на два, одними на один, а иншими знов на три кольори, дезорєнтація

провідників, получена з фаталістичною і обезвладнюючою вірою в «несмертельність нації» — ось були найбільш характеристичні прикмети групи людей, котрим, немов на кепський жарт історії, судилося ділати в момент, що приходить раз на одну чи дві сотні літ, треба було виступати на політичну арену не лиш з доброю волею і любов'ю до рідного краю, але й з ясно сформульованим політичним ідеалом»⁶).

Безпартійний: Так, але уважайте, що все це відбувалося на теренах бувшої царської Росії, де наслідком страшного гнету, нарід не був національно свідомий і вихований.

Націоналіст: Так?! То для виховання мас у душі самостійництва перешкодою був — страшний гнет. А чому той «страшний гнет» не був перешкодою, щоб десятками років співати масам про соціалізм, соціалізацію, соціалістичний рай і тим способом духовно підготовлювати маси до вступу в нинішній «соціалістичний рай» большевиків?! Автім не було вже того «страшного гнету» за доби революції! Чому ж тоді, замість розпалювати до білого жару самостійницькі інстинкти в народній гущі, наші провідники, оті ес-ери, ес-ефи, ес-деки й т. д., гасили їх своєю соціалістичною фразеологією, якою конкурували з большевиками, та кличами про «спільний соціалістичний фронт» торували большевикам дорогу на Україну?!

Безпартійний: Добре! Але все таки чому ви бачите щось иншого в Галичині?

Націоналіст: В Галичині щось иншого? Ви подивіться, що зараз роблять наші проводирі; без огляду на страшний приклад Наддніпрянщини, те саме нині роблять у Галичині соціал-демократи, соціал-радикали, сель-роби, радянофіли, не кажучи вже про комуністів. А щодо Галичини часів Австрії, то, правда, народні маси були вільні від соціалістичної дурійки й були доволі національно свідомі, але це не була державно-творча свідомість, бо навіть провід не мав такої свідомости. Чи вам не відомо, що в хвилю розпаду Австрії наші політичні проводирі, які не тільки до того рук не приклали, але були прикро тим заскочені, до останньої хвили сиділи в Відні, сподіваючися, що «найясніший пан» таки вкінці сповнить їхню мрію — поділ Галичини й автономію з українським намісником і українським університетом? Чekali бідолахи ще й тоді, коли інші народи вже заходилися

будувати свої хати й коли вже навіть у Львові українські «молодики», їхні недосвідчені сини, підготовлювали переворот і захоплення влади з рук «пісарсько-королівського намісника»! І чи диво, що під таким проводом і на Наддніпрянщині, і на Наддністрянщині наша держава завалилася? Мусіла була завалитися! Навпаки, скорше може бути дивним, що ще так довго втрималася. Пояснюється це хаосом, що панував на Сході по вибуху революції, а в Середній Європі по розвалі Австро-Угорщини та революції в Німеччині. Але якраз цей хаос давав нашому проводові всі можливості створити її на міцних підвалинах закріпити українську державу. Розуміється, при умові іншої діяльності...

Безпартійний: Маю враження, що ви дуже односторонньо підходите до тої справи. Творити державу, та й ще в умовах революції, при наступі ворогів із усіх боків, а що найважливіше — без власного досвіду і при браку відповідних людей, які вели би поодинокі ділянки державної машини, не така легка річ. Чи-ж ви думаєте, що вистачить тільки добра воля, щоб вести державний корабель? Треба знання, треба досвіду! А чи-ж мали ми таких людей, а коли й мали, то чи мали ми їх подостатком? Чи мали ми своїх генералів, дипломатів, міністрів, адміністраторів, старост? Ба, нам навіть бракувало сотників, комісарів поліції, залізничних машиністів, телеграфістів, купців і промисловців, тощо. На них стоїть держава, вони ведуть ту державу, утримують її своєю працею й знанням. Одне слово — дилетантизмом та неумцвом державу не втримаєте. Як мала втриматися українська держава, коли міністрами були кооператори, поети й письменники, коли отаманами ставали фельдфебелі, а то й зовсім не військові люди, старостами — священики і хвершали, дипломатами — вчителі й техніки? До того всього треба було послуговуватися фахівцями, часто-густо ворожими до українців. Тимто творення і утримання держави в таких умовах було завданням понад наші сили, й годі тут обвинувачувати наших проводирів. Я думаю, що навіть не багато поміг би тут Клемансо чи Мусоліні, поставлений на премера, а Наполеон на вождя. Ось де треба шукати причин упадку нашої держави.

Націоналіст: Не перечу, що фаховість, знання, себто кадри фахових людей, що вміють кермувати та удержати дер-

жаву, а тим самим оборонити її від зовнішніх і внутрішніх ворогів. — мають велику вагу. І не перечу також, що у нас під тим оглядом були великі недомагання. Авсеж не в цьому головна причина упадку нашої держави. Бо не багато краще було в наших ворогів, авсеж вони нас перемогли. Що за військовий «фаховець» був із комісара війни Лейби Троцького або вахмістра Буденного чи навіть з Пілсудського або ген. Ридза-Сміглого? Чим *фахово* ліпші вони від нашого Петлюри, ген. Курмановича, ген. Павленка, ген. Тарнавського чи ген. Грекова? Чим *фахово* ліпші польські Антки, які вперше в життю тримали кріса в руках, або босячня, що боролася за совіти, від наших «Січових Стрільців», наших партизанів із Зимового Походу, від героїв зпід Базару або від Галицької Армії? Чи не перемагало наше військо кількакратно дужче військо ворогів? Чи не маємо славних походів наших військ на Київ, чортківську офензиву, тощо? Чим *фахово* ліпший перший прем'єр Польщі, п'яніст Падаревський, од першого прем'єра України, письменника Винниченка? Чим *фахово* ліпший б. семінарист Сталін від академіка Грушевського, або дядько Калінін від Андрія Левицького, Літвіноф од Шульгіна, гр. Скірмунт від гр. Тишкевича?! Та ж візьміть ще й те на увагу, що тоді, коли большевики якраз вистрілювали десятками тисяч свою *фахову* інтелігенцію, в нас ще брали на службу *фахівців-чужинців*. А також візьміть на увагу, що саме тоді визволилася 2-мільйонна Литва при борні на 3 фронтах: проти большевиків, німців і поляків; визволилася також маленька Латвія, Естонія, визволилася Фінляндія. Чи ви думаєте, що, навіть не тоді, але хочби нині, литовці мають більше *фахової* інтелігенції, ніж наша нація? Або що Вальдемарас або Сметона це якісь генії, що їх не мала й не має наша нація? Або, нарешті, чи Ленін, Мусоліні, Масарик, Кемаль-Паша, Мекдоналд або Гувер придали вміння кермувати державою на урядничій, «*фаховій*» драбині? Отже, чи не здається вам, що не можна шукати головної вини у «нефаховості» нашого проводу й державного апарату?

Безпартійний: В такому разі рішачою була дужча збройна сила наших ворогів.

Націоналіст: Також не в дужчій збройній силі ворогів була головна причина нашої невдачі. Взяти хочби на увагу

те, що тоді, коли Польща ще була під німецькою окупацією, а в Росії, на початках більшевизму, панувала анархія й внутрішня боротьба з Корніловими. Юденічами, тощо, ми мали вже правильні війська, під національно-політичним і фаховим оглядом на висоті свого завдання, як, напр., Синя Дивізія, Січові Стрільці, тощо: так і за Центральної Ради, так і за гетьмана Скоропадського мали ми можливості створити так сильну армію, що тримала б в шаху всіх наших ворогів. Коли таке не сталося і ми збройно підлягли, то збройна перемога ворогів є не сама в собі причиною нашого упадку; але є наслідком якоїсь іншої, важливішої причини. І в цій останній причині треба також шукати пояснення, чому при недостатці нашої фахової інтелігенції, всеж і ті нечисленні фахівці або здібні одиниці нераз відсувалися на бік, а на чолі держави висувалися залізничні техніки та демагогі-анальфабети, знова ж при війську десятки амбітників-горлорізів-отаманів. Отже де лежить причина того, що оті Бронітайни-Трюцькі, й вахмістри Буденні зі своєю босячною, й ті львівські батяри перемогли нас?

Безпартійний: Дуже мені цікаво почути ваше пояснення.

Націоналіст: Коли сподівається почути щось нове, то розчарується. Це-ж те саме, на що я вже вказував: провід нації своїм політично-психологічним наставленням не доріс до свого завдання. Ви ж тільки зясуйте собі, як під тим оглядом було в наших ворогів. Більшевики кинули клич: «Вся власть советам!»: вони хотіли влади неподільно, безкомпромісово, рішучо й до неї йшли через сотки тисяч трупів. Поляки кинули клич: «Lwów nasz! Nie damy ziemi!». Наші вороги знали чого хочуть і вірили в те, чого хотіли. Хотів і вірив провід, хотіли й вірили їхні маси. А у нас було инакше. У нас наш пресмер Винниченко на 2. військовому зїзді заявляв: «Захоплювати влади ми не хочемо!», а далі: «Не можемо вимагати більшого, ніж автономію»¹⁾. Тому й зустрічаємо у нас такі чудасії, які, бозна, чи всесвітня історія колинебудь занотовувала. Я вже згадував про такі факти, що існує фактично самостійна українська держава, а наш провід видає універсал про автономію, а самостійників садить до в'язниці: або — розвалилася Австрія, а наш провід мріє в Відні про цісарсько-королівського намісника-українця, коли можна мати свого президента. А ось і інші

факти: уряд самостійної України зрікається добровільно, та й ще з власної ініціативи Криму, життєвої своєї бази та виходу на Чорне Море, мовляв, це не наша земля, бо там живуть татари, отже — не хочемо тої землі. Або чи бачили ви де таке, як те, що було в нас за Центральної Ради, коли провід держави, оточений із усіх боків ворогами, розпускав військо, бо, мовляв, військо це знаряддя капіталізму?! Або чи ліпше було за гетьмана Скоропадського, який своє правління розпочав з того, що розброїв та розпустив домів одинокі боездатні українські війська — Січових Стрільців, Синю й Сіру Дивізії, а сперся на московську чорну сотню? Або чи не чудасія це, що один нарід, що скинув кайдани неволі, творить рівночасно дві держави, дві армії, дві влади, не рахуючи Кубані, де розвивалися події своїм окремим порядком? Або як це назвати, що володар України проголошує федерацію з неіснуючою Росією? Або як вам подобається це, що одна українська держава лучиться з одним ворогом (большевиками) і віддає йому свої війська, а друга рівночасно робить союз із другим ворогом (поляками) і дає йому свої війська до розпорядимости так, що українські війська, замість боротися спільними силами проти ворогів, стоять напроти себе у складі ворожих армій?! Або знову керманічі України доброхітно та з власної ініціативи діляться владою з ворожими державі елементами, закликаючи до уряду поляків, жидів і москалів, і творять перший у історії світу факт, що дають розпорошеним у діяспорі, а не живучим у компактній масі жидам найширшу автономію. Або як це назвати, що один з керманічів України, член найвищого органу влади, Директорії, Винниченко, переговорює нишком із большевиками? То знову диктатор Західньої України, Петрушевич, не криється перед підлеглими йому людьми з своєю зневірою в самостійність держави?! Ось де причина нашої невдачі! Віри не було в нашого проводу ні в себе, ні в державу, ні в націю! Не було вогненної волі, непереможного хотіння мати від нікого незалежну свою державу. дарма, що проголошували про це універсали й маніфести. Не було в наших провідників самостійницького духу, психології пана; зате сумнів, кволість та психологія раба, що випадково визволився і не знає, що з тою волею робити. Раб тілом може скинути кайдани і зажити самостійним життям.

Раб духом може навіть бунтуватися, реагуючи відрухово на тяжкі удари, але всеж він не може жити без пана, він не має самостійної думки ні волі. Чеський національний проводир *Масарик* сказав: «Самостійність не вдержить народу; нарід мусить вдержати самостійність». Як ми могли вдержати самостійність, коли на чолі стояли духові раби! І чи не тим духовим рабством можна пояснити оте сидження наших ц. к. радників і послів у Відні при «Найяснішому Панові» і оті автономістичні універсали, отой «єдиний революційний фронт» соціялістів, оте оперття бувшого генерала царської світи на московську чорну сотню, оте запрошування ворогів до влади, а на кінці оте розпачливе шукання союзників у одному або другому ворогові?! Та й узагалі з ким то не вязався наш політичний провід! З большевиками, поляками, Денікіном, німцями, антантою, навіть із — неіснуючою Росією!

Безпартійний: Погоджуся, що в нас залишилися рештки рабської психіки; та яке-ж у тому диво, коли взяти на увагу кількасотлітнє поневолення нашого народу. Це бачимо і в масах і у проводирів. Всеж, коли мова про щойно згадані вами союзи, думаю, що не в таку площину треба їх ставити, як це ви робите. Усе це було диктоване потребою хвилі, реальними користями. Не можна було битися з цілим світом на всі боки. Не для особистих забаганок заключувано ті союзи. Навіть проголошення гетьманом федерації з неіснуючою Росією було реальним тягом: йшло про зискання тим способом симпатії й поміч Антанти, яка не могла дарувати нам Берестейського миру з німцями: це було конечне тим більше, що Німеччина, наслідком революції в себе, мусіла була вивести свої війська з України й фактично перестала бути нашим союзником: а тут із півночі насували большевики, зі заходу поляки, на сході групувалася добровольча армія, а з півдня, від Чорного моря, мала доступ якраз Антанта. Мали ми з такою потугою також розпочинати війну? Так само союз галичан із Денікіним, а потім із большевиками це були кроки в даній хвилі конче-потрібні: в першому випадку мова була про те, щоб уратувати нашу армію, що вже перейшла Збруч і розвинула переможний похід проти большевиків, від непотрібного кровопролиття в боротьбі з Денікіним, що йшов проти спільного ворога — большевиків.

отже тим самим ішло, щоб не заломилася протибільшовицька акція; знов союз із більшовиками (по розвалі Денікіна) мав уратувати нашу армію, кошену тифом, від цілковитого знищення. І союз Петлюри з поляками не був зрадою чи проявом рабства, а реальним тягом: ні Денікін, ні більшовики не дали б ні кляптя землі б. Росії для самостійної України, міжтим поляки не були заінтересовані тими землями й годилися допомогти оснувати українську державу за ціну *desinteressement* (незаінтересовання) у справі Галичини. Чи це не був одинокий реальний вихід, коли все валилося?!

Націоналіст: Справді! Самі «реальні» виходи! Самі «реальні» тяги! Зв'язалися на життя і смерть із німцями й німецькою армією так, що навіть не дбали про створення своєї армії, і — незабаром чорти взяли німців із їх армією. Проголосив гетьман федерацію і оперся на чорні сотні — просто як на замовлення чорти взяли чорну сотню, а сам гетьман мусів втікати з України. Потім зв'язалися з Денікіним — безпосередньо потім чорти взяли Денікіна. Зачали вже приходити до порозуміння з Антантою в Одесі — і ще не дійшли до кінця, а вже втікла Антанта з Одеси з кораблями й частиною військ, бо друга частина збільшовізувалася. Зв'язалися потім з більшовиками і то якраз тоді, коли вже готувався наступ ляхів на Київ і треба було незабаром утікати від таких гарних союзників. Зв'язалися нарешті з поляками, щоб безпосередньо потім утікати з Києва аж під Варшаву і щоб аж «*scidy nad Wisłą*» спасали Польщу від загибелі. Оце дійсно «реальна» політика нашого проводу! Ця «реальна» політика, що мала на меті уратувати державу й армію, закінчилася тим, що наші війська опинилися — з одного боку — в польських таборах полонених — Калішу, Тухолі, тощо, а з другого боку — по московських концентраційних таборах або були попризначувані як яничари по більшовицьких частинах, а старшин порострілювано. Держави не вратували навіть на території одного повіту чи села, проте в документі міжнародного значіння (Варшавський договір 1920.) зреклися Західної України. А на кінці все те припечатав ще й договір у Ризі (1921. р.), яким розділено українські землі між Польщею та Москвою, подібно як це було в 1667. р. в Андрусові. Ось такий то кінець «реальної»

політики «хитрого малороса», що хотів всіх перехитрити і що постійно дивився на «задні колеса», щоб — борони Боже — для своєї справи жертв не було! І чи дивно, що отой «хитрий малорос» програв із такими ворогами, як поляки, що, хоч билися також на різні сторони — з литовцями, німцями, чехами й нами — і хоч могли спокійно жити у своїй корінній Польщі, всеж, без огляду на жертви, ні клаптя землі, до того не-своєї, а загарбаної, не хотіли відступити?! Або куди вище від «хитрого малороса» стояв Денікін, що навіть в обличчі повного краху своєї акції реставрації царської Росії, не пішов на компроміс і не признав за українцями ні клаптя такої української землі! І чи могли ми виграти з большевиками, що в відношенні до не-своїх земель, а таки наших, також не пішли на ніякі компроміси? І тоді, коли наші уряди та партії, одні для реалізації соціальних ідеалів, другі для ратування якоїсь частини української землі, видвигали (і сьогодні видвигають) концепції уступу та підлеглості одному з ворогів у формі союзів, федерацій, автономій і т. д., наші вороги (і то всі їх уряди, всі їх класи і в усіх режимах) вели з ними війну як з національним ворогом, що його конче треба покорити собі в цілому, щоб у корінню здушити український національно-державницький рух. Коли порозуміння з українськими групами мали місце (уенерівщина, большевики), то ворог завжди робив це для своїх імперіялістичних цілей (похід поляків на Україну), для легалізації доконаних ним фактів хоч частиною українського народу (большевики) і для розбиття одноцілого фронту української суспільности та розкладу українського політичного життя. Треба мати стало ясно на оці, що з хвилею, коли замовк останній стріл із української рушници, наступив мирний розподіл впливів наших ворогів у відношенні до українського народу, й цей стан був затверджений міждержавними договорами. І не треба доводити, що всі наші національні вороги з того розподілу впливів задоволені. Що більше, кожний прояв українського національного руху хоч би на чужій території, викликає занепокоєння реніти окупантів⁸). Вибачте, що відбіжу децю від теми: ви знаєте, що у звязку з манджурською війною та совіто-японоським конфліктом, один із проводирів московської еміграції, ворог большевиків, Мілюкоф виступив гостро проти плянів акції

білої московської еміграції на далекому Сході в союзі з японцями, мовляв, ні клантя землі не сміє втратити Росія та що важніше задержати цілість Росії, ніж повалити большевиків. І в тому приблизно дусі висловилися інші білі московські проводирі. Вони, нужденні емігранти, ще не можуть переболіти, що така Польща, Литва, Фінляндія, тощо, які боролися десятки років за волю, відродили свої держави; ще й погрожують, мовляв, коли верне Росія, то не одна має бути зміна. А большевики не хочуть, під покрівцем соціалістичної революції, прилучити назад всі ті Фінляндії, Польщі і т. д.?! Чи диво, що давніші чорні й білі, а тепер червоні москалі тримають при куші 150 мільйонів людей?! Дайте-но на їх місце наших «хитрих малоросів»; за тиждень розпродали б державу: тому Камчатку, а другому Кавказ, тому Чорне море, а іншому Каспійське, тому Байкал, а другому Крим, тому Біле Море, а іншому Зелений Клин. То булаб торгівля! Мають уже практику за собою. У нас навіть продано (Остряниця) одному німецькому купцеві право експлуатації українських залізниць за 300.— Мк. (одноразової плати готівкою зараз!), інші продали Закарпаття мадярам за 50.000 пенго місячно. А от *desinteressement* щодо Галичини...

Безпартійний: Бачу, вам хочеться жартувати...

Націоналіст: Все це, на жаль, трагічна правда!

Безпартійний: Та ліпше киньмо це, та вернемо до попереднього. Ви вказали на заник нашої держави, на знищення армії, Варшавський та Ризький договір, як на наслідки невдалої політики наших проводирів. Але хіба не будете твердити, що якраз таких наслідків бажали собі наші проводирі?! «Чоловік стріляє, а Бог кулі носить» — каже приповідка. Не того бажали собі наші проводирі; все вийшло проти їх волі. Чи ви думаєте, що не був для Петлюри трагедією Ризький мир? Його першого, особисто, це дошкулило, бо мусів опустити межі Польщі й піти на скитання на далеку чужину. Це можна сказати і про інші особи і факти. Обставини були сильніші за нас. І обставини....

Націоналіст: Ах! Обставини! Я вже вам говорив, що обставини були дуже довго сприятливі для нас, але ми їх зовсім не використали. Гріх наших проводирів полягає не в тому, що вони робили те, що робили, з огляду на обставини чи на доцільність такої тактики, а в тому, що вони за ніяку

ціну не поступали б инакше без огляду на обставини й без огляду на доцільність тактики, бо їх душі були пересяклі підданчим духом. Так було і перед визвольною війною, так було й під час її. Те, що прийшло в р. 1919—20, це наслідки якраз того поступовання з 1917—18 р. р. і з передвоєнних часів. Автім, лише слабкі, безвільні снихають вину на обставини. «Обставини» не падають до нас із Марса, але хтось їх таки творить. На те й є провід, щоби творив обставини і боровся з обставинами, твореними ворогом; а не щоб допасовував себе до чужих обставин. Хто пасивно припасовується до обставин, творених чужими, або взагалі пасує перед ними, тоді маємо таке, що одного хочемо, а інше виходить. Але як можна це називати «реальною» політикою?! Правдиво реальний політик повинен передбачати наперед, що може вийти з такого чи іншого поступку, і то в найдальшій консеквенції: тоді його не заскочуть «обставини». Італійський патріот-революціонер *Мацціні* так пояснив невдачу італійських повстань за волю в р. р. 1820, 1821, і 1830.: *«Бракувало проводирів, бракувало людей сильних вірою і пожертвованням, які зберегли б кожної хвили наслідки революційного руху; які зуміли б всі шляхотні пристрасти звести до одної: до жадоби перемогти! Які б написали на своєму прапорі: перемога або смерть! — і які б додержали слова!»* Це саме було й у нас. І в тій площині шукайте причини невдачі, а не в «обставинах».

Безпартійний: Гаразд! Але, коли вже таке сталося, коли вже потерпіли ми невдачу, то не треба над тим у розпуці рук заломлювати. Коли потерпіли ми невдачу, коли втратили ми державу й не мали відповідного проводу, то це знак, що не доросли ми тоді до державности, що були в нас хиби й недостаті, що не були ми до державного життя підготовлені. Отже треба з цього тягнути науку на будуче. Маємо тепер за собою історичний досвід, який...

Націоналіст: ...який декого нічого не навчив і не навчить наших проводирів. Він нас, молодих, вчить! Вчить нас безкомпромісово хотіти; вчить нас жагучо вірити; вчить нас, що сила в нас самих; вчить нас, що зі злим проводом і найкращі маси нічого не вдіють, а з добрим і злі маси доконують чудес. А їх?! Вони не тільки не зрозуміли, що наша національно-державна невдача мала праджерело в них самих.

але навпаки: та невдача тільки поглибила в них зневіру в наше діло й в нашу націю, і найцікавіще — дала їм дивно непохитне переконання, просто якусь ідею fixe: що ми не доросли до самостійности. згідно, що власними силами не створимо держави. І звідси береться ота повинь всяких дивацьких орієнтацій. У власній державі були союзи з большевиками. Денікіним. поляками. тощо, бо мовляв. тоді це було диктоване потребою хвилі. і моментальними реально-політичними користями. Тепер маємо орієнтації на поляків, большевиків, Ліги Востока, Союз 3-ох Русей. але вже в формі ідеологій! І от стають перед тобою одні й кажуть: «Вір, що тільки поляки створять Україну». а другі: «Вір, що тільки большевики будують Україну!». а інші плетуть нам подібні теревені про російських емігрантів. Чи ви думаєте, що наші «батьки» тими словами кажуть щось нове, щось инше від того, що говорили перед війною? Вони вернули на свої старі передвоєнні позиції, звідки вигнали їх несподівано та на короткий час революційні події: на тих нових позиціях почувалися вони незручно, розгублено і стало завертали до старого. А от тепер завернули! Наступила лише назверхня зміна декорацій: замість Франц Йосифа І. — Пілсудскі, замість Миколи ІІ. — Сталін. а драгоманівщину представляє — «Ліга Нового Востока» і ІІ. Інтернаціонал. І знов маємо домагання автономії, українських шкіл. Просвіт. «українізації». українського університету, українських поселів. тощо. У наших «батьків» точнісінько все по старому! Чи ж вам не ясно яка величезна прірва мусить існувати між ними «старими» і нами «молодими». яким, вихованим у збройній боротьбі за волю, наказують вірити в ганебний Варшавський чи Ризький мир?!

Безпартійний: Хто вам, на милість Бога, каже вірити у Варшавський чи Ризький мир, коли самі автори їхні, уенерівці й большевики, не вірять у них і уважають їх за клатки паперу, над якими кожної хвили можна перейти до порядку денного?! Ви надто перечулені вже на тій точці. Нині роблять такий договір, завтра инший, залежно від реального відношення сил. Бачите, як версальський договір, ненарушимий і таки формально ненарушений, всеж фактично, хоч і дуже поволи й незначно, але зате без кровопролиття, міняється. Приклади Туреччини Кемалю паші. «бунту Же-

літовського з походом на Вильно, захоплення литовцями Клайпеди, заняття Японією Манджурії, а хочби і той же Варшавський договір, над яким поляки перейшли собі з легким серцем до порядку денного, повинні вам дати належне розуміння, що значать писані договори. Чи ви, коли б одного дня опинилися на чолі української держави, багато робили б собі з Ризьких, Варшавських чи яких би там не було договорів?

Націоналіст: Безперечно, що не багато, так як і тепер собі з них багато не робимо. Однак коли мова про наших...

Безпартійний: Дозвольте ще кілька слів. А далі: коли твердите, що покористаєтеся історичним досвідом, що його проробили ваші «батьки», що стояли тоді при кермі, то й гаразд. Ліпше, що вони той сумний досвід проробили й ви на них вчитеся, і що взагалі маємо досвід за собою, ніж коли б ця доля стрінула вас і щойно ваші діти мали б вчитися на вас.

Націоналіст: Чи добре це і чи правдоподібно це, — не буду сперечатися. Та коли ви вже в той бік завернули, хочу дещо додати. Знаєте, що ніколи не зможемо простити нашим «батькам» і за що завжди будемо чути не то жаль до них, не то сором за них? Це не те, що були злим проводом, що робили те чи друге і кінець-кінців спричинили нашу невдачу. Чи кожне повстання, кожна революція мусить вдатися? Були і в інших народів злі керманичі, невдалі війни, руйна. Могла й у нас скінчитися невдало революція, яку вони не підготовляли, а ми молоді ще не могли підготовляти. Не вдалося тепер, вдасться іншим разом, а не тоді, то за третім. Далеко важнішим є ось що. Маючи невимовно щасливі можливості, які трапляються раз на кілька століть, не знайшовся *ні один* зноміж наших численних проводирів, які, хоч і мимо своєї волі, всеж стали історичними постатями: повторюю — не знайшовся *ні один*, що створив би нам персоніфікований, національно-державний символ.

Безпартійний: Не розумію, що тим хочете сказати.

Націоналіст: Ви знаєте, чим є для Америки — Вашингтон? Або Жанна д'Арк для Французів? Вільгельм Тель для швайцарців? Гарібальді і Мацціні для італійців? Косцюшко і проводирі повстань 1831 і 1863 рр. для поляків? Гус і Жижка для чехів? Або для москалів — Петро Великий.

якого образ, садинокого зпоміж усіх царів, ще нині висить у більшовицькому Кремлю? Оце є персоніфіковані символи хотіння нації; це божиця нації: це сконцентрована в особах воля, слава й віра нації; це традиція й заразом сяючий дороговказ на майбутнє: це лучник між минулим і майбутнім нації. Такого персоніфікованого ідеалу ми досі не мали.

Безпартійний: А гетьмани?!

Націоналіст: Гетьмани? Котрі? Може ті, що про них писав наш пророк Шевченко: «Раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сміття ваші пани, ясновельможні гетьмани!»? Це символи волі, віри і слави нації, оті гетьмани, що кидалися від Москви до Польщі, а від них до Туреччини, оті всі Апостоли. Брюховецькі. Виговські. Дорошенки, Скоропадські?

Безпартійний: А Хмельницький і Мазепа?

Націоналіст: Навіть і ті два наші найбільші державні мужі, великий Хмель і Мазепа, й ті не стали тими символами: перший тому, що на прикінці життя пішов на Переяславську угоду; вправді пізнав він скоро свою похибку й хотів завернути, та було запізно: смерть заскочила його; а за Переяслав поставила йому Москва пам'ятник у Києві; а другий, Мазепа, не через союз із Шведщиною і програу під Полтавою, а через свою кволість, постійні вагання, так що не міг він захопити навіть свої підвладні війська, та через зраду своїх найблизчих — Кочубея, Носа та ин.

Безпартійний: Признайтесь, що нині, в 1932. р., легко критикувати людей і їхні діла зперед 300 років. Признайтесь також, що на той час нашим гетьманам не легко було додуматися до ідей сучасного націоналізму. Міжтим такий, напр., перший кошовий чи гетьман, такий Хмельницький чи Мазепа — це були, як на свій час, велетні думки й чину, революціонери-новатори. Й коли мова про пропорцію, то напевно перевищили вони нас, нині живучих, включно з сучасними національними героями. Тому не слід обезцінювати нашу історію.

Націоналіст: Алеж без сумніву! Вповні з вами погоджуюся. Ба, від себе додаю, що не тільки в пропорції на свій час, але навіть у безпосередньому порівнанні з нинішніми нашими автономістами, такий Хмельницький це велитень державно-політичної думки, таким виходить і Мазепа зі

своїм союзом зі Швеччиною в порівнанні з нашими «орієнтаторами» на національних ворогів (Польщу чи Москву). Згадуючи гетьманів не маю на меті обезцінювати нашої історії чи легковажно кидати болотом на минуле. Хочу тільки вказати, що наші гетьмани не залишили нам персоніфікованого національно-державного символу, а передусім, що політичні ідеали наших гетьманів й то тому тільки, що це наші гетьмани, ніяк ще не мусять бути такими ідеалами для нас. Тим більше не можна гльорифікувати їх помилок.

Безпартійний: Та це безсумнівне.

Націоналіст: Безсумнівне, але не для всіх. Бо в добі відродження й експанзії навіть історією забутих народів і вибуху націоналізму між усіма расами світа та в часі, коли ми власними очима бачили самостійну і соборну українську державу, наші політичні групи беруть за свої державно-політичні ідеали якраз політичні промахи наших гетьманів зперед соток літ, і на них взоруються не тільки у своїй практично-політичній чинності, але ще й опрацьовують їх у формі ідеологій. Возьміть гетьманську ідеологію; чи ж ідея союзу з Москвою не є повторенням Переяславського договору?! Гетьманський ідеолог Липинський, гльорифікуючи політичний союз із Москвою в Переяславі, мовляв, як однуку в останнім п'ятсотліттю правильну розв'язку найтяжчої української проблеми, ось що пише на адресу тої традиційної, гетьманської, політики: «Сьогодні для політики нашої традиційної умови навіть кращі»⁹). А ось послухайте, що говорить ідеолог протилежної орієнтації — на Польщу, Шульгин: «В нашій історії були великі події, що знали чого хочуть. То були стародавні князі, то були гетьмани та їх старшина козацька... Пішов він (Великий Богдан) і на Переяславську Раду. Ми тепер вважаємо це помилкою, але всеж це певний плян, це велика і, на той час, здавалося, реальна політика нашого найбільшого з гетьманів. Знали, чого хотіли Виговський, і Дорошенко. Знав, може найкраще з усіх знав, Мазепа та його вірний спадкоємець Орлик»¹⁰). Отже бачите, нині нам захвалюють Виговського з орієнтацією на Польщу, і Дорошенка з орієнтацією на Туреччину, і Хмельницького з орієнтацією на Москву, бо, мовляв, вони знали, чого хотіли, бо, мовляв, якраз в орієнтаціях на чужі сили та ще й на ворогів правдива ре-

альна політика. Ось проти чого виступаємо! Проти захоплення й безкритичного ставлення до нашої минувшини взагалі, а проти продовжування таких гетьманських традицій зокрема. Наші «батьки» затирили лише помилки і недотягнення наших великих людей і старанно їх нині повторюють, залишаючи на боці гарні приклади.

Безпартійний: Але ж хіба не відкидаєте ви значіння цілої доби козащини для нашої національно-державної традиції, якою повинні ми жити тепер?!

Націоналіст: Ні! Ця традиція живе в широких масах нашого народу й годі заперечувати її значіння. Але хто її творив? Творило її передусім безіменне козацтво, творили її безіменні могили козацькі на українських степах, безіменні герої, творили її легендарні Байди, Гамалії й Івани Підкові, оспівані в народніх думах та в піснях нашого національного пророка. І тому жагуче потребували ми, нація, персоніфікованого символу. Потребували ми божинця, якого батьки, показуючи своїм синам, говорили б: «Бачиш, сину, це той, що згинув за волю цілого народу, за вільну, від нікого незалежну єдину Україну! Його заповіт, писаний його власною кров'ю, ще не сповнений. Я і ти маємо його сповнити». Таким символом-божищем не став ні один з гетьманів. І не найшовся в добі останнього великого змагу нації за волю ні один із плеяди наших історичних людей, що ставби таким божинцем. Не знайшовся ні один із поміж наших батьків, які мали, і тільки вони, люде з іменем, мали тисячні можливості це зробити. — повторюю не знайшовся ні один з наших батьків, що доріс би до тої історичної хвилі, що відчувби цю потребу нації, що станув би на висоті свого історичного завдання. Не ішло про перемогу! Ішло хоч про світлу, героїчну невдачу. Наші батьки, всі до одного, змарнували можливості, що їх мали й це їм не можемо ніколи простити. Грушевський, перший голова Центральної Ради, великий ум і світовий авторитет, наше божинце в добі революції, заломався на еміграції і поклонився більшовикам: скажіть, що значить один чи більше томів його «Історії України», для яких він вернув до ворогів, супроти того, що втратила в ньому нація?! Винниченко, прем'єр, авторитет, інтелект, — постійно хитався, щоб накінці таки поклонитися більшовикам та й ще опоганити пам'ять Петлюри перед

світовою оцінкою своїми зізнаннями на процесі Шварцбарта. Петрушевич, диктатор Західньої України, божинце галичан, став марним прислужником Москви. Скоропадський, живий символ нашої минувшини, з найбільшими даними на володаря України, втік перед спонтанним гнівом народніх мас. Петлюра, персоніфікація революційного українства, оцей, що мав найбільше даних стати божинцем нації по віки вічні, замість згинутти героїчною смертю з рештками своєї армії, вступає в союз із ляхом-ворогом і незабаром гине марно з руки жида-большевика, а його іменем спекулюють і опоганюють його негідні наступники. А за тими змарнованими величинами, йде плеяда Лозинських, Коссаків, Оскілков ітд. Усі вони залишили нам у спадщині, у традиції, невдачу «реальних політиків», а не героїв. На адресу тих наших «батьків» можемо сказати те саме, що сказав наш пророк на адресу «батьків» наших «батьків»: «Так ось як кров свою лили батьки за Москву і Варшаву, і нам, синам, передали свої кайдани, свою славу».

Безпартійний: Я не буду заперечувати слушности ваших слів. Всеж мусите признати, що легко нині подавати рецепти як стати національним героєм, а ще легше посилати людей на смерть.

Націоналіст: Безперечно! Але вони були проводирі, вони взялися вести й учити інших: тому вони повинні самі були прийти на ті рецепти. Це тим більше, що якраз вони слали інших на смерть. І слали десятками тисяч. І ті слухали, йшли й умирали. Маса вірили і слухали своїх проводирів. Казали їм йти в бій за цісаря — йшли. Казали їм бити німця в обороні царя-батюшки — били. Казали їм потім йти з тим німцем та бити большевиків — йшли й били. Казали їм бити московських офіцерів, а потім брататися з ними. — били, а потім браталися. Казали їм раз бити большевиків, другий раз за-панібрата з ними, раз битися з ляхами, другий раз у союзі з ними — все робили: слухали й умирали. І оті всі поляглі, що їх могили порозкинені по українській землі, і не тільки ті, — але й ті тисячі, що загинули в Сербії, Італії, Мазурах, Румунії за царя і за цісаря, жадають від наших «батьків» рахунку сумління, кличуть їх на суд історії за змарновані ними можливості.

Безпартійний: Як це? Ви думаєте, що останні наші ви-

звольні змагання це змарнований мент для нації? Що ціла та кровава доба нашої історії не творить нашої національно-державної традиції?

Націоналіст: Навпаки! Це світлий мент нашої історії. Але хто ту традицію творив? Подібно, як давніше, спочивала вона в безіменних козацьких могилах, свідках слави козацької, так і тепер творили її оті малі, а то й безіменні герої зпід Крут, Базару, Львова і Києва; так і тепер спочиває вона в тисячах малих стрілецьких могилах, видимих свідках стрілецької слави. І ту традицію продовжують не «батьки» народу з гучними назвискими в Галичині і на Волині своїми «чорними кавами», «равтами», «ікрами», автономіями й орієнтаціями, і не Грушевські, Лозинські, Скрипники, Затонські, Чубарі на В. Україні, а — люде підпілля, безіменні, оті всі Луцейки, Крупи, Мельничуки, Басарабови, Любовичі, Головінські, оті всі, що заповнюють лянцькі в'язниці й льохи че-ки, оті всі, що на волі криються зі своїм іменем. Нема національно-державного символу в одній особі, отже твориться *збірний символ*. Нема одного велитня, національного героя, отже заступатимуть його тисячі малих героїв.

Безпартійний: Хоч мені ще не все ясне, але, признаюся, що я досі не доцінював значіння проблеми «батьків» і «молодих», не бачив її глибини, просто зовсім з иншого боку підходив до справи. Я вправді бачив розходження, але шукав причини наперед у звичайному розходженні старого й молодого покоління, що зрештою має місце не тільки в нас; а далі в тому бездержавному, політичному хаосі, що є добрим підліжжям для розквіту демагогії, пустої критикоманії, бессервісерства та пайдократії. Просто уважав я вас за духових безштатників, які не мають за собою твердої батьківської руки, що вчила б їх розуму, а наслідком того розпerezаних у своїй зарозумілості, задиркуватості, а то й задрости до старих за їхню владу. З останніх ваших слів виходить, що у вас не тільки сама неґація старого, що у вас є й позитиви, а то й свідомість відповідальності перед прийдешніми поколіннями. Все таки є багато дечого незрозумілого...

Націоналіст: Вам буде більш зрозумілою ціла справа, коли зясуєте собі ось що: молоде покоління на загал не

знало передвоєнних ідеалів «батьків». Воно політично зродилося в війні, з крісом в руках — одні за часів світової війни, другі за часів українських визвольних змагань. Перше, що воно, поза шкільною лавкою, вчилася, це — змагатися зброєю з ворогом; у даному випадку байдуже з яким: німцем, москалем, італійцем, сербом, але ворогом, що безпосередньо загрожував його особистому існуванню. Воно побачило, що тільки рішучість і відвага ведуть до перемоги. Також уже тоді знайшлися між частиною свідомих українців, нечисленні завзятці, просто «лицарі абсурду», що у своєму «політичному неуктві» кинулися з мотикою на сонце: це кількасот У. С. С., що заводилися визволяти Україну з московських кайдан, валити велиття Росію, перед яким дріжав світ. Самі натхнені романтизмом Шевченка, зчепи вони самими собою зачали творити стрілецьку легенду, що притягала до себе такі самі гарячі, романтичні голови, що втікали з батьківських домів і зі шкільних лавок. І ось вони дочекалися хвили, коли той російський велитень завалився та й ще, мовляв, і ми до того причинилися. Пережили це й інші, що ще сиділи по домах, на В. Україні та в Галичині. А це був черговий досвід молодого покоління: не такий чорт страшний, як його малюють, отже ніщо не є неспорушним і непереможним, коли такий велитень, як Росія, завалився; та й ще завалили його в першій мірі зсередини, малі невидимі вороги. А коли, по розвалі Росії, молоде покоління В. України, натхнене рівнож шевченківським романтизмом, заходилося реалізувати козацьку легенду, таку досі далеку й фантастичну, то в ньому родилася також позитивна віра у свої сили. І вже тоді начало молоде покоління дивуватися «батькам» у проводі, що ніяк не могли розпростувати зігнутий карк у неволі: як це так, «у своїй хаті своя правда й сила й воля», всі можливості стоять отвором — а тут чомусь автономії, федерації?! Молоде покоління вчилася змагатися, а не наставляти спину під удари, вчилася брати, а не просити, вчилася платити ворогові «око за око, зуб за зуб», вчилася бути самостійним і сильним, увірувало в жорстоку борню на життя і смерть, а не в братерство народів; воно вірило у свої, хоч і слабкі ще сили. І цю віру в самих себе не тільки не вбила велика невдача, але закріпила її: по першому приголомшенню невдачею, молоде покоління

по-перше критичним оком поглянуло на довікільну дійсність і побачило винуватців невдачі, «батьків народу», нерішучих, безвільних, кволих і безвірних, що тільки знали кидатися з одної крайности в другу, від одного ворога до другого тоді, коли всі вороги йшли на нас, неначе змовившись, концентричним наступом і несли нам тільки смерть. Молоде покоління пізнало «батьків» і придивилося до себе. В тому усвідомленні сформувався новий світогляд. Це жагуча віра в найвищий ідеал нації, це непереможне хотіння цей ідеал ще раз здійснити всупереч усім силам світа. Це світогляд «синів». Він коріниться у силі генія Великого Сина України — Шевченка; він нав'язує, wraz із ним, до славної традиції минулого — боротьби за волю; його проблисски видно вже і перед останнім змагом за волю: в «Революційній Українській Партії» (РУП) і в студенському галицькому рухові. Це не світогляд «народних репрезентантів» і «відповідальних провідників». «Батьки народу» вернули на свої передвоєнні позиції — рабства. «Сини» вернули на недавно ними заняті позиції, позиції, окроплені їхньою кров'ю, позиції — боротьби за волю. Між одними і другими — прірва. Така прірва, як між покорою і спротивом, між спокоєм і боротьбою, між наставлянням плечей під канчуки і постійним відпором, між духовим рабством і духовою самостійністю, між надіями на панську ласку й вірою в величне майбутнє Української Нації.

Безпартійний: Дозвольте запитати: чи в даній проблемі «батьки» і «сини» рішачим є вік? Конкретно: мені відомо, що різні зовсім молоді люде не є в вашому таборі, а у противних; а що більше, знаю людей, колишніх членів, й то провідних, вашого табору, які нині не є з вами, а у противних таборах, а навіть гостро проти вас виступають. Це протиричило б вашому твердженні, що молоде покоління має свій світогляд, так би мовити в крові й кості.

Націоналіст: Так, це правда, як і правда, що в таборі «молодих» є також сивоголові, а в таборі «старих» двацятилітні молодці. При тямці табор «молодих» і «старих» іде не про en masse усіх до одного людей того чи иншого віку. Такий поділ годі навіть робити. Що більше, у проблемі «батьки»-«сини», навіть не іде взагалі про членів, яко таких; отже «маси» тої чи иншої політичної групи. Зате важ-

нішим є тут осередки, притягальні центри, а точніше носії ідей, що надають такого, а не іншого обличчя тому і другому таборові, і що творять свого рода різко скристалізовані духові огнища, що промінюють навколо. Отже є зрозумілим, що обидва табори впливають на своє довкілля, ведуть свідомо й несвідомо «ловлю душ». Кожний табір має свій «провід» і свої «маси».

Безпартійний: А яка є причина відмежування?

Націоналіст: Відмежування випливає передусім зі свідомості, що праця націоналістів у різних партіях з орієнтаціями на Москву чи Варшаву, з угодними тенденціями, з соціалістичними чи іншими класовими й інтернаціональними ідеалами, є неприпустимою, а далі зі свідомості позитивного характеру — власне свідомості потреби створення організації, якої досі не було, а яка стала би на сторожі національного ідеалу й національної моралі, яка, маючи всеукраїнський характер, координувала б сили цілої нації та яка працювала б не тільки над сьогодишнім, але також над майбутнім нації¹¹). А тут справа молоді є немаловажною: для звільнення нації з вікового рабства потрібний новий тип українця. Знищити найбільшу перешкоду нашої незалежності — дух рабства, не можуть психічні раби, моральні жебраки, які вичікують чужої ласки, нарікаючи на свою кривду. боягузи, не здібні ні на жертви, ні на героїчні вчинки. Боронити чести нації можуть тільки ті, що мають почуття особистої чести, що ставлять особисту й національну честь понад матеріяльні користи. Пирвати маси до боротьби можуть тільки ті, що здібні самі на жертви й самопосягати¹²). *«Для справи визволення треба людей сильних духом і міцних волею, а насамперед гордих і відважних. Тих, що остаточно збулися рабської психології і здібні до високого лету. Тих, що вміють хотіти і своє хотіння накидати иншим, замість того, щоби урізувати власну особу, аби не пошкодити сусідові. Треба тих, яким чужий є натил розлягтися, розправитися, розніжитися, але які живуть у повсякчасному напруженні, гоні, в чині, в шуканні, в змаганні, в невдоволенні й жадобі подвигу. Тих, що прагнуть труду, подвигу, борні не задля заплати, але задля насолоди боротьби і перемогти. Тих, кому не так залежить на скоромину-чих благах і мінливому добробуті»¹³*). Таких людей у нас

обмалъ; тому треба їх виховувати з наймолодшого покоління, сирого матеріялу. Але з того сирого матеріялу можуть дотеперішні наші проводирі виховати — духових рабів. Проти того будемо боротися всіми способами й всіми силами. Бо инакше в реалізації нашого найвищого ідеалу далеко не зайдемо.

II.

Ти, брате, любиш Русь,
Яж не люблю сарака;
Ти, брате, патріот,
А я собі собака.
Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала;
Яж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.

І. Франко.

Безпартійний: Ось іде п. В., один із наших «батьків». Маєте нагоду побалакати з ним подрібноще про «реальну політику».

Реальний політик: Я якраз збираюся писати розвідку п. з. «Новітня гайдамаччина»...

Націоналіст: Еге, розумію, себто, про український націоналізм, так симпатично вами окреслений. І може хочете...

Реальний політик: ...для об'єктивності доповнити мої матеріали інформаціями з першого джерела, себто, від вас, як одного з представників...

Націоналіст: ...тої новітньої гайдамаччини. Я до ваших послуг, хоч признаюся, я ніколи з захопленням не ставлюся до подібних балачок; бо це балакання двома різними мовами, по якому диспутанти розходяться з тим, з чим прийшли. Але коли хочете доповнити відомости...

Реальний політик: ...отже, мені не відмовите? Гаразд! Може би ми зачали від того, чим відрізняється ваша програма від програм інших політичних груп?

Націоналіст: Ось бачите! Це якраз найбільш відповідна тема для марної втрати часу.

Реальний політик: Як це? Чому?

Націоналіст: Тому, що це нічого або не багато вияснює.

Реальний політик: О це добре! Програма — зеркало душі політичної групи, її образ та й нічого не вияснює! Просто не хочеться вірити, що це каже один із проводирів політичної групи.

Націоналіст: Вам дивно це слухати, бо ви виходите з засади, що коли якась партія чи політична група має гарну програму, то це вже все, то вона вже Пана Бога за ноги вхопила. Тому кожна з них старається мати найгарнішу програму, геть усе до найменших подробиць, на останній гузик позапинуану, зачесану й напахощену, мовляв, дивіться яка я цяця. Тому в нас при диспутах політичних один одному волосся з голови виривавби, сварячися, напр., за те, хто буде стояти на чолі майбутньої української держави, як то буде з аграрною справою й т. д., уважаючи це за найважливішу річ, хоч правду сказавши, програми всіх партій наших дуже гарні, кожна з них виходить із добробуту українського народу і на накресленні «українського раю» кінчить. Але що з того? Чи ті прекрасні програми, самі по собі, наближують той рай, до якого маємо дістатися з теперішнього пекла?

Реальний політик: Отже, коли ви не прив'язуєте ніякої ваги до програми, то може не маєте навіть програми?

Націоналіст: Ні! І маємо програму, і прив'язуємо до неї вагу, але — інакше дивимося на цю справу, ніж ви. Для мене партія чи група, що має програму, хочби найгарнішу, має щойно кусок паперу, більш нічого. Щоб той кусок паперу мав реальну вартість, став життям, це залежить од людей. Отже для нас важні наперед люде та їх діла, й по них пізнаємо вартість чи там обличчя й душу даної групи, а не з програми. Та й узагалі вважаємо, що розв'язка української справи лежить не у програмах, але в людях, що ті програми мають реалізувати. А тим самим і при зіставленні нас з іншими політичними партіями не йде власне так **дуже** про розбіжність програм. Не тут точка тягару.

Реальний політик: Поясніть мені, що тим хочете сказати.

Націоналіст: Яку вартість можна придавати нинішній програмі української католицької партії (УКАНАПА чи тепер УНО) з Назаруком на чолі, коли той самий Назарук, переспацирувавшись за 15 років через усі українські партії, од радикалів-безвірників починаючи аж на католиках-угодовцях кінчаючи, і поклоняючися й на переміну бючи Петрушевича, Петлюру, Скоропадського, просто засипував нас самими протилежними «програмами»? А от другий носій

вічно змінних «програм» — Панейко, б. міністер закордонних справ, що від самостійности в 1919. р. через проєкт нової російської федерації в 1922. р., а потім євразійське радянське фільство докотився в р. 1932. до оборони територіяльної автономії під Польщею. Або чи ліпший або гірший від нього Лозинський, також б. міністер ЗУНР, автор різних «програмових» книжок, що проповідував різні «програми», а на кінці поклонився большевикам? Або як можна було ставитися до «програмовости» Федорцева, що як редактор «Діла» проповідував «самостійність і соборність» та «принципальну політику» проти-польську, рівночасно при допомозі В. Бачинського лянсував угоду з поляками, а заразом тайком редагував «Нові Шляхи» і в порозумінні з большевицьким конзулом Ланчинським ширив та впливав на розвиток радянське фільства? А от візьміть волинських діячів: Ковалевського, що від «програмової» самостійности зайшов до «програмової» польської санації; Луцкевича, що від «програмової» самостійности зайшов у другий бік — до большевиків; Вітенка, зпочатку «руського», потім «петлюрівця», потім діяча 16-тки й симпатика гетьманців, згодом прихильника селянських, а на кінці агітатора польської «одинки». Зарахуйте ще до них інших волинських діячів — Підгірського, Козубського, Жиглявича, Рея. Прирахуйте до них Смоль-Стоцьких, Певних, Томашівських, Кедринів ітд. Що варта «програма», коли ви не певні, що її носій за 24 години не буде вам подавати інших, а то й протилежних рецептів на спасіння України?!

Реальний політик: Дозвольте! Ви говорите про поодиноких осіб, а не про групи. Особи самі за себе відповідають, і за них не відповідають групи. Ви кажіть мені про партії, групи та їхні програми.

Націоналіст: Передусім ви забуваєте, що ті особи стояли, а коли не повмирали, то стоять й нині у проводі нації. творять «мозок нації». Вони або стоять на чолі різних політичних груп, або як їх члени впливають різними способами на їх діяльність. Автім не забувайте, що діяльність партії складається з діяльності одиниць. Та коли вам ходить про самі партії, подам вам маркантні приклади. Як знаєте, УНДО має у своїй програмі «самостійність і соборність», а рівночасно всіма силами заміряє до порозуміння

з поляками у площині автономії, а засобом до того є оті славнозвісні «чорні кави», «поседзєня у воеводи», «перего-з польськими офіційними чинниками», пресова кампанія його членів. Отже скажіть мені, що є правдивою програмою, отим «зеркалом душі», «образом» УНДО: чи той святочний клич «самостійна соборна українська держава», клич уживаний в ряди-годи, на великі свята, й то щораз рідше; чи якраз люде — оті Кєдрини з своїми «новими напрямними політики Української Парляментарної Рєпрезєнтації». Барани і Мудрі з апотеозою автономії, Панейки, як «специ» від міжнароднього зобовязання Польщі до автономії, Луцькі, Павликовські, Говиковичі та інші зі своїми «поседзєнями у воеводи»? Подібне маєте з радикалами: в програмі «самостійна і соборна українська держава», а на ділі членство в ІІ. Інтернаціоналі та згода на ухвалу останнього проти повстанчих і самостійницьких рухів у СРСР та про непорушність польських державних границь; це на зовні; а внутрі конкуренція з УНДО в площині «органічної праці» й «реальної політики». Треба вам ще більше прикладів?

Реальний політик: Пощо ви сплутуєте програму з тактикою? Чи ви думаєте, що УНДО зрезигнувало з української державности, коли висуває клич автономії? Цеж етапова політика: через автономію до самостійности.

Націоналіст: Коли так, то я волів би, щоб було навпаки: автономія хай буде програмово-святочним кличем, якого рєалізація відсунєна *ad Calendas Graecas**), а тактикою щоденної політичної праці хай буде — державна самостійність і соборність. Будьте певні, що була б ліпша така «етапова» політика: через самостійність до автономії.

Реальний політик: Бачу, що на жарти заноситься. Автім давайте залишимо покищо справу тактики; до неї ще вернемо. А тепер я вас запитаю: виходить, що ви й на вашу націоналістичну програму дивитесь з таким самим «пієтизмом», як на програми інших політичних ґруп?

Націоналіст: Якраз навпаки! І тому відразу я вам зазначив, що порівнювати програму нашу з програмами інших політичних ґруп, це ставляти справу в невідповідну площину. Бо не в різниці писаних програм лежить суттєва

*) Досл.: до грецького калєндаря, що означає: відсунєна на сірий кінець, неактуальна.

ріжниця між нами й іншими. Це те саме, як порівнювати будень у одних зі святом у других; діло одних зі словом других. Бо у одних програма — правдивий образ душі, у других — маска. Зрівнювання річей не одного ґатунку вам нічого не вияснить.

Реальний політик: Але вже скажіть, якою то є та ваша програма, що є «не одного ґатунку» з іншими і що так дуже відбігає від програм інших груп!

Націоналіст: Коли бажаєте точніше познайомитися з нею, то прошу, будь ласка перегляньте собі отсе, що вам даю, — різні наші видання. Та щоб ви не мали великої мороки з тим усім та не заплуталися в подробицях, то я вам зясую провідну думку нашої програми, нашу мету. Це — Самостійна Соборна Українська Держава.

Реальний політик: Та, це хіба нічого нового. Америки не відкриваєте.

Націоналіст: Безперечно. Лише, на милість Бога, не утотожнюйте це зі святочним гаслом ес-деків, ундистів, радикалів, есерів et tutti quanti*). Бо для них це парадне убрання, в якому вони показуються на різних урочистостях, академіях, святах, прийяттях, тостах, і... отвореннях ворожих соймів, — а для нас це не якась мрія, фантазія а практична мета, щоденна задача, про яку люде думають встаючи рано й вечір ідучи спати, за яку боряться, гниють по в'язницях і вмирають.

Реальний політик: Залишіть самохвальбу, а ліпше відповідайте: чи ця ідея — своя держава — є сама собою революційна ціль? Ту саму ідею мають усі національно свідомі українські люде, навіть не думаючи, що вони тільки через те вже революціонери, як це ви про себе думаєте¹⁴).

Націоналіст: Хто ту ідею «своєї держави» реалізує так, як радикали, — згодою із П. Інтернаціоналом на незмінність державних польських границь і поставленням враз із ним проти сепаратистичної й повстанчої акції на В. Україні та заявою в соймі, що він «не виступає ні проти польського народу, ні проти держави польського народу»; хто ідею «самостійности й соборности» реалізує, подібно як УНДО, переговорами з ляхами і «автономістичними резолюціями»: хто

*) І всіх прочих.

ту ідею реалізує, як католики, «пастирськими листами» єп. Хомишина, що «наша льояльність має до того стреміти, щоб польська держава була сильна і забезпечена»; хто ту ідею реалізує концертами на шану Пілсудського й Мосціцького, співанням «Єще Польська не згінела», як наші польонофіли або прославлюванням Леніна, Сталіна й че-ки, як наші радянофіли, — то безперечно для того ідея ця зовсім не є «сама собою революційна ціль». Але для нас ця ідея є революційною ціллю тому, що ми до «Самостійної Соборної Української Держави» йдемо через — українську національну революцію¹⁵). Наш шлях до мети це — національна революція.

Реальний політик: Розуміється — бомбістика! Ви б усі складні проблеми соціальні, економічні, культурні, політичні, розв'язували револьвером і бомбою. Тут світова криза, над якою ломлять учені всього світа голови, мільйони безробіттів по всіх державах, тут міжнародні трактати, конференції дипломатів усіх держав, а наші доморослі фашисти на все те бомбами!

Націоналіст: Бомбами як бомбами. Не так то багато тих бомб у нас трісло. На всякий випадок і без великого рахування — менше, ніж у царській Росії, поневоленій Польщі, недавній Ірляндії, сьогоднішній Македонії...

Реальний політик: Еге-ж, розуміється, ваш ідеал — Македонія, балканізація нашої нещасної країни, комітаджі...

Націоналіст: Чому якраз Македонія?!

Реальний політик: То хай Ірляндія!

Націоналіст: Чому Ірляндія?! А коли б так не існувала ні Ірляндія, ні Македонія? Чому ви зараз дошукуетесь в усьому чужих взорів: раз Македонія і Ірляндія, то знову ми — «фашисти». Чи ви думаєте, що коли б в Італії не було фашизму, що не було б українського націоналізму? Італійський фашизм і український націоналізм не тільки явища з собою не пов'язані й одмінні, бо перший — це політичний прояв державного народу, а другий — визвольний рух поневоленого народу, але прийміть до відома, що український націоналізм явище старше, бо зродився він, як спонтанний, стихійний рух під час наших визвольних змагань, і навіязав до світлих моментів нашої історичної традиції, отже, це явище самобутнє, од української землі виросле, а не розу-

мова спекуляція, запозичена від чужих. Чи проводир нашої організації Головінський в 1930. р. «насаджував» на нашій землі італійський фашизм, чи продовжував він ту визвольну українську традицію, яку сам творив, здобуваючи з українськими військами Київ у 1919. р., отже тоді, коли про «фашизм» не снилося навіть нинішнім італійським фашистам? Якраз чужими квітками, розумовими спекуляціями є оті ваші парламентаризми, демократизми, соціалізми, монархізми, переносувані живцем на наш ґрунт. Це орієнтації на чужі догми, які тому, що є для інших корисні, мали б бути, після вас, і для нас корисними і спасенними. А воно якраз не так виходить. Скажіть ви мені, куди заїхали ми з соціалізмом на В. Україні? — До большевицького раю! А куди зі своїм «парламентаризмом» заїдуть наші «демократичні» партії в польському соймі, де самі польські послі осмішені й поневіряні, а їх сила рівняється тричі перекресленій нулі? Наші «демократи» вправді відчують аж надто добре своє безсилля і безвихідне положення, але тупцюють безрадні на місці, бо ще ніхто з чужих не показав їм, як то можна, розуміється, мирним, та й ще «демократичним» способом — успішно боротися з диктатурою Пілсудского, чи когось иншого; шукають чужих взірців, а не виходять із власного «я». Шевченкове — *«отакє то навчаєтєсь у чужому краю»* — не втратило на актуальности. І ця несаможітність духова так у нас вжита, що коли трапиться хтось і виступить із саможітньою думкою, то зараз дошуковуються в ньому чужих взорів.

Реальний політик: А чому ж тоді ви носитеся як навіжені з Ірляндіями, Фінляндіями, Македоніями. ІПС і російськими революціонерами й навчаєте всіх, мовляв, дивіться як там було?!

Націоналіст: І не тільки з ними носимосся, але і з греками зпід Термопіль, і римлянами з їх «*Carthaginem delendam esse*»*), і з Італією часів Гарібальді й Мацціні з їхнім «*Бог і нація*», і з Швайцарією часів Вільгельма Телля, і з Францією часів Жанни д'Арк, і з Німеччиною часів Бісмарка, і з Туреччиною Кемаля-паші й з жидівським талмудом із його «*око за око, зуб за зуб*». Але носимосся не на те,

*) Картагіна мусить бути знищена!

щоб живцем прищепити те все разом до нашого стовбура, лише як з прикладами для доказу, що на цілому світі панує, панував і буде панувати закон — *«боротьбою здобудеш ти право своє»*; що від віків панує закон сильних і що *«свою хату зі своєю правдою й силою й волею»* не можна ні вижебрати, ні розумово виспекулювати, ні «хитро-мудро» вициганити, але треба її здобути.

Реальний політик: А ви думаєте, що всі ми сидимо зі складеними руками й чекаємо аж ви, наші гурра-патріоти: зробіте свою національну революцію і збудуєте Україну?!

Націоналіст: Ні, я думаю, що було б ліпше, коли б ви склали руки, а не «будували Україну» — орієнтаціями на Москву й Варшаву, концепціями союзів і федералій, автономіями й угодами, «українізацією» і регіоналізмом. Це якраз на вашу адресу сказав один із українських публіцистів: *«Се живі групи. Краєві потрібні не вони, ні їх льозунги й партії, ні їх принципи. Йому потрібні нові характери, які знають, чого хочуть і які не мали б нічого з тої сентиментально-пацифістичної інтернаціонально-невільничої психіки бувших людей»*¹⁶). Ви затримуєте наше національне визволення!

Реальний політик: О! Зате ви його наближаєте своєю трамтрадрацією про революцію! Ви просто або божевільні, або злочинці. Злочинці якщо самі не вірите в теревені про революцію і коли хочете лише тим способом виправдати своє існування, а то й ще копійчину придбати від збаламучених вами слухачів; бо це деморалізація «низів», яким колись відкриються очі, й вони тоді втратять всяке довірря до «верхів»; це безвідповідальна робота, анархія, нищення самих основ державницької роботи. А коли ви вірите в те, що балакаєте й в тому напрямі працюєте, то ви — божевільні, яким не місце в політичній роботі. Бож цілком ясно, що в сучасних обставинах ізольована національна українська революція неможлива ні під владою російських большевиків, ані під пануванням партії Пілсудского. Українська революція має вигляди на успіх тільки в тім разі, колиб революційні заворушення в ССРСР (в Москві) та в Польщі (Варшава) паралізували або й зовсім знищили на деякий час політичні центри тих держав. За теперішніх обставин ізольоване українське повстання на наших землях було б залите потоками крові

української людности і завершилося б ще більшим гнобленням українського народу окупантами¹⁷⁾. Чи не божевільня це з вашого боку?! Тут жандарм Європи, узброєна від стіп до голови, Польща, а за нею ще сильніша Франція; тут большевицький змілітаризований велитень, перед яким дріжить світ; тут держави з мільоновими арміями, фльотами літаків, танками, велитнями-гарматами, смертоносними газами, що ними можна втроїти за 24 години мільйони людей, — а ті, божевільні, революцію проповідують. Хто буде ту революцію робити? Може оте безборонне населення, що кроку не зробить, щоб про це не знала польська поліція, чека чи сиґуранца? Чим? Цінами й вилами або кількома заржавілими крісами, закопаними до землі ще від часу останньої війни? Та ж вистачить кілька літаків із газовими бомбами, щоб отаку «національну революцію» за годину в коріні здусити. То ви, божевільні, до такого нещастя тягнете наш бідолашний, нещасний нарід?!

Націоналіст: На милість Бога, тільки не пускайте «громадської сльози» і не жахайтесь, бо це не таке страшне, як вам, вічно наполоханим, здається. Передусім ми вже бачили ще більших велитнів, ніж ССР, — царську Росію та сильніщу, бо не так зненавиджену і осамітнену, зате в коаліції з Америкою, Францією, Англією, Італією, Японією; ми бачили ще більшого жандарма від Польщі — Німеччину, й ми бачили Австро-Угорщину, а все те одного дня гримнуло, аж закурилося. Тому не мусите пляцком зі страху падати перед новими велитнями, а ще й поготів тому, що ті велитні не менше бояться нас, ніж ми їх. І зовсім инакше вони дивляться на ті мільонові армії, гармати, літаки й танки, ніж ви. Ось, наприклад, Грабські, ідеолоґ польського походу «на знищенє Русі» так оцінює українську-польську справу: *«Історія не знає випадку, щоб якась держава прим. протягом двох століть вела лише переможні війни»*. *«Не постерунок поліції чи староство, не адміністраційна влада, військо, але сильний вплив польської культури забезпечить польськість Сх. Галичини. Цей вплив мусить бути такий сильний, щоб та земля остала польською навіть тоді, коли з неї уступить поліція й військо»*¹⁸⁾. Та щодо того одинокого засобу, що його подає Грабські, то він сам не дуже то певний у його остаточній перемозі! А ось що пише другий польський

політик-публіцист: *Сила «як підстава державної влади, не-закріплена іншими підставами, є чинником крихким і короткотривалим. Мусимо виступити до ривалізації з сепаратистичними угрупованнями за душ у широкі мас неосвідомленого національного кресового населення і ці маси позискати для польськості»¹⁹*). А ось голос велитня, Франції: *«З острахом запитуємо, що станеться на випадок мобілізації польської армії, коли 200.000 українців дістануть до своїх рук зброю»²⁰*). Отже, бачите, танки, літаки, гармати і гази це сильний, а то й рішучий засіб, як у ворожих, так і в наших руках, але все таки не в них лежить центр української справи. А далі зверніть увагу на те, чим ми були перед війною: здебільша отарою, що навіть не знала свого імени, яку, за виїмком займанців, також ніхто не знав, а про державу українську нікому навіть не снилося. А якось і армію ми створили й то не з ціпами, а з крісами, гарматами й літаками, й державу створили, хоч на короткий час, і державну традицію залишили. Тому також не мусите з такою зневірою ставитися до наших власних сил. А нині ми в кращому положенні. І досвід за собою маємо, і ворогів ліпше знаємо, і себе ліпше знаємо, і світ нас, а ми світ ліпше знаємо. Але ось що головне: що б ми одне хотіли і за одне змагалися! Инакше промарнуємо великий мент, а наші змагання скінчатся так, як у 1917—20 р.

Реальний політик: Киньте ви свою «фільософію», а відповідайте мені прямо: чи хочете ви «будувати Україну» при допомогі війни, а точніше при допомогі своєї воєнної трамтраджії чи ні? Отже чи спекулюєте ви на війну чи ні?

Націоналіст: Ні!

Реальний політик: Що?! Таж навіть воробці вже знають, що наші «націоналісти» люблять гльорифікувати війну взагалі, війну як війну, прибираючи позу професійних генералів, для яких війна є заняттям і то важнішим над усі «цивільні фахи»; вони не гірше кадрових офіцерів, осуджують взагалі мир і мирну працю; залюбки виступають притім проти людей, що війну вважають тільки злом, іноді необхідним, але всетаки злом; таких вони осуджують як... «угодовців», що мріють про «спокій за всяку ціну»²¹). Отже як це погодити з вашим твердженням? Ви, революціонери,

безперестанку торочите про «національну революцію» і не хочете війни?

Націоналіст: Коли ви під «війною» розумієте збройну боротьбу наших окупантів та інших держав, у якій ми були б тільки гарматним мясом і предметом подій, то — ні! Коли ж ви під «війною» розумієте збройне змагання Української Нації з окупантами, під час яких ми будемо підметом подій, то — так; бо це буде якраз «національна революція» в одній зі своїх фаз. Отже ми, націоналісти, що самі заходилися підготовляти й переводити національну революцію, все таки не хочемо війни, в якій ми мали б бути тільки гарматним масом, а й поготів не спекулюємо на війну. Вас це дивує?! Але вас ще більше здивує моє друге твердження, що з одного боку тими, що всю свою надію поклали на війну, а з другого боку тими військовими спекулянтами є якраз ви, наші «орієнтаційно-реальні» політики. Ось читайте: *«Про те, що війна буде і можливо в недалекому майбутньому не має зараз ні в кого двох думок. Всі, кому залежить той чи инший вислід її, готуються до неї. Боротьба наростає, вона неминуча. В останньому часі буржуазія охопила особлива жадоба крові. Вона хоче примусити Радянський Союз до війни. Світовий капіталізм у передсмертних судорогах готовий спровокувати її що дня, що-години. Капіталізм намагається розбити робітничі лави брехнями, провокаторством, терором і обіцянками та подачками притягнути на бік захисту інтересів світового капіталу навіть деяку частину робітників і селян»²²*). Так пишуть наші радянофіли. А ось польонофільський часопис: *Всі ми вірні старим прапорам УНР, під якими ми билися за визволення Батьківщини, повинні бути готові стати як один на заклик нашої влади до нового збройного чину, коли прийде на те слушний час. Певен в карності і єдності нашого воляцтва, певен, що бойові прапори наші повернуть, нарешті, до Великої Вільної Держави — України»²³*). Таке нам вже від довгих років щодня тарабаниють, мовляв, чекайте терпеливо або будьте готові, війна вибухне кожної хвили: як не завтра, то позавтра, як не позавтра, то на весну, коли не на весну, то в осени, як не в осени, то знов на весну, і так в колісці, безпереривно чуємо військові альянси й... надії. Надії на чужих. Радянофіли співають про звільнення українського народу на Західній

Україні з неволі польського фашизму; польонофіли співають про звільнення українського народу з большевицького пекла. Одні кажуть надіятися на Москву, другі на Варшаву. Ця «реальна політика» наших опортуністів це лише один бік медалі. Бо другий бік медалі це таки напrawdę реальна політика наших ворогів. Чи воєнні алярми большевиків, тих, що тримають у своїх пазурах наше населення на В. Україні, є так собі від «нечего делать» або на те, щоб оте зненавиджене ними і ненавидяче їх населення стануло в одну лаву для оборони большевицького пекла? Великими дурнями були б большевицькі проводирі, коли б таке думали. Безперечно, що частина населення, оті всі пятолизи, прислужники і небагато збаламучених стане в одну лаву: але не про них мова — вони і без алярмів стоять у лаві. Якраз мова про тих, що скрегочуть зубами й гострять ножі. Мова про те, щоб відвернути їх увагу в інший бік, — з площини активного чину в площину пасивних надій, щоб зробити їх піддальними й невідпорними. Бо хто є піддальний, а хто небезпечний: чи той, що не бачучи ні звідки помочі, сказав собі: «годі! або пан, або пропав!», чи той, що сказав: «робіть ви, тирани, тепер зі мною, що хочете, але вже не довго вам панувати, бо ось-ось прийдуть наші спасителі»?! Якраз тих других творять оті воєнні алярми, кимнебудь ширені й оті всі орієнтації з надіями на чужу поміч, ширені нашими «реальними політиками». Вистачить тільки подивитися, що твориться в нас. На В. Україні українські маси скрегочуть зубами, але гнуть спину, бо надіються, що їх невдовзі інтервенція освободить од жахів «соціалістичного раю». На всіх надіються, хай навіть сам чорт приїде: — лише не на самих себе, на одинокє джерело визволення не покладають надії, мовляв, ми безсильні! А на Західній Україні не подібне? Одні надіються на тих самих большевиків, од яких хочуть їхні брати визволитися, другі на Союз Народів і міжнародні комбінації й дипломатії, інші на війну з Німеччиною та різні воєнні авантури; навіть деякі угодовці, ті, що йдуть «з чистою совістю» на всякі автономії й угодові комбінації, то тому, що леліють в душі надію, що це лише «тимчасово», що це «колись зміниться» і приїде «визволення». А міжтим Польща й большевики зробили мир у Ризі, підписали пакт Келлога, пакт Літвінова й пакт про ненапад (неагресію) «з

вічним миром». Безперечно, це не значить, що вони не рахуються вже з війною; ба, вони весь час зброяться; це їм не зашкодить, згідно із засадою: «*si vis pacem, para bellum*»*). І ми можемо також рахуватися з війною, що більше, треба нам до неї готуватися. Але підготовка це не пасивне чекання, а «рахуватися з війною» — це не вести тимчасову політику гнущого карку. Якраз вороги — і зброяться і рахуються з війною, а супроти нас зовсім не ведуть «тимчасової політики», а навпаки, політику, розраховану на десятки років, якій про війну ані не сниться! І так: большевики працюють не з дня-на-день, мовляв, нині-завтра буде війна, а пляново, «п'ятилетками», щоб зміцнити свою економічну й політичну владу на Україні; вони ведуть і плянові «українізації», щоб із корінем вирвати думку про «самостійність»; ведуть плянові «колективізації», щоб вбити в українським селянинові привязання до землі, а з тим і його природний національний консерватизм;; виховують у школах нові покоління своїх духових рабів, висилають опірних десятками тисяч поза межі України в тундри, Соловки, та й на другий світ. А поляки поводяться инакше? Чи це «воєнна політика», коли висувають плян Грабського за 25 ліс засимілювати 7 мільонів українців? Нині поляки бачуть, що перелічилися, але чи вони закинули зовсім свій плян? Ні! — лише розтягнути його на ще довший період часу. В рамках того пляну ведуть колонізацію українських земель; заводять поступневу польонізацію українських шкіл через їх утравізацію або через протизаконне нищення українського шкільництва, все з тою ціллю, щоб самим виховати нові покоління українських рабів; підпиранням старого москвофільства, на рівні з уенерівством, та толерованням радянофільства на рівні з творенням хруніади і регіоналізму, отже політикою «*pusć Rusina na Rusina***»), хочуть вони поволі розбити нас внутрі; угодовецькими міражами для одних, а шибеницями і «пацифікаціями» для других хочуть нас зломити духово й зробити податливим об'єктом для реалізації своїх плянів «*ad maiorem Poloniae gloriam****»). Чи ліком-

*) Коли хочеш миру, готуй війну.

***) Пустя русина на русина.

****) Для більшої слави Польщі.

протидіагою на це все мають бути пасивні надії на війну й чужу поміч з тимчасовим гнуттям спини?!²⁴).

Реальний політик: А ви на це все маєте ліпший, чародійний лік — національну революцію та й ще власними силами?! Скажіть нам, панове націоналісти, де знайти ту силу, що може і від Москви одірвати Україну, і в західніх сусідів усі землі, населені українцями поодбирати? Ми такої сили покищо не бачимо навіть на обрії... Сила нашого народу? — Ми гаряче віримо в неї, алеж не треба і переоцінювати її. Вся біда в тому, що у вас, панове, націоналісти, до вашої гайдамацької традиції домішується ще отой старий московський вплив, те злощасне «авось» і голосне «шалками закидаємо». Реального політика, який розуміє, що то є відповідальність за свої слова і діла, такі вигуки «переконати» не можуть²⁵).

Націоналіст: Отже і зле, що ви «реальні» політики заходитеся без «сили нашого народу» творити державність. Міжтим без «сили нашого народу» і кроку не зробимо до своєї справжньої державности²⁶). Ось послухайте, що говорять чужинці про це: *«Брак віри у власні сили, це, може найнебезпечніша хвороба для життя націй. Брак віри у власні сили, а що йде в парі з тим, довірювання чужинцям — це й є моральна неволя, а вона є причиною й разом основою усякої иншої неволі. Раб духом ніколи не підведеться, щоб розірвати кайдани»* (ДЖ. Веслі). Хочете більше прикладів? — Прошу. Один із чільних американських повстанців, *Патрик Генри*, так відповів перед розривом із Англією «реальним політикам», що виступ повстанців без належного війська, без засобів і грошей та проти найзавзятішої, найбагатшої й наймогутнішої держави світа називали божевільям: *«Нам кажуть, що не маємо змоги боротися з таким страшним противником. Але колиж ми станемо сильніші? Чи в наступному тижні, чи в наступному році? Чи тоді, коли нас розб'ють, коли до кожної хати впають нам по одному англійському воякові? Чи нерішучість і безчинність збільшують наші сили? Чи знайдемо засоби оборони, вилізуючись мов ледарі на спині, снуючи марні видива надії, тоді як наш ворог зв'яже нам руки й ноги?»*²⁷). Під проводом таких мужів Америка здобула незалежність. А ось дальші приклади: великий ірландець О'Коннель підняв у ХІХ. ст. боротьбу з англійцями, маючи у «Союзі Католиків»... 10 членів! А всеж

вкоротці станула за ним ціла Ірляндія. А ось на наших очах гурток молодих турецьких націоналістів, під проводом Кемаля Паші не тільки підняв на ноги розчавлену й безсилу Туреччину, але й примусив аліантів уневажнити Севрський договір, що роздав великі частини турецької землі ріжним державам і наложив на Туреччину ганебні услів'я. Чи треба вам пригадувати італійських фашистів, що з занархівованої й безсилої країни зробили пострах для ворогів? Подібних прикладів доволі. Всі вони вказують, що нарід не сміє шукати сили й спасіння десь поза собою, а таки внутрі себе.

Реальний політик: Усе це дуже гарно, але я все таки не бачу такої сили нашого народу, щоб моглаб нам добути і самостійність і соборність.

Націоналіст: Ви, українські «реальні політики» не бачите сили нашого народу й шукаєте сил іззовні; ви не бачили її також перед війною й тому сиділи тихо та не рипалися; й не бачили ви її в часі визвольних змагань та робили союзи з ворогами на право й ліво. А та сила була, є й буде, лише, треба її з потенціального стану перевести в кінетичний і уняти її в свої руки. Візьміть на увагу, яку величезну енергію проявила наша нація від початку революції. Без вилливу енергії бувби неможливий той пожар революції, ті війни на всі фронти, повстання й бунти, в яких потала Україна; неможливі сотки тисяч жертв; неможливі всі ті величезні культурні здобутки, які досягнено в надзвичайно короткому часі; неможливі здобутки на господарському й політичному полі, досягнені за добу нашого короткого державного існування; неможливі далі оті збройні межусобиці, братовбивчі війни²⁸). Енергія, сила була й є. Та причина нашого лихоліття лежала й лежить у нескоординованні нашої біологічної сили, яка тому винищувала сама себе; отже у браку відповідної керми, у браку проводу, який би національну енергію спрямовував у відповідне русло, який би дав відповідні форми для змісту нашого життя, який би дав своєрідного духа національній матерії; у браку спільного головного ідеалу-мети, у браку одної тривалої напямної лінії²⁹). В тому полягає наше безсилля. І в тому нашому «безсиллі» полягає влада ворогів над нами. З нашого «безсилля» черпають сили вороги, а точніше: нашими силами

це нами, але ворогами опанованими, зміцнюємо сили ворогів. А ви, «реальні політики» сліпо вірите, що чужинці, та й ще вороги, приподнесуть нам безсильним самотійність у дарунок! Припустимо на хвилю, що наші вороги і справді аж так страшно дурні. А чи берете ви на увагу те, що не так тяжко здобути самотійність, як тяжко її втримати? Мали ж ми вже самотійність у рр. 1917—20, і що з того? А як ви вдержите ту державність, коли не берете в рахунок «сили нашого народу»? Силою ворогів будете її вдержувати? Чи може вороги будуть творити «сили нашого народу»? Бачимо як вони тепер «творять» «сили нашого народу» по цей і по той бік Збруча і Дністра! Справді гарні перспективи «державности»!

Реальний політик: Ах, може ліпші перспективи державности дає ваша бомбістика? Та будьте певні, що стріли поодиноких терористів не визволять нашого народу. Стріл пролунає і затихне. Що більше, тероризм, розбиваючи дійсні масові політичні організації народу, зменшує відпорність мас³⁰), отже нищить і ті невеликі сили нашого народу, що зараз є в нього.

Націоналіст: Про терор, а зокрема про те, чи ми терористична секта будемо ще говорити. Але от що зараз цікаве: чому ви там, де не треба, і тоді, коли не треба, дуже голосно і аж до обридження кричите: «*Ось дивіться, які ми сильні! За нами 700.000 голосів виборців!*», або — «*наш уряд, поминаючи те, що пробуває на вигнанні, не тільки не зменшив свого політичного значіння, а навпаки — що-разу досягає більшої до себе поваги і серед чужинців, і на самій Україні; уряд УНР лають вороги, боряться з ним, бо він наизаправду є справжнім центром нашої національної акції; підтримує уряд і величезна більшість нашої політичної еміграції*»³¹); або «*за нами все трудове населення, робітники й селяне України*»; або — «*ми Українська Парляментарна Репрезентація* + *репрезентуємо весь український нарід по обох боках Збруча*»?! До репрезентації — то ви перші! І коли б так наизаправду хтось створив Українську Державу, то ви стрімголов рвалися б до влади і до здійснювання своїх концепцій. До того ви здібні, тільки не до того, щоб власними силами організувати наше визволення. Тут ви відразу «безсильні» і відразу десь губиться «сила нашого народу» — оті «80% еміграції»

ії «700.000 виборців» і «все трудове населення» і «весь український нарід». Автім не потребуєте нас переконувати у своєму безсиллі. І без того знаємо, що ні радянофіли від Петрушевича на еміграції, через УПП, Сельроб і КПЗУ на Західній Україні аж до «уряду Радянської України»; ні польонофіли від «уряду УНР» через галицьку угодовщину до волинського Петі Певного; ні всі інші «уряди» і «директорії»: ні всі ті партії гетьманські, радикальні, соціалістичні, католицькі, тощо, не є організованою визвольною українською силою, бо ж навіть ніхто з них не поставив собі як мету — національну революцію, отже скинення окупантів власними силами українського народу. Зате одні живуть надіями на визволення чужими силами, другі взагалі не мають програми визволення, а обмежилися на накресленні будучого українського раю, а треті й не думають навіть про визволення, бо погодилися з існуючим станом. І от у тому самому часі, коли ваші часописи тарабаниють про війну і поширюють фальшиві надії, націоналістичний часопис пише: — *«Уявіть собі оту нинішню, нашу «національну» розіхану інтелігентську політику, побільшену до тисячкратних розмірів і поставлену в ритм великих міжнародніх політичних переломів, — і будете мати перед собою образ того, що чекало б Україну, коли б трітилася чергова визвольна нагода і коли б поза тим проводом не було жадного іншого»*³²⁾. Та страшніще те, що не тільки дотеперішній провід і взагалі «мозок нації» — наша інтелігентська верства, але завдяки ним і ніякий инший суспільний стан чи класа, як цілість, не творить нині тої визвольної української сили. Ми добре здаємо собі справу з нашого нинішнього жахливого стану, але і здаємо собі справу, що якраз тому ніхто чужий, а тим більше ворог, не визволить нас ані не допоможе нам визволитися, та що визволення лежить тільки, тільки і ще раз тільки в нас самих. *«Стереженого Бог стереже»*. Так само — хто сам зможе визволитися, тому й другі до того допоможуть, так як помагали полякам, чехам і иншим. Але тільки тоді!

Реальний політик: Отже?

Націоналіст: Отже наша «орієнтація» це — орієнтація на власні сили нашого народу. Отже наша програма — визволення власними силами. Творення отих власних сил, роз-

ворушення прихованих сил, координація розпорощених, переміна приспаної, потенціальної енергії на кінетичну є якраз завданням національної революції.

Реальний політик: Передусім прийміть до відома, що терористична організація не може, силою обставин, виконати головного завдання — підготовки мас до революції. Не може через свій обмежений характер пустити коріння в народі. Терористична організація не може поширювати своїх ідей у масах так, як це належить, з причин цілком зрозумілих. Її пропаганда поневолі обмежена тісним кругом «вірних людей». Через те не може бути підготовки революції в широких народніх масах, а лише підготовка одиниць до терористичних актів³³).

Націоналіст: Смію твердити, що ви самі не вірите в те, що говорите. Націоналістична пропаганда не тільки не є обмежена тісним кругом «вірних людей», але захоплює щораз то ширше народні маси й це найліпше знаєте ви, яким у тих масах усувається що раз більше ґрунт під ногами. Що більше націоналістична пропаганда переливається поза рідні межі й вже сьогодні про кличі українського націоналізму може вас не один чужинець і не в одній країні поінформувати. Хочби це вже доказує, що наша організація це не терористична секта, обмежена тісним кругом «вірних людей» і обмежена до терористичних актів. Подібне є й з національною революцією. Національна революція це не лише «останній бій», не лише техніка революції, але це заразом і передусім конструктивно-творчий процес у всіх ділянках життя, в усіх проявах діяльності й відчутті українського народу, все з одною ціллю: щоб ми всі одне хотіли й за одне змагалися. І то не тільки до створення держави, але й по її створенні. Національна революція це довгий процес, і передусім і головне внутрішній, а не лише вибух на зовні. І без такої внутрішньої підготовки не можлива ніяка національна революція, ніяке повстання, ніякий народній здвиг, коли вони мають покінчитися тривалим успіхом. *«Однодумність і чеснота це дві вимоги незалежності»* — говорив італійський визвольний діяч *Чесаре Бальбо*. Ніякий нарід не може здобути незалежності, коли він не хоче бути незалежним, коли він не вважає свого гнобителя за ворога своєї незалежності, коли він не відчуває непоборної потреби відділитися від

свого ворога. Тільки цей нарід, що є психологічно відділеним од свого ворога, може схопити зброю й відділитися в окрему державу³⁴). «Те, що бракує українській ідеї се «цілком новий дух» — пише український публіцист³⁵). «Наша мандрівка по пустелі ще не скінчилася тому, що були в нас тисячі воľь замість одної й сотки туманних замість одної яскравой думки, що лучила б усіх в одну цілість. Бо що є нація, коли не згуртування мільонів воľь довкола образу спільного ідеалу». Щоб позбутися ворогів-окупантів треба наперед у нас внутрі приготувитися до того, й то наперед і головню духово, а щойно потім технічно; треба не тільки розхитати окупаційні режими, але ослабити їх впливи на нашу суспільність, треба витворити один духовий фронт, створити й вдержувати революційно-активний настрій. Щойно тоді можна буде вступити з ворожим ладом до останнього бою. Тому хай вам при слові «національна революція» не ввижаються тільки газові бомби ворожих літаків, і не дивіться на ню тільки як на кидання бомб українськими революціонерами. Національна революція це наперед духово-політичний переворот, переворот у самих хащах нашого народу, переворот у царині думки, воľі й чину Української Нації. Це вищеплення українським масам одного, самостійницького хотіння, наставлення на один такт українських сердець і пірвання їх до одного, самостійницького чину, привчання мас до прийняття і збереження самостійного державного існування. Без того воля не можлива! Без того не можливо вдержати волю, і коли б нам її хто подарував. Без свідомого і твердого бажання своєї держави, без державницького духа не в силі поневолена нація здобути, а державна вдержати своєї держави. Український нарід не був досі свідомий своєї вартости й сили, не мав віри в себе, не мав духового товчку до творчости, не мав ні перспектив, ні цілі перед собою. Цю свідомість і віру, цей товчок і перспективи має йому дати український націоналізм. Націоналістична організація має через своїх членів вдертися в усі ділянки національного життя, в усі його клітини, в усі установи, товариства, гурти, у кожне місто й село, до кожної родини. Організація через своїх членів має розсівати життєві бактерії в національний організм, має сповнити функцію оздоровлюючого ліку, має бути «протизаразою», що охопить наш захирілий

національний організм і розбуває в ньому природню снагу³⁶). Нам не залежить на тому, щоб наша організація мала тепер мільйони членів. Але нам залежить, щоб наші кличі як-най-скорше мали мільйони визнавців, щоб ті мільйони під рішучу хвилю пішли під нашим прапором. Всі інші політичні угруповання розсівають атмосферу зневіри й паралізують суспільну волю до боротьби. Власне й тому повинні ми витривало стояти на своїх бойових позиціях, а голос наш повинен як-найсильніше лунати поміж українським народом³⁷). Націоналістичний рух це не партія, яку можна при сприятливих обставинах створити з дня на день, а глибокий психологічний процес. Револьюційно-націоналістичний рух, то не зліпок людей, які принагідно зішлись й так само можуть розійтися, а пробоева сила, яка ставить собі завданням повести націю до кращого майбутнього з глибокою вірою в своє післанництво й з готовістю віддати все включно до життя за здійснення тої місії. Націоналізм це новий світогляд, це цілком новий дух *«Проти впливів чужого духа нема иншого засобу, як протиставити впливи свого духа»* — сказав чеський визвольний діяч *Масарик*³⁸), а далі: *«Нарід, який не хоче бути самостійним, не є народом»*.

Реальний політик: Багато ви наговорили про «духи». «хотіння», «волю», «власні сили». Все це дуже гарні річі. Але що з того? У XX. столітті за мало покликатися на «іраціональне хотіння» та на «глибину української душі». Для створення держави не досить політичних деклямацій. Тут потрібно передбачати і уміти зважувати свої сили та сили противника. Нам не треба сліпої любови й романтики в політиці. Нам треба розумної і доцільної, планової праці для визволення нашого народу³⁹). Автім припустимо найбільш зосереджене воління загалу. Ну, а коли дехто вважає, що мати й найліпшу волю це зовсім не означає запоруку досягнення мети? Коли дехто гадає, що багатько дечого дістається мимоволі, а чимало річей не одержується й при найліпшій волі? Коли дехто міркує, що й з'явлення потрібної волі саме тої, а не иншої — не є тільки продуктом нашого особистого хотіння? Отже, знаходимо й таких земляків, які вважають, що й волі всіх українців може не вистачати для створення соборної української держави. Справа в тому, що поруч із цими українськими хотіннями існують

так само непохитні хотіння значно більшої кількості сусідів з протилежною до нашої метою. Припущення є реальне. Чому ж тоді маємо ми вірити, що наша воля є все, а чужа — ніщо? Однак і, посідаючи волю, до її переведення в життя далекий шлях. Тай нема чого очікувати аж ту волю всі придбають; це взагалі сумнівна річ: чимала кількість людей звичайно й не хоче мати власну волю⁴⁰).

Націоналіст: А до тих останніх належите — ви. Автім знаєте, що сказав один мудрець: *«Найгіршою формою неволі є сумнів, бо ж позбавляє він нас свободи, а заразом усякої можливості визволення»*. А ось ви з релігією сумніву беретеся до розв'язки української справи, справи визволення українського народу і згори ставитеся з сумнівом до основної передпосилки нашого визволення: бажання-хотіння визволитися.

Реальний політик: Я все таки кажу, що питання української державности не є тільки справою нашого особистого «хочу». Це «хочу» виправді велика річ; годжуся, що воно навіть зродило актуальність справи нашої держави, але розв'язання справи вимагає дальших кроків. І ось тоді, коли світ вагітний тяжкими проблемами, тільки в нас та може ще десь у Африці нема проблем світового значіння. Ми бо хочемо самостійної й соборної України та непохитно віримо в нашу перемогу! Точка. Точка, бо ж усе далше є табу. Ми хочемо — і це наше євангеліє та ціла наша політика. Що не покривається з тим нашим «хочу», від того ми абстрагуємо, а що йому протирічить, те ми просто негуємо. А наслідком цього ми нерідко абстрагуємо від цілого сучасного життя та негуємо все сьогодні існуюче. Через те наша політика блудить у темряві емоцій. Проблеми полагоджено чи просто їх відігнано, саму проблематику знищено: все є викінченим та ясним — наші мозки можуть одпочивати. Справді геніальний винахід; шкода тільки, що він є зачарованим колом⁴¹). Оце так виглядає ваш «новий дух» і «новий світогляд» — націоналізм.

Націоналіст: Так може говорити людина, що поза деревами не бачить лісу. Ви, наче той провінціал, всюди бачите страшну проблематику: проблема репарацій, проблема міжсоюзних боргів, пакт у Льокарно, пакт Келлога, план Доза

й Юнга, проблема національних меншин, льозанські конференції, Паневропа, Наддунайська федерація, проблема розбюєння, ревізіонізм, проблема німецько-французького порозуміння, конфлікт на далекому Сході, йтд., йтд. Вас просто досада бере, що українська справа така проста — самостійність і соборність України. Яка тут проблематика? Все просто й ясно! Ви б хотіли, щоб все було покручене й незрозуміле, ось як у вашій «реальній політиці»: концепції, орієнтації, союзи; блища мета, дальша мета й найдальша; програма максимум і програма мінімум; щоденно-практично-реальна політика і святочно-принципово-максимальна політика; нині одне а завтра друге; одне на словах, а друге на ділі; одне члени, а друге партія; явна й тайна дипломатія; найбільш круті дороги до цілі йтд., одне слово, щоб сам чорт не розбівся у тій «проблематиці». І якраз у вашій «реальній політиці», а не в націоналізмі — зачароване коло: бо коли щось зробить одна партія, то друга їй не знищить, або коли сама щось зробить, то члени її це зіпечать: або нині вона зробить одне, а завтра щось протилежне; тактика є протилежною ідеології, максимальна програма мінімальній, слова ділам, явна дипломатія тайній. І як тут не може бути зачарованого кола?! Таку саму «проблематику» ви хотіли б бачити взагалі на світі, а в націоналізмі зокрема. Міжтим українська справа є такою самою «проблематикою», як і решта їх, згл. однаково, як і українська, прості: це «хочу» всіх інших народів, «хочу», за яким рівнобіжно йде чин. І не думайте, що великі державні мужі, ось як Наполеон, Вашингтон, Бісмарк, Кавур та наш Хмельницький, а з повіщих Вільсон, Клемансо, Мусоліні, Бріан, Штресман та ин., це були надзвичайні вчені чи виникали фаховими знаннями чи визначалися геніяльними розумовими здібностями або були вагітні нескінченною кількістю ідей. Кожний із них мав одну-дві ідеї, для реалізації яких посвятив працю цілого життя й для яких потрапив зеднати всіх отих із фаховим знанням, розумовими здібностями, тощо. Все це більш просте, ніж вам здається.

Реальний політик: Все це гарно, але все ж це ніяк не міняє факту, що питання української державности є й далі тільки справою нашого особистого «хочу». Міжтим це лише для щоденного вжитку вистачить казати, що «ми хочемо»,

але цього рішучо за-мало, щоби ми були творцями власної держави⁴²).

Націоналіст: Помиляєтесь, бо нині й того нашого «хочу» нема.

Реальний політик: Хай і так! Важніше ось що: держава є справою, якою зацікавлені мільйони людей, своїх і чужих, які також мають своє «хочу». Творити свою державу маємо серед існуючих держав, які переважають нас культурно, збройно та економічно. Отже самі наші волеві емоції тут ще нічого не вдіють⁴²).

Націоналіст: Отже?

Реальний політик: Припустимо, що воля до незалежності серед нас раптово поширюється. Сама по собі незалежність — гарна річ. Але повстає питання: яку саме незалежність? Дитина, напр., є від багатьох річей більше незалежною, ніж більшість із нас дорослих. Але незалежність дитини нам не потрібна, саме через її залежність од дорослих, її пасивність та неучасть в реальному житті. А наше велике лихо якраз у тому, що ми всі є занадто незалежними! А через те наша воля не має змоги себе виявити. Про залежність треба нам одиницям насамперед думати, щойно тоді матимемо змогу бути чинними. Цю залежність особисту придбаємо ми, пізнавши взагалі залежність української й світової дійсності, та й ще не як сучасний мент, але як процес. Тоді знайдемо й місце для нашої волі та щойно тоді пізнамо, скільки може зробити воля окремих одиниць. Ви тільки зверніть увагу на те, що реальна політика Польщі і СРСР супроти нас, випереджування ними деяких своїх внутрішніх подій, їх реальна політика економічного вижису й культурного гноблення українців, їх реальне дроблення українського фронту по обидвох боках греблі, свідчить про те, що вони мають в собі щось «об'єктивне». А наш націоналізм на це лише виявляє: хто ми та що хочемо. Щоби пізнати істотні підстави сучасної дійсності України, та її сусідів за-мало ще ґрунтуватися на мріяннях чи воліннях українців, москалів, поляків чи інших. Потрібно насамперед з'ясувати взаємні геофізичні, економічні, історичні й культурні залежності. Не обмежуватися тільки певними явищами, але пізнати їх у більшій кількості, знайти в тих процесах суспільні закони та віднайти своєрідні українські

закономірності. Значить, не припущення чи бажання, але закономірності. Від їх об'єктивної вартості й сили залежатиме їх рішачче значіння для здобуття української держави⁴²).

Націоналіст: От бачите. Ми думаємо про — незалежність у всіх їх виявах і про способи, як її добути, а ви про — геофізичні, економічні, історичні й культурні залежності. Ми думаємо про — волю й силу, що накидає закони, а в вас у голові — закони й закономірності, яким ми досі безвільні корилися. Ми добачуємо реальну політику Польщі й СССР супроти нас у затраті суб'єктивності українців, а ви дошукуетесь в тому чогось «об'єктивного». Ми хочемо зробити українську справу історично-політичним суб'єктом, а ви шукаєте об'єктивні вартості, від яких залежатиме здобуття української державності. Досить уже українському народові чужих ідей, чужих концепцій політичних, культурних, економічних! Переконавав мене одного разу якийсь москаль, що коли розглядати справу зі становища антропології, філософії, історії, чи підходити з боку економії, культури та геофізичних, стратегічних і політичних моментів, то не може бути мови про якусь самостійну українську націю, а тим більше про українську державу. А я йому на те відповів: хай ми та сама раса, що москалі, хай наша мова «наречіє» московської, хай наша культура «общерусская», хай наша історія і економія спільні, хай геофізичні, стратегічні й політичні моменти промовляють за «єдиную неділимую» — а ми все-ж, усупереч всякій «льоґіці», законам, моментам і чинникам, хочемо бути українцями й плювати нам на всіх москалів із їх антропологією, філософією й геофізикою.

Реальний політик: О, ви це вмієте! Це ж найлегша справа!

Націоналіст: І єдино правильна. А ви запустилися б із ним у дискусію й доводили, що ніс у москаля інший, ніж у українця, та барва волосся й зріст і мова окрема, що Нестор був не-москаль, а «Слово о полку Ігоря» — це наш твір, а культура наша самостійна йтд. на те, щоб на кінці, коли вже «переконали» москаля, почули від нього «А всьо такі нікакой України, нікакова самостійнічєства бить не может і нікагда ми до ставо не допустім». Хіба за-мало ви

цього наслухалися? Хіба за-мало ви цього читалися у московських вчених, письменників, журналістів, політиків? А з поляками чи румунами инакше? Чи не наплювали вони на всі ваші «об'єктивні правди» й «закономірности», протиставляючи їм свою власну волю? Нині й наука, по різних невдатних спробах зв'язати повстання й розвиток нації з такими «об'єктивними» чинниками, як раса, мова, культура, економія, територія, тощо, кінець-кінців станула на волюнтаристичній тезі, себто, що суб'єктивна воля рішає при повстанні й існуванні нації, якраз оте «наплювати на інших», унезалежнитися від інших, хочби всі інші «об'єктивні» чинники проти того промовляли. І лише тим пояснюється повстання ірляндської нації й держави (спільна англійська мова), американської нації й держави (англійська колонія), існування жидівської нації (без території), унезалежнення мікроскопічних націй (Литва, Естонія, Латвія) з-під гнету велитнів-тиранів. І лише тим можна пояснити поневолення такого велитня як Україна, що являє собою ще й окремий расовий тип, і випосажену великими природними багатствами територію, й нарід з власною культурою, історією, тощо, одне слово — усякими «об'єктивними» даними. Ось що каже шведський національог *Келлен* про це: *«Національність у першій мірі має суб'єктивний бік. Це волевий і тепловий елемент, який може підноситися до температури пропасниці, але і спадати низче від нуля. В останньому разі не вистачає нації ніякі об'єктивні передумови, щоб здобути від історії признання своїх претензій на державне існування. В цьому лежить між иншим центр ваги проблеми України»*. А тому хай нас свої й чужі знахорі від економії, політики, соціології йтд. переконують, що не можливо здобути «Самостійну Соборну Україну» власними силами, а проте ми віримо й будемо вірити в це чудо. Хай нас переконують, що нема ніяких «об'єктивних» даних для прояву самостійницької волі, а ми все-ж будемо кликати нарід до створення Самостійної Соборної Української Держави. Колись наш пророк Шевченко повторяв за «реальними» чюдьми того часу — Павловським, Цертелевим, Костомаровим, Максимовичем: *«Не вернеться, сподівана, не вернеться вділя, не вернеться козащина»*. — та від себе додавав: — *«Не вернеться — а я, брате, таки буду виглядати»*. Про-

блема повстання держави, це перш за все проблема віри й волі; отой віри, що вкладала в уста Лесі Українки слова: «*Contra spem spero*»^{*}). І найбільш фантастична наша віра є більш льогічною й оправданою, ніж ваша льогічна зневіра з усіма її висновками та наслідками. Щоб повернути історію в наш бік рішачим чином, мусимо наперед повернути її думкою; тоді отой рішачий чин буде її льогічним вислідом. Отже національна революція це не тільки збройний бій на життя й смерть українських повстанчих військ із окупантами. Такий бій треба підготовлювати, з ним треба рахуватися, але він приходить як завершення, а то й можливо без нього обійдеться, подібно як без нього обійшлися чехи, а хочби й поляки, які не боролися в 1918 р. збройно з окупантами за волю польських земель, а нападали на чужі землі й за них вели війну. Бо перед рішучою поставою одного збірного тіла - народу, що приправлений до боротьби на життя й смерть, кожний завойовник безсилий і сам уступає без бою. І ось першою перешкодою до цього є ви, «реальні» політики, з своєю льогічною зневірою. Вас перших треба усунути зі шляху нації до незалежності.

Реальний політик: От до чого ви домовилися! Внутрішня боротьба, отже розпорошення сил, взаїмна гризня, розбиття нації! Чи не слушно називають вас руїниками, що замість змагати самим і допомагати иншим до внутрішньої згоди й об'єднання сил, вносите розсіднання, розбрат і анархію. З цього погляду діяльність наших «націоналістів» не можна иншими словами назвати, як злочином; вони руйнують національну єдність, так потрібну для нашої визвольної боротьби⁴³). І ви, анархісти, наважуєтеся балакати про одне хотіння і змагання за одну мету?

Націоналіст: Маємо відвагу це казати! Бо ми якраз свідомо, рішучо й доцільно реагуємо на отой розбрат, гризню і розпорошення сил нації, яких спричиниками є саме ви. Усуваючи вас, усуваємо наслідки вашої діяльності. Ви дивуєтесь? Саме руїна, спричинена вами, змусила нас казати. Наше перше, свідоме слово залунало вже по розваленні держави, на чолі якої ви стояли, отже вже тоді, коли українські землі були розшарпані ворогами, а ви

^{*}) І проти надії — надіюся.

направо й наліво браталися з ворогами, направо й наліво тягнули за собою маси і жерлись між собою як собаки за шмат гнилої ковбаси, киненої з панського стола. Яким правом кажете ви про «внутрішню згоду», ви зі своїми орієнтаціями на схід і захід, федераціями й союзами з усіма ворогами. ви, що навіть на еміграції утворили 5 «державних урядів»?! Яким правом кажете про «обеднання сил», ви, що своїми «desintereseмент» у справі Галичини і союзами з Денікінінм та большевиками викопали прірву між двома вітками одного українського народу, галичанами і надніпранцями; знова ж своїми федераціями з чорною сотнею та гетьманськими «карательними отрядами» відкинули українські низи від української державности й кинули в обійми большевиків?! Ви зі своїми десятками чужих богів, яким поклоняєтеся; ви з десятками фальшивих мет, які показуєте масам, є найбільшою перешкодою до обеднання сил нації навколо її власного одного Бога-мети.

Реальний політик: А це добре! Виходить, що ми не хочемо добра нашому народові, що ми зрадники, бо наші політичні тяги не подобаються панам націоналістам. Та ж ви політичні дітваки. яким місце в школі вчитися політичної азбуки, а не осмішуватися забавою в Катонів національної моралі й у критиків політичного мистецтва. Тільки такі як ви, недосвідчені, можуть дивитися на політичний союз із противником як на «зраду», «зречення ідеалів», тощо. Ви подивіться на довкільний світ: відвічні вороги Франція й Англія виступають рука в руку проти спільного ворога Німеччини під час світової війни й обидві з того користають; або Німеччина й Росія, вороги зі світової війни, роблять рапальський договір: а хіба Чехія, завзятий ворог Австрії, не помагала фінансово Австрії й не думає про паддунайську федерацію вкупі з Австрією й другим своїм ворогом — Мадярщиною? А Італія, завзятий недавній ворог Австрії й Німеччини, не помагає їм тепер чим тільки може? А Литва не тримає тепер із большевиками, і з німцями, своїми давніми ворогами? Це ж реальна політика! Це ж політичне мистецтво!

Націоналіст: Ви ще до того додайте Польщу й Москву, що покінчивши боротьбу за українські землі їх розподілом поміж собою і договором в Ризі, зробили пакт про ненапад

з вічним миром, виставляючи на глум наших польонофілів і радянофілів. А тепер я вас зчерги запитаю: чи ті самі чехи помагали Австрії під час свого поневолення? Або чи чули ви про якийсь союз поневолених литовців із Росією? Або може вам щось відомо про угоди поневолених сербів з турками? Отже так само й щодо нас. Незалежна українська держава може собі робити «вічні» мири» і з Росією, і з Польщею, і з ким завгодно: тоді це буде називатися реальною політикою. Коли ж поневолені українці заключають або пропагують «союзи», «федерації», «Ліги» і «угоди» з своїми ворогами, яким тільки йде про те, щоб добути від українців добровільне признання ворожої влади над українськими землями, тоді вони не «політичні мистці», але «раби з кокардою на лобі» — як висловився наш Шевченко. Чи можна поставити знак рівності між союзом Англії з Францією, і «союзом» Радянської України з Москвою, або усенерівського «уряду» з Польщею? Або між «Лігою Націй» і шаповалівською «Лігою нового Востока»? Або між рапальською угодою німців з більшовиками і угодою Петі Певного з поляками? І хай «міністер закордонних справ уряду УНР», Шульгин, 100 разів повторює, що його *«союз» із поляками заключено як рівний з рівним, ніякої залежності, ніякої моральної чи тим більше політичної підлеглості від польських кол наші кола визнати не можуть»*⁴⁴); хай Чубар 100 разів повторює, що «радянська Україна» — це «союзна держава» на засаді як «рівний з рівним», вільна й без ніякої підлеглості, а проте і сліпий бачить, що й тут і там це союз «рабів» із «панами», що це плазування і рабство з українського боку.

Реальний політик: Ви верзете і справді казнащо. Як це ви можете зрівнювати нас, молоду націю, зі старими державними націями німецькою, англійською, французькою? Та ж це самозрозуміло, що всі ті вязання мусять у нас инакше виглядати, ніж між сильними державами. Але головою муру не пробеш, і треба рахуватися з тим, що ми безсилі. Але беріть на увагу те, що коли ми станемо сильною державою, то співвідношення сил між нами і нашими союзниками зміниться на нашу користь, і ми не одному перестанемо потурати, що мусимо тепер робити, хоч і не хочемо. Ви б тоді подивилися як будуть виглядати «desinte-

resement» щодо Галичини! Якраз теперішні вязання мають нам допомогти стати сильними, стати сильною державою так, як подібні вязання допомогли колись, напр., Італії часів Кавура. Ось чому ви про Кавура не згадали між вашими прикладами; отже про союз поневоленої Італії з Францією? Про того Кавура, що за ціну незалежності Італії пішов на союз із Наполеоном і за півміч відступив Франції Сабавдію (Савою) й Ніццу?!

Націоналіст: Дозвольте на історичні справки. Передусім Франція ніколи не боролася з Італією за Сабавдію, бо там від XI. ст. панували королі французького роду. По-друге, Наполеон III. поміг тій савойській, отже французькій, династії засісти на італійському престолі, де вона до нині сидить. По-третє; Савоя ніколи не була етнографічно італійською землею, а французькою. По-четверте, землі ці перейшли до Франції щойно по переведенні плебісциту, при відсутності військової сили, плебісциту, що виказав у Савої 130.000 голосів за Францією, а 235 голосів проти, а в Ніцці 25.000 за Францією, а 160 голосів проти. А на кінці: з числа голосів бачите, що ходило про дуже невеликі землі. На всякий випадок не слід порівнювати Кавура з А. Лівицьким, а Савою з Західньою Україною, що й під оглядом етнічним, і економічним, і культурним, і політичним, і яким хочете має дещо инше значіння для України, ніж Сабавдія для Франції чи Італії. Але краще залишім ми инших, а спробуємо подивитися на цілу нашу історію. Це історія поневолювання нас нашими власними руками.

Реальний політик: Надто ви вже чорними окулярами дивитеся на нашу історію, коли таке кажете. Або надто ви вже зарозумілі й безкритичні, коли думаєте, що від вас, нових «спасителів України», починається справжня наша історія так, немовби ви з неба впали на пустку чи у тьму тьменну і немовби ви перші мали ту тьму освітити й у ту пустку кинути родюче зерно. Міжтим ви, панове націоналісти, прийшли на готове: і до світла, і до родючої ріллі. І вірте мені — можна без вас і на далі обійтися; навіть корисніше буде: менше дармоїдів буде. І тільки ви, духові безбаченки, можете так із легким серцем переходити до порядку денного над доробком ваших батьків, з яким числилися і числяться навіть чужинці. Я вже не говорю про кня-

зівські часи, але візьміть козаччину. Хто як не козаччина вміє здержати татарський натиск, а то й сама наводить грозу на турецький світ? До кого висилають послів римський папа Климент VIII. і імператор Рудольф II. у справі проти-турецької коаліції? А чи в 1620. козаки під проводом Сагайдачного не ратували під Хотиним не тільки королевича з його військом, але й цілу середню Європу від грози турецького нападу? А хіба не знаєте ви, що 1633. р. король Ян Собескі щойно тоді зважився атакувати турків під Віднем, коли до табору прибув козацький відділ? Україна тоді виконувала також важну культурну місію, як передовий форпост європейсько-християнської цивілізації на Сході Європи. Маю вам пригадувати київську Академію Петра Могили й інші школи тодішнього часу, що випускали освічених теологів, проповідників і полемістів? А тодішні наші друкарні, церковні книги? Хіба не студіювали сотки наших студентів уже тоді за кордоном? Хіба ж не заляляли ми тоді півдику Московщину своєю інтелігенцією? Хіба ж ви не знаєте, що в XVII. ст. справлення церковних книг за патріарха Никона в Москві перевели українські вчені з Єпіфанієм Славінецьким на чолі, запрошені спеціально з Києва? Навіть виховання царських дітей веде тоді київський професор Симсон Полоцький, що заводить у Москві театр, вчить правил складання віршів, тощо. Ось що пише такий заїлий москаль, як князь *Трубецкой*: «*Стара московська культура за часів Петра вмерла; та сама культура, яка з тих часів живе і розвивається в Росії, є безпосереднім і органічним продовженням не московської, а київської культури*»⁴⁵). Це все для вас ніщо? А наші славні гетьмани? Візьміть хочби такий глибокий державний ум, як Хмельницького, з яким числилася вся Європа; його славні війни. переможні походи на ворогів, його творення з козаччини — модерної держави, його звязки з іншими володарями європейськими; його політичний дорібок для вас ніщо? А небувалий розквіт культури й українського мистецтва за часів Мазепи? Чи ви не знаєте, що на дворі польського короля Ягайли двірською мовою була — українська? Візьміть пізніші часи: може Котляревський, Куліш, Костомарів, Драгоманів. Франко для вас ніщо в порівнанні з боввиком, що нападає на поштовий амбулянс? А ціла наша література й на-

уковий дорібок це щось менше, ніж підпалювання купи со-
ломи дітваками? А ті тисячі кооператив і різних економіч-
них інституцій, що засіяли ще далеко до війни всі україн-
ські землі? Це може ніщо в порівнанні з вбивствами сіль-
корів і підпалюванням совхозів? А «Просвіти», «Січи», «На-
родні Доми», українські школи, українські часописи, укра-
їнські бібліотеки, музеї, українські партії? Це для вас пу-
стеля, а то й «поневолювання нас нашими власними ру-
ками»? Що ж ви на це?

Націоналіст: А що ви на це, що, поминаючи те все, ми
у ХХ. ст., за доби «самоозначення народів», в неволі та й
ще роздерті між кількома державами? Значить — не по-
мogli нам багато наші «Просвіти», «Народні Доми», коопе-
ративи, музеї й партії, одне слово «органічна праця», яку
ще в XVII. ст. у вигляді вчених, священиків та фахової ін-
телігенції, шкiл і книжок могли ми навіть експортувати?!
І чому ми й гетьманську державу втратили й ту в 1918 р.
не могли вдержати?

Реальний політик: бо наші вороги були сильніші за нас!

Націоналіст: Чи ви застанаєлювалися колинебудь над
тим, чому оця темна Московщина, яку ми мусіли вчити пи-
сати, читати й поезії складати, й ця шляхетська Польща,
що не могла без нас поставити опір татарам, — таки кінець-
кінців стали сильнішими за нас і перемогли нас — «пере-
довий форпост європейсько-християнської цивілізації на
Сході Європи»; перемогли тих, що ратували «всю середню
Європу від грози турецького нападу»? Якраз ми їм пома-
гали стати сильнішими, щоб потім могли вони нас за чуба
взяти.

Реальний політик: Як? Чим?

Націоналіст: Та тим, хочби, що ратували польського
королеви́ча Влодислава під Хотином а Собескому помогали
під Віднем, що на наших трупах козацьких при інших по-
ходах творилася міць Польщі; що були вчителями москов-
ських царів, наших тиранів; що справляли їм церковні
книги, закладали школи й творили культуру; що ставляли
на козацьких кістках їм Петербурги й помогали їм у воен-
них походах на наших трупах поширювати тюрму народів
— Росію. Тим, що думали більше про них, ніж за себе й
тільки за себе. І це не було тільки за гетьманських часів.

Ось так само за Австрії були ми «тирольцями Сходу» та в її обороні, а з другого боку — в обороні другого ворога Росії, гинули десятки тисяч наших людей. Ми ж були «найвірніша й найсильніша опора армій» наших ворогів, як самі вороги нас називали, вихвалюючи безздатність і вірність нашого війська. А за новітніх часів ми ж обороняли Варшаву перед большевиками під Замостем, і нашими людьми зробив Пілсудскі переворот у Варшаві в 1926. р. Чи не сміх? Українці дали владу Пілсудському, щоб той потім їм «пацифікацію» влаштував?! А ось у 1932. р. ми дали, при виборах у Румунії, владу царанистичній-урядовій партії! Всім помагаємо, навіть владу даємо, лише самим собі не можемо допомогти й у свої руки владу добути! Для себе, то ми — безсильні! Вороги тому були й є сильнішими за нас, бо вміли запрягти нас до свого воза, а ми тому були й є слабшими за них, що далися запрягти до чужого воза. І віддавали ми ворогам свою культуру, давали свої війська, а потім і свої землі, і свою інтелігенцію — «мозок нації»: польську націю збагатили наші Потоцькі, Шептицькі, Вишневецькі, Саліги, Сангушки, — а московському наші Гоголі, Достоевські, Короленки, Капністи, Гребінки, Данилевські, з учених Потебні, Бодянські, Ковалевські, Смотрицькі, Полоцькі, з мистців Глинки, Левицькі, Рєпін, Мартоси. А ми лишилися, як правом назвав нас київський воевода Кисіль — «bellua sine capite»*) — бестією без голови, бестією, що перестала, бути небезпечною. А далі — чи ви знаєте, коли створено систему цезаро-папізму православно-московської церкви, що розпостерпи над нами свої пазурі, започаткувала наше поневолення Москвою? Може думаєте, що це сталося по якійсь страшній військовій невдачі українців у війні з Москвою? Якраз навпаки — сталося це підчас миру, тоді, коли український вплив у Москві був найсильніший, коли українці вчили москвинів читати, писати й поезії складати. А знаєте, хто її створив? — Українець Теофан Прокопович, якому цар Петро віддав у руки управу цілої православної церкви! Ви згадали Хмельницького, а чому ви не згадали Переяславський договір, що став початком неволі, що тревала до революції 1917. р.? Коли ви згадали гетьманів, чому ви не піднесли, що Україна тоді боролася проти

*) Бестія без голови.

з ворогів: Польщі, Москви й Туреччини. і завжди так було, що коли один із наших чоловіків орієнтувався на одного ворога, то другий на іншого, а кінчалося все це на боротьбі внутрішній, що розслаблювала нас, а зміцнювала ворогів, які потім легко розправлялися зі своїм «союзником». Виговський зв'язався з Польщею й наклав за це голову та й ще від польських рук. Чи не подібне було з Петлюрою, що заключив союз із Польщею, а якого поляки, по рижському мирі, викинули з Польщі, а вбили його большевики, ті самі, що самі помирилися з поляками? Або коли Дорошенко тримав із Туреччиною, то Брюховецький зв'язався з Москвою, проти якої вкінці збунтувався, а його прихильники покарали його на горло. Це були тільки «орієнтації». Але бо й була одверта зрада, як, напр., за Мазепи, коли то старшина Ніс видав москалям Глухівську твердиню, а генеральний писар Кочубей зрадив Петрові союз Мазепи з Карлом XII. І ви перечите, що ми поневолювали самих себе, власними руками?

Реальний політик: Все це особи — та й виїмки. Не всі були зрадники.

Націоналіст: Але ж безперечно, що не всі були зрадники. Але якраз для справи нашої державности далеко гірше, ніж звичайні зрадники, прислужилися оті «ідейні носії» всяких орієнтацій, бо вони тягнули за собою маси! Така сама вартість всяких «ідейних» орієнтацій і нині. А помиляється, що тут справа тільки в поодиноких особах та виїмках. А хто були «татарські люде», як не «маси», що були підвалиною татарського панування на Україні? А чи вам не відома польська приповідка «*rusć Rusina na Rusina*», що указує, яким способом закріпити над нами владу, приповідка, що не втратила для поляків актуальности ще й сьогодні?! А Москва за гетьманських часів не ставала ніби в обороні утискуваних українських мас і не підюджувала їх проти українських верхів, а розбивши нас усередині, не завела кріпацтво й не поневолила цілу націю? Чи не те саме бачили ми недавно: червона Москва станула ніби в оборонігноблених українських мас проти «українських буржуїв», а розбивши нас усередині хіба ж не завела на ті обдурені нею маси таке кріпацтво, що й самому Люциперові не пришлося б. і не поневолила цілу націю? А не панує тепер

ця Москва над нами при допомозі українців — Чубарів, Петровських, Любченків, Затонських, Скрипників і ин. та при допомозі новітніх «татарських людей» — комнезамів, комсомольців та тисяч інших прислужників?! А коли ще додати до того оті всі нові, модерні радянофільські, москвофільські й польонофільські орієнтації, далі угодовців, «хрунів», і «ікроїдів», а на кінець донощиків і провокаторів, і зясувати собі нинішній стан нашого поневолення, то чи не поневолюємо ми самих себе й чи не можемо повторити за Шевченком:

*«Доборолась Україна
До самого краю;
Гірше враги свої діти
Її розпинають;
Так як пиво, праведную
Кров із ребер точать!»*

Чи не ми — українці — самі є найбільшою перешкодою на шляху до нашого визволення? І годі закривати це, що причина нашого поневолення лежить наперед у нас самих, а потім у ворогах. Лише тоді стає зрозумілим, чому над 40 мільоновим велитнем панують віками чужі, та й навіть далеко менші народи. Ніякого народу не можна на довший час поневолити, коли він одностайно й витривало протиставляється тому. Инакше не були б можливі визвольні змагання поневолених народів! Инакше не можна б витовмачити факту, чому 2 мільонова Литва чи така сама Латвія або не багато більша Ірляндія вільні, а такий 40 мільоновий український нарід роздертий на кілька частин, або чому 350 мільонів індів поневолені англійцями, які для тримання тої маси в послушну потребувають всього кількадесять тисяч своїх вояків!

Реальний політик: Але ж ми боролися й боремося за своє визволення!

Націоналіст: Та що з того, що від часу до часу бунтуємося, коли надто вже шмагають нас вороги по спині?! Але чому ми не витриваємо до кінця в тій боротьбі? Чому ми лише до певної межі йдемо разом, а потім розгублюємося й вернемо протибіжними напрямками? Чому наші провідники «вірять» у народ так довго, доки не займуть чоловічих місць, а, занявши їх, завдяки тому народові, відразу перестають

вірити в нього? Чому ми не присягнемо собі: «згинемо, а карка не зігнемо»?! Чи в останніх визвольних змаганнях не міняли ми фронти й «союзи» що-кілька місяців? Чим це могло закінчитися, як не поневоленням? Отже коли причина нашого поневолення лежить у нас самих, то так довго не усунемо поневолення, доки в себе самих не зробимо порядок. І тут якраз стрічаємося з вами, представниками отої не-; вільницької традиції й проводирями нашого невільницького нині. Чи ваше постійне твердження, мовляв, «ми безсилі», що при допомозі чужої сили, та ще й ворогів, «станемо сильною державою» й тоді «ми їм покажемо» — не є маяченням людей, що або самі повинні відійти з політичного життя на постійний відпочинок, або яких треба усунути як колоди зі шляху до нашої волі?!

III.

«Не вірте чужинцеві! Свобода доти не здобута, як довго громадяне не здобудуть її власною кров'ю. Здобувайте пошану ваших прав і симпатію народів із мечем у руці. Дипломатія основується на погрозі; немає Дипломатії для того, хто втікає! Але могутньому допомагають люди й боги! Не будьте помірковані, не будьте скромні, як хочете бути вільною нацією! Не вірте тим, що кажуть, що зєднання наших земель і нації буде все світлою мрією, та неможливою до здійснення».

Маціні.

Реальний політик: То ви нас трактуєте на рівні з ворогами?

Націоналіст: Під певним оглядом волю большевицького чекіста, що своєю жорстокістю вчить нас ненавидіти і змушує на люту помсту Москві, ніж голову найвищої української наукової установи, що сам служить чекістам і ширить любов до московських тиранів. І під певним оглядом волю жандарма, що своєю нагайкою ширить більшу національну свідомість, ніж ті українські професори, що в українських школах «тризуб» називають «ґралями», «22. січня» — буфонадою, а визвольні змагання українського народу — купюною⁴⁶).

Реальний політик: Може б ви ще воліли, щоб українські діти вчилися замість по українських школах, по московських і польських?

Націоналіст: Зовсім певно волів би я, щоб дитина краще ходила до ворожої школи, але потім заховалась так, як той козак, що в мент вибуху революції 1917. р. без надуми пішов проти москалів, а коли самі москалі дорікали йому, що ж він, мовляв, за українець, коли навіть по українськи не вмів, відповів: *«Ето нічаво не мешает — не умею па украински патаму, што ви, сукіни сини, не дали наугітсья; да те-*

пер наш верх і я українець»)*, ніж, щоби в українській школі й українською мовою дитина молилася до бороди Маркса і славилася Леніна як великого й самотнього спасителя українського народу; або щоб чула від своїх українських педагогів, що «*ми повинні бути дуже воячними полякам, бо краще, як у Польщі, нам нігде не буде*»⁴⁷). Чи не краще тоді, щоб ця дитина, замість вчитися в такій українській школі, ходила до ворожої школи, де чуючи погорду й ненависть до українців і України з уст національних ворогів, вчилася б ненавидіти ворогів, а разом любити своє-українське так, як вороги вчать любити своє — вороже. Головним є те, щоб тоді поза школою, отже, напр., у родині й різних товариствах, легальних чи нелегальних, організаціях, що опікуються долею молоді, а далі в літературі, тощо, найшла дитина протилежний, український патріотичний штовханець. І хіба не ясно, що це не те саме і не має один і той сам вислід, коли з українського визвольного змагання глузує вчитель-чужинець, до якого дитина згори ставиться недовіркою, а то й ворожо, — чи робить це в українській школі українець, до якого дитина ставиться з довірою. Чи можуть вийти українські патріоти з такої школи, де, напр., Петлюру і українських повстанців називають бандитами або де бандитами називають членів УВО, а про Петлюру взагалі нічого не знають?⁴⁸)

Реальний політик: Ви з мухи робите слона, бо один чи кілька виїмкових випадків генералізуєте й бачите в них систему.

Націоналіст: Так?! Це в вас система большевицького шкільництва з викоріненням найменших слідів української національно-державної ідеї, зі зриванням з українською історичною традицією й ставанням на послуги большевицького режиму, це «один чи кілька виїмкових випадків»? Вам певно груди розпирає з гордоців, мовляв, українська школа з українською мовою навчання і з українськими вчителями?!

Реальний політик: А на Західній Україні?

*) Це нічого не шкодить — не вмію по українськи тому, що ви, сучасні сини, не дали навчитися; однак тепер ми побідили й я українець.

Націоналіст: Коли не поставимо спротиву і не напружемо всіх сил, то до того самого прийде. Ось маєте буквар для дітей з 1. класу народної школи. — «*Варшава є столицею нашої держави. Наша держава називається: Річпосполита Польська*». А ось вірш:

*«Хвалять інші Краків
По вік йому слава
А я таки кажу:
— Нема як Варшава».*

А ось другий:

*«Боже Ти Польщу вже предовгі віки
Вбирав промінням величі і сили,
Щитом Своєї хоронив опіки
Від бурі, громів, що на неї били.
Перед престол Твій ми йдемо з мольбою:
Осіняй край наш ласкою святою».*

Реальний політик: А ви хотіли б, щоб у букварі, що мусить мати затвердження польської кураторії, був гимн українських революціонерів? Не будьте ж наївними! Хіба ж не думаєте, що українські педагоги так запопадливо вчать тих віршів?!

Націоналіст: Зате деякі з них уже запопадливо і з власної ініціативи, навіть у приватних гімназіях вчать співати: «*Jeszcze Polska nie zginęła*», влаштовують концерти на пошану Пілсудського, а дитвора деклямує: «*Wódz Piłsudzki tam na przodzie — Ukrainy szczerzy brat! Będzie wolność — wspólna wola, z Ukrainą Polski dola*». Навіть матуру заповняють за написання задачі на тему «українсько-польського співжиття»⁴⁹).

Реальний політик: Це виїмкові випадки.

Націоналіст: Добре! Дам вам інші приклади. Є всього кілька гімназій на Зах. Землях. І ось як 1932. р. було з Шевченківськими концертами. Директор філії української гімназії у Львові не хоче дозволити на Шевченківський концерт, потім під натиском учнів годиться, але зазначає, що «*naprzód będzie koncert marszałkowski, a potem szewczenkowski*»; на Шевченківський концерт запрошує польського куратора, якому дякує за «*культуру, що її несуть поляки українцям*». У головній гімназії у Львові також директор не хотів дозволити на Шевченківський концерт,

мовляв, «Шевченко не був композитором, щоб йому концерти робити»; потім улаштував його аж по концерті на пошану Пілсудского; на Шевченківському концерті висів портрет Пілсудского, був присутній польський куратор, не вільно було співати «Ще не вмерла Україна». В католицькій гімназії у Львові директор не хотів дозволити на Шевченківський концерт, мовляв, «таж Шевченко православний, а я католик! Як ви можете щось таке від мене жадати?» і направив учнів по дозвіл до єпископа. В приватній гімназії в Кремінці директор заборонив учням брати участь у загально-публичнім Шевченківському концерті, а за участь в ньому звільнив декількох учеників за кару зі школи. Знова в приватних середніх школах у Львові заборонено на Шевченківському концерті співати кінець «Заповіту»⁶⁰). Оце тільки про таку аполітичну й хіба не революційну справу, як Шевченківські концерти, по наших нечисленних гімназіях. Чи це виїмки? А ось такі факти, знова же в тому самому році. В українській гімназії, філії, у Львові викидають учеників зі школи за участь у панакхиді по бл. п. Басарабовій; в приватній гімназії у Львові вели слідство за участь у тій самій панакхиді; професори тої самої гімназії не дають дозволу на свято Крут, бо, мовляв, «там брат виступав проти брата»⁶¹); в кремянецькій гімназії заборонено учням брати участь у святі Базару та в панакхиді по «Січових Стрільцях», змінено в молитві слово «Україна» на «батьківщина», заборонено носити «тризуба», а були спроби викинути учнів за співання українського національного гимну; в українській державній гімназії у Львові професори називають члена УВО Любовича, що згинув у боротьбі з ляхською поліцією, бандитом⁶²); а на філії професори називають бандитами членів революційної організації, що поширюють летючки на пошану Любовича, ба, видають у руки поліції тих, що розкидають ті летючки⁶³); в головній гімназії у Львові під загрозою викинення згори визначених учеників без огляду на їх вину, заборонено ширити друки підпольної організації, а в католицькій гімназії у Львові ученики мусіли підписувати заяви, де словом честі стверджують, що не належать до підпольних організацій. Чи ці приклади з кількох гімназій є «виїмками», чи вони вказують на систему, яка може завести українське шкільництво на

Західніх Землях там, де вже давно опинилося українське шкільництво в большевиків?

Реальний політик: У вас дивний підхід до справи. Ви б хотіли, щоб у легальних школах та й ще державних виховувано учнів на бомбістів, щоб дозволено їм ширити революційну літературу й читати різного роду революційні нісенітниці. Надто мало ми маємо шкіл, та й ще гімназій, щоб могли дозволити собі на такий локсус, як розв'язування гімназій і наражування професорів на втрату посад, учнів на кримінал а їхніх родичів на грошові видатки й журбу⁵⁴). Так завжди кінчатся ваші «революції». І вибийте собі з голови, щоб ми відчиняли вам, революційним кричіям і національним шкідникам двері до українських шкіл. Не ваших революцій нам потрібно, що тільки ще гірший утиск спричинюють та ускладнюють нам нашу затяжну боротьбу, що деморалізують громадянство і є притокою до репресій, ревізій і арештів⁵⁵). — але потрібна культурна розбудова нації, шкільництво, просвічення мільонів селян, виховання молоді на майбутніх громадян. Молодь повинна заздалегідь до тої функції підготовлятися витревалю працею над своєю освітою й повним національним освідомленням, мусить стати свій характер та пам'ятати одне, що наша історія не починається від неї⁵⁶).

Націоналіст: І зпід ваших рук вийде на таких громадян, як ви: буде їсти большевицьку «їкру», ходити на «поседзєня до воевід», і жебрати субвенцій, буде підпирати «Таргі Всьходне», на становищі голов «Просвіт» буде пропагувати польонофілство або радянофілство, на становищі голов Наукового Товариства ім. Шевченка, буде на службі че-ки, буде видавати «Українську Ниву» й «Нові Шляхи» — та буде творити табір «реальних політиків», які далі будуть роздумувати над тим, якби то при чужій допоміж та й «Україну збудувати». Це в найліпшому разі, бо до того часу не тільки УВО, СС, Крути, Базар, Любович, Басарабова і Шевченко будуть на індексі «реальної політики», але можливо, що і... українські школи, український обряд і українська мова.

Реальний політик: Не бавтеся в пророка, але прийміть до відома, що на всякий випадок не вашою бомбістикою, не ковбойськими штучками, не паленням заасекурованих пан-

ських стирт, за котрі бють і сажають по тюрмах селян і мордують невинну інтелігенцію, не удержуванням цілої зграї дармоїдів за границею, яких ви вважаєте за своїх проводирів, допоможете щонебудь у визвольній боротьбі України!⁵⁶) Для нашої справи важніше, коли наш нарід покаже те, що він зробив для себе і для культурного світа. А це він покаже тоді, коли твори українських письменників будуть перекладані на чужі мови; коли вони будуть реклямовані в чужій пресі; коли музику українських композиторів будуть грати чужинецькі, світової слави орхестри; коли картини українських мистців будуть на виставках світової слави. Коли наші вчені перестануть думати про щоденний шматок хліба, а спокійно зможуть працювати по своїх кабінетах, кожний у своїм напрямку для добра й слави насамперед України, а тим для добра цілого людства. А щоби це так було, то нехай не йдуть гроші на удержування революційних дармоїдів-проводирів і хай їх помічникам не будуть у головах дурниці⁵⁶).

Націоналіст: А я думаю, що доки не будуть «дурниці», себто, визвольна справа, у головах не тільки революційних проводирів, отих «дармоїдів», але в широкій народній гупці, так довго не побачимо своєї держави. Визволяти націю мають не тільки проводирі чи члени націоналістичної організації: це дійсно булоб дуже вигідне для всіх поза ними. Визволяти націю й прикладати рук до творення держави маємо ми всі українці, кожний у міру своїх сил і спроможностей. Але дарма праця, коли ви збіраєтеся створити ту державу тільки самим малюванням образів, чужинецькими орхестрами, реклями наших письменників і наукою самою по собі.

Реальний політик: Якто? Ви вважаєте, що це все нічого не варто і не потрібно?

Націоналіст: Борони Боже! І потрібне, і має свою вартість для нації й для визвольної справи, але не виключне й не перше. Ба, треба вам знати, що щойно власна держава дає *необмежену* змогу творити культурні цінності та видавати з лона нації мистців, учених, письменників, тощо. Значить, щойно в українській державі наші вчені не будуть бідувати, як бідують тепер на чужині або під ворожою окупацією: щойно по створенні української держави будуть

створені потрібні умови для розвитку всіх родів мистецтва; щойно тоді напевно будуть чужинецькі оркестри грати твори наших композиторів, картини наших малярів будуть на виставках світової слави, а твори наших письменників будуть реклямовані в чужій пресі. Вповні зрозуміло, що поневолений нарід такий використовуваний, що він ледви фізично животіє й для нього наукова творба, малярство, музичне мистецтво, красне письменство це люксус, на який він із великою намагою здобувається. Не забувайте, що й вороги всіми способами стараються задержати розвиток мистецтва й науки поневоленого народу, ставлячи йому під ноги одну перешкоду за другою. Коли ж з поневоленого народу й виходять великі люде, то вони або не можуть вповні розвинути свої здібности чито наслідком матеріяльних труднощів, чи окупаційних режимів, тощо. — або пристають до чужих, державних націй, бо там зискують ті можливости праці. Я вже вам указував на Гоголя, Достоевського, Потебню, Бодянського, Рєпина, Мартоса та інших. А от візьміть такий проречистий приклад, що українські національні високі школи знаходяться за кордоном, а існують тому, що мають матеріяльну й моральну піддержку чужих народів. Чи це природний розвиток, коли сотки професорів і тисячі студентів працюють над розбудовою української науки й культури здалека від української землі? Або мало вам говорить такий факт, що щойно в 1932. р. по Христі видано перший український журнал плястичного мистецтва? Чи в таких умовах, коли нарід напружає всі сили, щоб удержати народне шкільництво, може бути пригожий ґрунт для праці філософів, математиків і фізиків, винахідників, тощо?!

Реальний політик: Але ж це самозрозуміло, що шлях наш не є рожами встелений. Та що з того? Перед 100 роками не мали ми ні вчених, ні малярів, ні композиторів, тощо. А нині? Маємо вже тисячі наукових праць, і наші письменники, малярі і мистці зачинають пробивати собі шлях у світі, і наша пісня виконує у світі велику національну місію, навіть наша народня творчість — народні вишивки і національний танок, відіграє під тим оглядом велику/ролю. Нині ми не можемо ще вдержати самі високих шкіл; але перед 100 роками нам узагалі не снилося про свої високі

школи; нині маємо ті школи, маємо кадри професорів, маємо науковий заклад, на якому можемо розбудовувати працю далі; коли не нині, то завтра зможемо вдержати самі ті школи, так як нині втримуємо народні школи. Нині не маємо великих філософів, математиків, фізиків, винахідників, але коли будемо йти в тому напрямі далі, то завтра будемо їх мати. Де ж поділася нагло ваша віра у власні сили нації, пане націоналісте? Чому така зневіра в культурну творчість нації? Чи згідно з вами це все треба закинути і братися всім до палення куп соломи чи навпаки треба продовжувати далі розпочате діло і закинути всяку бомбістику, бо *inter arma silent musae*?*).

Націоналіст: Ані одне, ані друге. Треба і продовжувати далі культурне діло, і працювати над політичним визволенням нації. І не зневіра в культурну творчість нації з мене говорить, але зневіра в єдиноспасальність вашого культурництва як однобічного засобу визволення. Ще раз повторюю — не самим малюванням образів, чужинецькими оркестрами, реклями наших письменників і наукою самою по собі створимо власну державу. І ще раз повторюю — вся ця культурна творчість потрібна, має вартість для нашої визвольної справи, але не виключну й одну.

Реальний політик: Вибачте, що перебиваю, але хочу зазначити, що ані держава як така, ані тим більше влада в державі не є ціллю самою по собі. Це тільки засоби для досягнення цілі, засоби що правда необхідні. Ціллю ж людських суспільних змагань є: як найбільший фізичний і умовий розвиток усіх одиниць, з яких складається суспільство, як найкращий розвиток всіх духових сил народу, при повнім забезпеченні його фізичних потреб. В розвитку тих власне духових сил, в максимальнім удуховленні життя всіх одиниць лежить остаточний ідеал здорових суспільних течій. Направду культурній нації не страшно ніяке лихо-ліття⁵⁷).

Націоналіст: А на те я вам відповім, що сама культурна творчість навіть була б невивстачальною, коли б ми мали свою державу. Державний нарід, що обмежився б або головну увагу звернув би на культурну творчість, втратив

*) У часі війни мовчать музи.

би невдовзі свою державу. І це доказують не тільки приклади висококультурних греків, що їх підбили далеко менше культурні римляни, і пізніших розніжених високою культурою римлян, що їх підбили варвари, висококультурних інків у південній Америці, що їх до коріння винищено, тощо, але приклад самої України. Якраз за доби найбільшого культурного розквіту України, коли вона була огнищем культури на Сході Європи, коли мала свою Академію, розвинене шкільництво, вчених ітд., якраз тоді оця півдика темна Московщина, під кермою Петра І. поневолила висококультурну Україну. І який це мало наслідок? — Не тільки втрату політичної незалежності, але й занепад української культури до крайніх меж. Коли ж культурна творчість не вдержала нам держави, то чи ж може сама культурна творчість здобути нам державу? Розбудова нації це всебічна розбудова, отже — культурна, економічна, політична й яка хочете. Саме ми, націоналісти, є проти однобічності. яку ви вихвалюєте як одинокий рецепт спасіння України.

Реальний політик: Ви непотрібно вломлюєтеся в одчинені двері. Ми стоїмо не тільки за саму культурну творчість, але за всебічний розвиток нації, отже не лише за культурний, але й економічний і політичний розвиток. Обстоюючи вагу культури, ми свідомо відріжняємо її від «культурництва», під яким розуміємо втечу від політики і замикання себе в рамках самої освітньої і літературної діяльності⁵⁷). Але ми проти політичного божевілья і саме для культурно-економічної розбудови нації мусимо з нашої політичної діяльності викинути діточу конспірацію і ковбойські революції з паленням соломи. бо це як раз унеможливорює культурно-економічну розбудову.

Націоналіст: Добре! Іншими словами, ви є за «органічну працю»? Так?

Реальний політик: Так!

Націоналіст: І щоб уможливити ведення тої «органічної праці», відповідно веде політичну діяльність? Так?

Реальний політик: Так!

Націоналіст: Значить, до органічної праці прилашнюєте політичну діяльність, або іншими словами — від культурно-економічних цінностей узалежнюєте вашу політичну працю? Так?

/

Реальний політик: Так!

Націоналіст: Отже бачите, hier liegt der Hund begraben*), тут розходження політичних тактик чи ліпше стратегій обидвох таборів: визвольно-революційного й «реальної політики». Ви від культурно-економічних цінностей узалежнюєте політичну діяльність, або іншими словами: в рямці «органічної праці» вміщуєте політичну ділянку. А ми якраз навпаки: в рямці політичної чинності вміщуємо культурно-економічну ділянку, або іншими словами — органічну працю приладнюємо до політичної діяльності. Висловлюся ще ясніше: в нас «реальна політика» на послугах «органічної праці», — а в нас «органічна праця» на послугах визвольної політики.

Реальний політик: Що ви тою софістикою хочете сказати?

Націоналіст: Те, що в нас є ціллю культурно-економічні цінності, а «реальна політика» є засобом для їх досягнення чи для ратovania їх, — а в нас ціллю є визволення, а засобом до того є культурна, економічна, політична, військова й усяка інша творчість.

Реальний політик: Отже що з того?

Націоналіст: А те, що одно є змагати до визволення зпід займанця без огляду на те, чи потерпить на тім малювання образів, орхестри, кооперація чи ні, а зовсім щось інше — старатися тільки про культурно-економічні цінності без огляду на те, чи визволимося зпід займанця, чи ні. Перше є змістом визвольної політики, друге «реальної» політики.

Реальний політик: Зовсім із тим не погоджуюся, бо якраз старання про культурно-економічні цінності, отже реальні здобутки, самі по собі вже ведуть до визволення, вправді поволі і не за 5 хвилин, але ведуть. Прийміть до відома, що народ неписьменний, народ голодний і несвідомий не визволиться хочби була найкраща міжнародня ситуація і хочби він мав найліпші терористичні організації, що вміють влучно стріляти та кидати бомби. Де українська людиність вибирається з ями матеріяльних злиднів і убожества, там вона починає виявляти також і ширшу політичну ак-

*) Тут закопана собака.

тивність і глибші культурні інтереси. Ворогам не страшні стріли терористів, але їм страшна модерна організація українських народніх мас, їм страшна зростаюча міць українських економічних організацій⁵⁸). Енергійною самоорганізацією та будуванням суспільних установ в ділянці економіки, політики і культури навіть бездержавна народність росте в силу⁵⁹). Тільки цей шлях, шлях політичної й господарської організації українських народніх мас, є єдиний реальний і доцільний шлях, яким наш народ найшвидче прийде до своєї мети — самостійної держави⁶⁰). І навпаки: гучно називана вами «визвольна політика» до правдивого визволення не веде, а найбільше, спричинюючи знищення навіть тих надбань, що маємо вже, віддаляє нас од визволення.

Націоналіст: Отут то й засаднича помилка «реальної політики», й та помилка спричинює всі дальніші й узагалі справу нашого визволення ставить у зовсім хибну площину.

Реальний політик: Чому?

Націоналіст: Тому, бо все те, що казав я про культурну творчість нації, відноситься в тій самій мірі й до культурно-економічної діяльності або коротко сказавши, до органічної праці в легальних формах: така «органічна праця» потрібна й має свою вагу для визвольної справи, але не виключне й не одинокє. Самою органічною працею не створимо держави і подібно, як це є з самою культурною творчістю, органічної праці за-мало, щоб вдержати вже існуючу державу. А й поготів, коли ми в добі поневолення цілу свою увагу звернемо тільки на культурно-економічні цінності, то ми не тільки не здобудемо держави, але скорше чи пізніше й ті цінності, що маємо, втратимо.

Реальний політик: Що за фантазії? Чому?

Націоналіст: Тому, що культурно-економічні цінності стануть ціллю самі в собі, мовляв, у них наше визволення. А знова тому, що живемо під займанцем, який має силу знищити всі культурно-економічні цінності й од законів якого залежить ціла легально поставлена органічна праця, то він не тільки не дозволить себе скривдити, а напевно. (проти ваших надій) не дасть себе переліцитувати, отже не допустить до зменшення свого стану посідання на нашу користь, але навпаки — якраз в імени «реальних здобутків»

і «культурно-економічних цінностей» ви будете змушені виходити з ворогом, як із рішачим у даному випадку чинником, у постійні компроміси та йти на щораз більші уступки, щоб він не знищив вам того, що вже маємо.

Реальний політик: А пощо ми маємо робити ворогові постійні уступки?

Націоналіст: А ось чому: ви станули на засаді «реальної» політики, як засобу, що є на послугах «органічної праці». Тим самим ви свідомо обмежилися легалізмом, значить вклали цілу свою політичну акцію в рамки ворожих законів; тим самим поставили ви себе відразу в гірше становище від ворога. Бо ж хіба признаєте, що коли ворожа держава, що хоче забезпечити своїй стан посідання на загарбаних нею землях, й коли ви, що змагаєте зменшити той ворожий стан і збільшити свій стан посідання на тих землях, станули разом на засаді законів ворожої держави, то становище держави є завжди ліпшим. І то не тільки тому, що держава є сильнішою; не тільки тому, що держава не видає шкідливих для себе законів; і не тільки тому, що держава може постійно змінити закони на щораз для себе вигідніші; і не тільки тому, що держава може сама не додержувати своїх законів, а вас до того примушувати, — але передусім тому, що ви свідомо зрезигнували з усіх інших способів шахування ворога, крім його власних законів і зобов'язань. Ви маєте стрим у силі і законах ворога, а для ворога такого стриму не існує. Отже вже з самого початку утворюється положення ліпше для ворога: він ніколи не може програти, а ви ніколи не можете виграти.

Реальний політик: Навіть, коли б признати вам рацію, то існує посередній стан між виграною і програною — задержання status quo*). Якраз для ратування наших дотеперішніх придбань...

Націоналіст: По-перше, задержання status quo не може бути політичним ідеалом для подоленого, а тільки для переможця. Й то тоді, коли йому вже нема що здобувати. А подруге, така можливість може бути лише при відношенні двох рівних сил, отже вона не існує для «реальної політики».

Реальний політик: Чому?

*) Задержання дотеперішнього стану.

Націоналіст: Тому, що «реальна політика» базована на апіорній нерівності сил, а точніше на узнанні, а то й підпорядкуванні дужчому. Вона згори поставила саму себе в гірше становище, ніж ворог. А скажіть мені: коли б ви опинилися в становищі дужчого, ви б думали здавати свої позиції або задержувати status quo, маючи можливість іти вперед? Та ж ви навіть тепер, у становищі слабшого, не тільки хочете задержати «дотеперішні цінності», але виправдуєте свою «реальну політику» тим, що вам згодом пощастить придбати нові «реальні здобутки». А коли так, себто, коли ворог буде весь час наступати, то ви, слабші, будете змушені постійно відступати й іти на компромісі з ворогом. Щоб ворог не знищив і того, що вже маємо, ви наперед зрезиґнуєте з «нових здобутків». А що ворог таки може нищити дотеперішні надбання, свідчить не тільки пацифікація, але що-денна дійсність; вистачить вам вказати на те, що за кілька років на Волині, якраз на тій Волині, де «реальна політика» під проводом Петі Певного є найбільш послідовна у своїй «протиреволюційности», легальности й льояльности — закрито 6 повітових централей «Просвіти» разом із 500 читальнями й філіями, сотки кооператив, тощо, та унеможливлено взагалі творення дійсних українських культурно-економічних цінностей. Культурно-економічні цінності це саме те, що ворог може необмежено нищити. Значить, держання дотеперішніх здобутків стане ціллю само для себе. А коли ж без огляду на це або якраз тому, що ви обмежилися на оборону, ворог почне зменшувати і наш дотеперішній стан посідання, то, щоб ратувати хоч те, що лишається, підете знову на уступки ворогові. І так один за одним кроки взад, що-раз далі й далі, аж одного дня можна буде до вас заспівати польську пісеньку: «Miałeś chámie złoty róg, został ci się tylko sznur»*). Не буде ані «реальних здобутків», ані «культурно-економічних цінностей». Це ж зрозуміле: принатурюючися до обставин, творених ворогом, вступаючи в них із своєю «орґанічною працею», ви згори улягаєте ворожій рації стану; а це означає резигнацію з української рації стану, не тотожної з ворожою. резигнацію з підметовости української справи. Називати отаку мімі-

*) Мав ти, хаме, золотий ріг, — залишився тобі лише мотуз.

крію — реальною політикою, що має привести до здійснення остаточного ідеалу — визволення — просто смішно.

Реальний політик: Полемізувати з вашою софістикою це марна втрата часу. Вона ж відірвана від реальної дійсності й саме життя її просто заперечує. Коли б було так, як це ви кажете, то ні один нарід не визволився б, бо мусів би підлягти завжди дужчим ворогам-окупантам. А проте це не так...

Націоналіст: Не так тому, що ні один із народів, що визволилися, не вів такої «реальної» політики, як ви. Я просто можу вас засипати доказами з історії боротьби за своє визволення ірландців, фінів, чехів, поляків, литовців ітд. Але залишимо ліпше інші народи, а гляньмо на українську, таки напrawdę реальну, дійсність, яка нас більше може переконати, ніж приклади всіх народів світу докупи. Почнемо від В. України, де найкраще побачите банкруцтво «реальної» політики.

Реальний політик: Вибачте. Не тратьте часу балачками на ту тему, бо цей приклад мене зовсім не переконав. По-перше, там цілком інші відносини, ніж на інших українських землях, і то під кожним оглядом; там узагалі не можна вести якунесудь реальну політику. По-друге, якраз тому я особисто стою на принципі безоглядної боротьби з большевиками. Пощо мене переконувати в тому, що є для мене яким як сонце: що вести реальну політику під большевиками — це безглуздя.

Націоналіст: Мали б ви рацію тоді, коли б всі «реальні політики» думали так, як ви, щодо В. України. А проте до табору «реальної політики» належать ще й радянофіли, що думають якраз навпаки: що власне на В. Україні є всі можливості для «органічної праці». Мали б ви рацію ще й тоді, коли б і справді ніхто досі не вів «реальної політики» щодо большевиків; та приклади Винниченка, Грушевського, Петрушевича, Єфремова, Ніковського, далі Шумського, Поліщука та ин. заперечують це. Якраз приклад В. України показує, на що перевелася там «реальна політика» з ратуванням «культурно-економічних цінностей» і які преспективи перед «реальною політикою» є на Західній Україні.

Реальний політик: Але як можна на одну дошку ставити большевиків і західних сусідів? Як можна порівнювати

умови праці там і тут? Як можна ставити знак рівняння між тим, що там, де не сміє бути інших партій, інших часописів, інших шкіл, інших книжок, тощо, ніж большевицьких, із цілком іншими відносинами тут, де можна мати й свої партії, й свої часописи, і приватні школи, і книжки, тощо? І як можна на підставі тих суперечностей робити однакові висновки?

Націоналіст: Коли б я вів дискусію не з вами, а з радянофілом, то він запитав би: як можна однаково підходити до того, що на В. Україні є українські високі школи, широке середнє шкільництво і багато тисяч українських народніх шкіл, — і до того, що під Польщею нема ніяких українських високих шкіл, що є тисячі шкіл утравістичних і просто польських, що є лише кілька середніх та кількатородних українських шкіл, та що ліквідація тих решток є питання дня?! І обурювався б на білі плями нечисленних українських часописів на Західніх Землях. а вихвалював би сотки великих часописів на В. Україні. І порівнював би мільйони українських книжок там із видавничим жебрацтвом тут, і «Дніпрельстан» із польською кольтонізацією, і наші угодові партії тут з «сотками тисяч свідомого й активного українського пролетаріату» там ітд. А я відповів би йому так, як зараз вам відповідаю: все це не має суттєвого значіння супроти того одного факту, що і західні сусіди наші, й большевики змагають однаково до *здушення національно-державних змагань українців*; а тому українські школи там, а утравістичні чи інші тут, високе українське шкільництво там і ліквідація шкільництва тут, «Дніпрельстан», Донбас і кольтонізація там, а кольтонізація, нищення української кооперації й податкова шруба тут, і т. д., це різні методи для досягнення одної мети. Але важніше те, що «реальні політики» там і тут однаково підходили до цілей і метод своєї діяльності, однаково вважали й уважають за мету реальної політики — «органічну працю», оті культурно-економічні цінності, й однаково були й є засліплені українським шкільництвом, українською літературою, українськими часописами, українською кооперацією, тощо. і однаково надіялися «перехитрити» противника і «еволюційним» шляхом дійти до — визволення. І однаково тут і там життя глузувало і глузує з наших наївних полі-

тиків і, замість наближати «еволюційно» наше визволення, «еволюційно» нас віддаляє від нього.

Реальний політик: Факти, факти давайте!

Націоналіст: Прошу! Залишимо часи, коли більшовики огнем і мечем винищували все українське, а давайте почнемо від часу, коли більшовики переконалися, що за одним махом не знищити їм того національного українського вантажу, що вони його на Україні застали; а переконали їх про це безперервні повстання, що не давали їм закріпити свою владу на Україні. Тоді вони застосували методу: замість негайного фізичного винищення — наперед повільне духове винищування. Ця метода («українізація») мала втягнути противника в матню. І це більшовикам пощастило; вдалося обдурити «хитрих малоросів». Треба вам нагадувати, який наслідок мала й не тільки на В. Україні, але також і в Галичині й на еміграції в Європі й Америці, ота «українізація», реклямування більшовиками фірми «незалежна українська держава» з своїми амбасадами, міністерствами, тощо? Чи не пішла українська інтелігенція на В. Україні на службу до совітів у переконанні, що надійшла «нова ера»? Чи не посунули з еміграції на Україну тисячі зпантеличених емігрантів, мовляв, «вертаємо до української держави», і зовсім не зпантеличених, отаких як ак. Грушевський, Лозинський, Рудницький, та ин., що напевно сказали собі: «важнішим за державну форму (радянську), з якою ми досі не погоджувалися, є те, що більшовики дають можливість для «органічної праці»; а це все, що ми тепер потребуємо для нашого посилення; й те, що українська радянська держава є в деякій залежності від Москви, є навіть корисним, коли прийнято систему рад, бо українці навчатися під доглядом чужих правити». Чи маю пригадувати вам нагле ширення змінівіховства на еміграції й раднофільства в Галичині, яким улів і б. диктатор ЗУНР. Петрушевич? І ось, коли більшовики мали в руках українську інтелігенцію, що добровільно підпорядковувалася більшовицьким законам, коли притихли повстання. — більшовики почали наступ по цілому фронті: отже — в царині адміністративно-політичній зникла «українська незалежна держава», а утворено союз (СССР); зникли українські амбасади; зникали один за одним «самостійні» комісаріати

(міністерства); кілька мільйонів українського населення прилучено до російської рад. республіки; (других кілька мільйонів Ризьким миром віддано полякам); на українській території виділено окремі республіки чужонаціональні (молдавська, кримська) та створено сотки чужинаціональних громад. В царині економічній: автономну кооперацію знищено, Україну обернено в економічну колонію Москви, селянство ожебрачено всякими продналогами, розкулачиванням, пролетаризацією, реквізиціями, примусовими позиками, а на кінці колективізацією. Чи маю вам казати, як виглядає культурна царина? Чи це *українське* національне шкільництво, *українська* національна література, *українська* національна наука, що їх тепер бачимо на В. Україні? На що перевелася нині найвища наукова установа України — Українська Академія Наук, на чолі якої стоять чекісти — Шліхтер, Скрипник, Затонський? Де нині Грушевський, Клим Поліщук, що поклонилися большевикам для «науки й літератури»? — Один, приміраючи з голоду, в Москві, а другий на Соловках ведуть... «органічну працю»! Чи треба вам пригадувати процес Єфремова та інших академіків? Що нині є з українською автокефальною церквою? Маю вам пригадувати, як наперед тисячами розстрілювано повстанців-бандитів, як потім розбито селян на ворожі табори, і як прийшла черга на «кулаків» і «середняків», що їх десятками тисяч вивожено на Соловки, а тепер приходить черга на колгоспників? Маю вам пригадувати як наперед розстрілювано «жовтно-блакитну офіцерню», потім письменників (Чупринка), по них впали «в неласку» рештки львівських соціал-демократів («Союз Визволення України») та соціал-революціонерів (Христюк, Чечель, Лизанівський), а за ними пішли українські комуністи — Шумський, Хвилювий, Волобуєв, Річицький (останній — заїлий ворог українського націоналізму), Турянський і Максимович (останні два в Галичині), а на кінці прийшла черга на архильовських галичан, які піддалися цілком під команду большевиків?! Ось чим закінчилася «органічна праця»! Чи українська наука, українське мистецтво, українська література, українське шкільництво, українська кооперація не запряглися кінець-кінців цілком до большевицького воза? Чи ця «українська» наука, мистецтво, шкільництво, коопе-

рація. література, одне слово — «органічна праця» принесе нам визволення? Ось що цікаве в тому всьому: безмежна наївність пропагаторів «органічної праці», що віддалися в руки большевиків і думали, що перехитрять їх, а коли її не перехитрять, то хоч задержать дотеперішній status quo! Наслідком і було те, що кожний наступ большевиків приводив їх у стан безрадности і їм не залишалося нічого іншого, як постійно відступати, щоб «ратувати» хоч те, що залишилося, та ще в тому переконанні, що це вже кінець на тому. А тим часом наперед вистрілювало повстанців; ну — думали — вистріляють і кінець. Та по них прийшли під приціл активніші, свідомі одиниці міста й села; думали — вже тепер кінець. Однак потім прийшла черга на рештки інших партій; знову думали — кінець. Потім прийшли «чистки» у шкільництві, наукових установах, літературі, кооперації; і тепер ще думали — на тому закінчиться. Та за тим пішли цілі групи населення, ціла хліборобська кляса, потім навіть і комуністи. За одиницями, десятками, тисячами, пішли групи, кляси, а кінець-кінців цілий нарід голодує, ожебрачений, не певний ні дня, ні години. Вихвалювана «українізація» це не тільки оплюгавлювання українською мовою всіх українських святощів, але це zarazом діявольський плян дістати легко у свої руки всі національно-свідомі українські елементи, які в умовах нелегальщини, працювали б у підпіллі. Ось такі то наслідки виключної «органічної праці» з рівночасною капітуляцією перед ворогом на В. Україні. І такі самі перспективи має подібна «органічна праця» на Зах. Землях.

Реальний політик: Не будьте політичним гіпохондриком. Що іншого там, а що іншого тут.

Націоналіст: Ви свої, але й я свої. Бо справа не в чому іншому, як у тому, що й там, і тут «органічна праця» в розумінні «реальних політиків» стала самоціллю й базована на апріорній капітуляції перед ворогом. Однакові підстави ведуть до однакових вислідів. При цьому ось що важне: рішаючим є не наставлення ворога, а наше; яке б ми наставлення не мали, ворог стало буде зміряти до одної мети: викоринити українські національно-державні аспірації; цього ми ніяк не змінимо. Але чи вдасться йому це перевести, залежить вже від нас. Найдикищі експерименти во-

рога покінчатся кінець-кінців повним неуспіхом, а то й обернуться проти нього, коли ми, українці, не дамо на них апробати. І навпаки: кожний тяг ворога є для нас вбивчим. Коли до того ми прикладаємо рук. Не те страшне, що вороги нас душать, а те страшне, що ми самі підпомагаємо йому в тому. Це прокляття цілої нашої історії. Тому якраз таке жахливе становище наше на В. Україні, але не так через Соловки, ГПУ, колективізації, розстріли, виселення, як через те, що до всього того прикладали рук такі самі українці: українські комнезами, українські комсомольці, українські селяни, українські сексоти, українські комуністи, а разом із ними всякі «безпартійні» письменники, учені, вчителі та ин. Всі вони були знаряддям у руках большевиків і всі вони ставали зчergi жертвами большевиків. Наперед була небезпечною українська армія, потім, коли її не стало, повстанці; за ними кулаки, священники, кооператори, вчителі, вчені; далі колективи й комуністи. Отже така символічна черга: Петлюра — Тютюник — Липківський — Єфремов — Грушевський — Шумський — Турянський — Річицький — Мельник. Такий самий напрямок започаткувала наша «реальна політика» на Західній Україні. Щоб ратувати «культурно-економічні цінності», стремлять люде до угоди-замирення з ворогом, а першим кроком до такої «органічної праці» було викляття табором «реальної політики» — української національної революції як «дурниці» та проголошення безоглядної війни революційно-визвольному таборові, як «національним шкідникам». І не є випадковим, що речниками «угоди» є якраз проводирі наших просвітних, наукових і економічних установ. А за тим іде другий крок: економічні центральні беруть кредити від большевиків, а разом із тим рішають підпірати активно «Таргі Вєходнє», чисто політичну імпрезу, через яку вже лялася кров, а гук бомб голосив про протест українців; українські школи зачинають бути розсадниками духового рабства: по школах вчать «*Jeszcze Polska nie zginęła*», забороняють Шевченківські свята, видають у руки поліції українських революціонерів, забороняють носити «тризуб», забороняють участь у панахиді по СС та українських героях, оплюгавлюють Крути й Базар, — а все тільки на те, щоб «ратувати культурно-економічні цінності». Отже й тут повстає символічна

черга: УГА — УВО — СС — Крути — Базар — Тризуб — «Ще не вмерла». А що буде далі? Чи оправдані надії, що на тім кінець? Чи маємо прийти до розуму аж тоді, коли втрачимо вже все й коли буде дуже пізно? Чи маємо довести аж до такого стану, як на В. Україні? Нині ви, «реальні політики» догдуналися, що там треба вести безоглядну боротьбу! Тільки, одні з вас сидять на еміграції й уявляють собі ту боротьбу як інтервенцію чужих військ, а інші на Соловках, по тюрмах або в Москві й також не можуть вести «безоглядної боротьби». Ні одні ні другі не підготували кадрів молоді до боротьби, не перевели внутрішньої революції духа, не навчили нікого вести ту «безоглядну боротьбу»; тоді, коли мали змогу те робити, їм цінніші були «культурно-економічні цінності». Вислід такої «реальної політики»? — Кадри комсомольців-яничарів. Наші «реальні політики» самі нічого не зробили, других не підготували, а тільки причинилися до підсилення ворога. Чи не ліпше сказати собі як-найскорше: годі чекати аж на повне висилення, а таки зараз хоч із малими силами переймаймо ініціативу нашої справи в наші руки, творім послідовно й уперто такі цінності, які ворог ніколи не зможе знищити, які є одиноким спасенням для нації й при яких наше визволення запевнене, хочби не мали ми ні одної української школи, ні одної української економічної установи, ні одної української церкви, ні одної легальної партії, ні одного легального українського часопису. Одне слово — хочби нам ворог знищив усі «культурно-економічні цінності». Супроти духового визволення нації фізичне рабство тратить всяке значіння і при першій нагоді відпаде як луска з дозрілого насіння.

Реальний політик: Доволі поетично! Але мій погляд на справу визволення такий: Українська рація стану наказує нам, українцям, взяти за точку виходу для своїх політичних починань теперішнє фактичне положення нашого народу. А коли ми глянемо на теперішнє положення без упередження, то мусимо ствердити такі 2 факти, що їх годі заперечити: 1) що української держави нема; 2) і що зпосеред чотирьох відламів, на які тепер поділений український нарід, лише два, себто, той, що живе тепер під большевицькою владою, і той, що живе у Польщі, можуть рахувати, що в будущій історії українського народу відіграють активну, кон-

структивну роль. Радянська Україна не є національною українською державою, лише одною з численних совітських республік, а відріжняє її лише урядова українська мова. Погоджуся з вами, що мова ця служить до впоювання в суспільність зовсім не національного змісту. Розумію, що комунізм має на деякі відлами інтелігентського пролетаріату притягливий вплив, але й знаю, що харківський осередок викликає відстрашаючий вплив на без порівняння численніший некомунізований відлам української суспільности. Та відразу зрозуміла хочби тому, що комунізм є антинаціонального заложення і що є це експеримент з невідомими ще вислідами. Отже вже сама обережність та самозаховачий інстинкт наказують чекати на ті висліди і не квапитися з поширенням експерименту на цілий нарід. З точки погляду української рації стану, не тільки не треба тепер змагати до зеднання обидвох відломів українського народу по обох боках Збруча в одну державу, але навпаки — тепер таким спробам як-найбільш енергійно протиставитися... принаймні до часу, себто. доки большевицький експеримент не принесе намацально додатніх вислідів, що є виключеним, або доки по тамтой бік Збруча не повстане українська держава. Існування польсько-совітської границі треба використати для забезпечення українському народові можности розвитку, опертого на засадах культури несовітської. Можність такого розвитку для українського народу тим цінніша, що на випадок заломлення большевицького експерименту, наддніпрянська Україна потоне в хаосі анархії та варварства. Мова отже про те, щоби українці з Західніх Земель України могли прийти з позитивною конструктивною поміччю своїм землякам. Отже наші стремління на Західній Україні мають іти в напрямку можливо правильної розбудови власної суспільности в напрямку горизонтальному й вертикальному. так щоб як-найскорше стати суспільністю повно й правильно розвиненою. Розуміється, такого роду розвиток буде або зовсім неможливий, або надзвичайно утруднений, як довго в розумінні поляків буде творити небезпеку для польської держави, в якій українці жити мусять. Тому боротьба з Польщею й польськістю приносить нам тільки шкоду. Зате розвиток і осягнення правильної суспільної розбудови українців на західніх землях буде тим легший і скорший,

чим ліпше управильняться на Західній Україні відносини між українцями і поляками, чим більше буде взаїмне довірря, чим більше вдасться нам переконати поляків, що розвиток українського народу є для Польщі не тільки не шкідливим, але й корисним. А з тої правди, ясної як сонце, треба нам витягнути практичні висновки⁶⁰). І лише сліпий може не бачити, що наша рація стану на В. Україні і на Зах. Україні є відмінною, що з тої точки погляду положення там і тут цілком відмінне й узагалі цілком щось інше є там і тут.

Націоналіст: Ви все своє — «щось інше». Може вас переконає такий реєстер польського походу «na zniszczenie Rusi». В царині культурній: українського університету нема донині; українські катедри на львівському університеті скасовано; тайні приватні українські високі школи знищено поліційними репресіями, а на польських високих школах заведено для українців *numerus clausus**); 2.500 українських народніх шкіл спольщено, в решті укр. народніх шкіл українське навчання зіпхнуто на самий зад; приватне українське народне шкільництво зрушується всякими способами; 500.000 українських дітей взагалі залишається поза школою; українське середнє шкільництво переслідуються так, що нині одна середня школа припадає на 557.000 українців, це тоді, коли одна польська середня школа припадає на 74.000 поляків; учителів-українців переносять на корінні польські землі, а школи на Західній Україні обсаджують поляками; «Пласт» розв'язано; іншим спортивно-виховним товариствам («Луг». «Сокіл») ставлять на кожному кроці перешкоди; те саме відноситься й до «Просвіт»; по українських селах насаджують польські школи, костели та різні польські організації та взагалі заведено пляновий польонізаційний похід включно з заборобою вживати української мови по урядах, у метриках, тощо, та навіть відібрано назву «українець». В царині економічній: скольонізовано 142.500 гектарів землі на «кресах» між військових кольоністів, при чому держава заплатила за це 100 мільонів злп., — а між цивільних осадників 515.00 гектарів, при чому пішло на те 500.000.000 злп. державного кредиту, фундованого й подат-

*) Обмеження вступу.

ками українців; далі згадаю нищення кооперації та кладення непомірних перешкод для її розвитку; непомірне податкове обтяження українців, при чому ті податки не йдуть на українські цілі ані навіть не на конче-потрібні загальні справи (регуляція рік, будова доріг), а проте в першій мірі на військо, поліцію, хрунів і зрадників; рабівнича господарсько-економічна політика на Зах. Україні довела до ожесточення мас; до того додати неприймання на службу в приватних і державних установах українців, рестрикції та примусову емеритуру старих урядників-українців та багато ин. В царині політичній: знищення самоуправи; виборчі насильства й зловживання; фальшування статистик і переписів населення; конфіскації й узагалі утиск преси; заборона українського гимну й тризуба; постійна пресія, що унеможлиблює політичний розвиток українців через заборону зборів, віч і переслідування політично чинних людей; сваволя поліції та адміністративних органів; сваволя й безкарність польських організацій («Стшелец»); арешти без розбору; беззаконне тримання людей і по 21 місяців без акту обвинувачення; нехтування прав політичних в'язнів; штучно інсценізовані процеси; засуди невинних; страшні побої політичних в'язнів; вбивства в'язнів без суду; наглі суди а короною всього «пацифікація», зприводу якої жахнувся цілий світ⁶¹). Ось маєте «зовсім щось инше», ніж на В. Україні! І zarazом маєте доказ, на як хитких підставах стоять ваші «культурно-економічні цінності», що вповні залежать од волі, а ліпше — сваволі ворога. Для мене переконливим є не ваші концепції й побожні побажання, а факти. А ті факти кричать: і на В. Україні і на Західніх Землях не маємо своєї держави; тут і там українська національно-державна ідея та такі самі стремління є безоглядно переслідувані; тут і там зле нам під кожним оглядом: культурним, економічним, політичним; тут і там не маємо волі, вільного слова; тут і там заповнені в'язниці українськими патріотами; тут і там рішають про нас і без нас — чужинці. Де ж це ваше «зовсім щось инше»?!

Реальний політик: А все таки не маєте рації й те «зовсім щось инше» існує, бо все те, що говорили ви про Західню Україну, можна змінити. А така можливість не існує на В. Україні. Репресивну політику Польщі спричинили ми

самі своїм непримиримим ставленням до неї. Що ж ви думаєте, що поляки будуть вас по голівці гласкати, коли не припиняється підпільна робота, коли як не саботажі, то політичні вбивства, як не ці, то експропріації, то знову дурні летючки, нелегальна література, тощо, безпереривно виводять із рівноваги поляків?! Коли ми змінимо відношення до Польщі, то й вона напевно змінить його до нас.

Націоналіст: А я додам: перемінімся ще всі на поляків, то й станемо державною, пануючою нацією, розуміється — польською. Але на мілість Бога, пощо ми тоді дискутуємо про визволення Української Нації? А по-друге: хто вліз на нашу землю, хто є цілий час у наступі на наш стан посідання? Чи не була вже польсько-українська війна оборонною з нашого боку? Хто кого провокує: ми поляків чи поляки нас? Чи польський похід «na zniszczenie Rusi» є відплатою за саботажі, політичні вбивства, тощо — чи навпаки? Згідно з вашим розумуванням виходило б, що польський наступ почався по створенні українських революційних організацій. O sancta simplicitas!*) Чому ж ви не заглянете в історію, й навіть не в ту далеку, але нещодавню. Ось такий багатомовний факт: по віденському конгресі, що власне припечатав самостійне державне існування Польщі з'явилася в московського царя польська делегація з домаганням прилучити до «Польського Королівства» території Литви, Білорусі й України; це ж імперіялізм, дарма що тоді поневоленого народу, який усе ж дивиться далеко в будучність, імперіялізм, реалізований потім походом Желіговського на Вільно, а Пілсудского на Київ. А от інший факт із новіших часів; ще як недержавний нарід, бо в 1909 році, поляки видали книжкою «Nowy projekt na zniszczenie Rusi», де знайдете реценти, що їх і нині переводять поляки в життя, а саме недопускання українців до шкіл, утравкізація шкіл, відмова в університеті, фальшування статистик, обсада урядів поляками й т. д. Або ось як 1908. р. на зїзді правниці народової в Кракові кінчив свою промову один із учасників, *Л. Колянковскі*: «*Кажу ще раз — школи утравкізувати, посад українцям не давати, а на сході обсаджувати уряди лише вшехполяками. Швидко до праці, бо*

*) О свята простото!

українці грізні, для нас! Кінчу словами: я думаю, що Русь треба знищити!»⁶¹) Отже не маємо до діла з відрахами, реакцією, реванжем, а з пляновим і послідовним наступом «na zniszczenie Rusi»! Що нема навіть і сліду чогось протилежного, свідчить не тільки недодержання поляками міжнародних зобов'язань супроти поневолених ними народів, що їх компромітує в очах світу, але й недодержання своїх власних законів, а то й топтання найпримітивніших людських прав, на що численні докази дала цілому світові «пацифікація». Якими смішними на тому тлі є ваші сподівання, щоб поляки дозволили нам «правильну розбудову суспільности так у напрямі горизонтальному, так і вертикальному»!

Реальний політик: А яку ви подаєте рецепту на зміну відношення поляків до нас?

Націоналіст: Ніякої! Справа не у зміні відношення поляків до нас, лише в нашому визволенні від поляків. Нам не йде про те, щоб наша в'язниця була ліпша, а хочемо знищити її. Нам не йде про те, щоб поляки були ліпші, а хочемо, щоб вони взагалі забралися з нашої землі. Нам не йде про те, щоб кати пустили кайдани, а хочемо їх узагалі скинути! Не критика й поліпшення чужого — наше завдання, а усунення його. Отже, мета — скинення кайданів, а не попущення їх на те, щоб нарід звук до них. Автім, коли ми вибрали шлях визволення, то хіба не рахували на те, що нас вороги будуть обсіпати добродійствами за те. Ми приправлені на найгірше. Але якраз це «найгірше» не може нас завернути з обраного шляху.

Реальний політик: Але де те визволення? Коли воно прийде?

Націоналіст: Від нас самих залежить, коли воно прийде. І напевно ніколи не прийде, коли будемо його підготовляти так, як ви.

Реальний політик: Але ж зрозумійте, що час тепер не відповідний для того!

Націоналіст: Хіба це причина, щоб ми сиділи зі складеними руками? Якраз це наказує нам проявити як-найбільшу активність.

Реальний політик: А тимчасом мільйони мають терпіти знущання ворога? Щойно самі ви малювали польонізацію, кольтонізацію, економічний утиск, тощо, які щодня зачіп-

ляють мільйони наших людей. Доки це має тривати? Вам це байдуже?! Що ж це?! Виходить, чим гірше нам живеться під чужинецькою окупацією, тим мовляв, ліпше для національної революції! Свідомо бажати погіршення господарського й політичного положення на українських землях в ім'я «національної революції» — це або безмежна наївність, або свідомий злочин проти української визвольної боротьби⁶³).

Націоналіст: Ви знов із «громадською сльозою»? Та це мене не зворушує, бо ваша рецепта улягання ворогові, замість опору йому, ніяк не може усунути того стану, а лише його погіршить. По-друге не все таке страшне, як це вам здається, бо ви підходите до розв'язки української визвольної справи зі становища особистих інтересів Петра, Михайла і Степана. Тоді, безперечно, відразу можна поставити хрестик на нашому визволенні. Коли ж глянути зі становища нації як цілості...

Реальний політик: Ви верзете казнащо таке! Як на вас, то польонізація десятків тисяч українських дітей це може корисна річ для визвольної справи? Кольонізація також? Економічний утиск, відмова нам всякої кредитової допомоги також? Неприймання на службу українців або перенесення їх на польські землі також? Може й пацифікація також? Просто дивно вас слухати!

Націоналіст: Про «корисність» чи «некорисність» нічого я не казав. А щодо порушених справ відповім вам словами поляка, та й ще прихильника наших «реальних» політиків, *гр. Лося*. Зачнемо від шкільництва та взагалі польонізації: *«Польонізаційні стремління у школі, уряді й у господарському житті треба залишити, бо вони не ведуть до цілі. Наш власний досвід, як також і інших держав, що пробували форсувати політику мовної асиміляції, були всі негативні. Пізнання чужої мови не є рівнозначним із прийняттям чужої культури та полюбленням чужого народу, тим менше з розтопленням у ній. Засадиною і дуже небезпечною хибою, яка має місце дуже часто по польському боці при національних справах, це переконання, що з бігом часу праця державного апарату, передусім у ділянці шкільництва доведе — коли не до національної, то в кожному разі до державної асиміляції українського елементу. Згідно з тою*

теорією наші українці стали би з бігом часу поляками, що балакають українською мовою; подібно прусаки колись твердили, що великополяки це ніщо инше, як прусаки, що балакають польською мовою. Школа, а передусім державна, може дати відомости, але не виховує. В ділянці виховання може бути в найліпшому разі тільки одним із дуже численних, але зовсім не найважливіших чинників, виховання й вплив його може бути з природи річі тільки фрагментарним. Сили впливу школи не треба ніколи переоцінювати, а вже безспірним є, що школа не може мріяти навіть про те, щоб могла переможливо боротися з иншими чинниками, що впливають на виховання людини, отже з церквою, родинним домом, середовищем, життям. Боротьби з родинним домом школа повинна вистерігатися як вогню; там, де до неї доходить, таку боротьбу школа прогала ще перед розпочаттям її. Коли б школа могла когонебудь виховати, то Індії були б сьогодні замешкалі англійцями, Великопольща німцями, б. конгресівка росіянами а Східня Галичина поляками, бо ж перша генерація українців «виховалася» в польській школі і щойно під її натиском покликано до життя першу українську гімназію. Навчання чужинця чужої мови не є запорукою, що той чужинець покохає нарід, якого мови навчився; цілковито й цілковито ні! Можна з певністю твердити, що коли того чужинця навчать чужої йому мови проти його волі, то він присвоїть собі все те, з чого, завдяки тому знанню, може мати користь; — але напевно не тільки не буде за науку вдячний, але навпаки буде ненавидіти і вчителів, що їм стільки завдячує, і нарід, що їх видав. Знання нашої власної історії останніх п'ятьдесять літ перед світовою війною достаточного хіба потверджує правдивість нових тверджень. Автім чи ж перше покоління українських націоналістів, що ненавиділо Польщу, не були це виключно люди, що польською мовою володіли знаменито? Спроби поборення українського націоналізму примусовим навчанням польською мовою певної кількості предметів є дитинством: науку таку будуть уважати за кривду і веде вона до безнастанного тертя, що тільки зміцнює вибухальність націоналізму й ненависть до Польщі. Життєві наслідки утравкізації семінарій є і гумористичні й скандальні. Що українські абсолювенти утравкістичних семінарій не полюбили народу і

польської культури, про те шкільні власти знаменито знають. У консеквенції того вживаємо їх на теренах етнографічних 100% польських, або, як знаю, до науки жидівської релігії. Пересаджуємо «нелюдяльних» педагогів у центральні провінції, даємо нашій молоді «педагогів» чужоплемінних, «нелюдяльних» і вдячності українців навряд чи зможемо за те позискати ані «улюдялянити» українців, перенесених над Вислу. Польща платить і вдержує мучеників українського націоналізму. Саме перемаляовування написів на публичних будинках або видання законів про урядову і шкільну мову не змінить на нашу користь положення в південно-східніх воевідствах, воно приносить нам скорше шкоду, бо ставить нам перед очі фасад, за якою нема будівлі, зводить нас красою потьомкінського села. Знід заложенного паперовим шляхом мовного покосту мусить постійно пробиватися дійсність у формі прикрих несподіванок, що щораз частіше множаться у Сх. Галичині»⁶⁴)...

Реальний політик: То ви може тішитесь, що відібрано нам українські школи та що існують польські?

Націоналіст: Ані не тішусь, ані не попадаю в розпуку, мовляв, усе пропало. Безперечно, ліпше було б, щоб не було ні польських, ні утравістичних шкіл, зате щоб українські школи виховували нашу молодь на ворогів Польщі. Але знов же ліпше, щоб польські школи видавали десятки тисяч ворогів Польщі, ніж щоб, завдяки нашим «реальним політикам», за ціну збереження наших «культурних цінностей», українські школи виховували десятки тисяч людяльних польських рабів. А ось послухайте, що той самий Лось пише про кредити, субвенції й посади, за якими так ви побивається: «З того, як тепер укладаються відносини у Сх. Галичині, бачимо тенденцію до задержання для польської інтелігенції певних привілеїв, коли ходить про доступ до урядів і платних посад із публичних фондів, а майже до монополію, коли ходить про становища відповідальні, кермівничі і зглядно ліпше платні. Привілей мандаринізування є небезпечним привілеєм. Мандаринізували ми нашу інтелігенцію у Сх. Галичині, думаючи в найліпшій вірі, але дуже наївно, що тим способом зміцнюється польський елемент по містах і містечках Галичини. Забули ми про одну річ, а це, що урядниче населення не є стабільним, бо не має воно корінів;

номінаційний декрет є тільки папером. Наша уряднича політика, політика удержування польського елементу по містах декретами, осягання статистичних ефектів правдивих, але шкідливих, тепер мститься фатально на польській інтелігенції й на державі. Українська інтелігенція може в величезному відсотку дивитися байдуже, а навіть зі злосливою радістю на редуції урядничого апарату. Інтелігенція польської мови мусить платити злиднями та поневіррянням за згаданий привілей доступу до урядів. Редукуємо урядників або польськість оперту на паперовому декреті; редукуємо скалю життя урядників при бюрках і стверджуємо з перестрахом, що господарське життя краю в великому відсотку є в непольських руках. Що не жидівське, переходить до рук українських кооперативів, кермованих українською інтелігенцією, якій не даємо мандаринізуватися. Старалися ми зміцнити польський елемент на південному сході, робили це як зміли найліпше всі режими й польські уряди. Кредити й субвенції мали на меті фінансування польських кооперативів і товариств у першій мірі, а допомогу рільництву до відбудови і ведення варстатів у другій. Вислід такий, що стан польського посідання в хліборобській ділянці або має улягти ліквідації правдоподібно на 25% посіданого терену, або держава малаб взяти на себе тягар боргів, що переростають силу платоздібности місцевої людности. Спосіб, яким досі підпирали ми в господарській ділянці польський елемент у Сх. Галичині довів польський елемент у полудневих воевідствах майже до руїни й ослабив його силу, навчивши його стояти не на власних ногах, але оглядатися за поміччю публичних засобів. Українське населення, чи яко поодинокі громадяне, чи в формі товариств, господарських і культурних, користали тільки в слабій мірі з помічі державного гроша. Посли й українські нотаблі добачували в тому кривду українського народу. Однак вислиди такі, що тій кривді якраз завдячують українські господарські організації й українські культурні інституції, що стоять на значно здоровіших підставах, ніж подібні польські інституції й організації, вони стоять на власних ногах. Коли прийшли на державу тяжкі часи, заломлюється субвенціонований польський елемент, тоді як український, що з смертельних державних кредитів лише небагато і скорше формально (ut ali-

*quid fecisse videatur**) користав, не відчув майже зовсім браку готівки в державній касі. Наша система шкільництва продукує з кожним роком ростучі ряди української інтелігенції з дуже високим напняттям національних почувань, а наша система рекрутації урядничих рядів впливає знову що-річно ті ряди інтелігентів, що залишають школи, назад на село, де ті інтелігенти творять основу і штаб української господарської організації. Боротьбу з українською інтелігенцією за душу українського селянина програє уряд і польський нарід так, як подібну боротьбу програв уряд і пруський нарід щодо польського хлопа. Авсе ж пруський уряд робив чуда, коли мова про культурне й господарське піднесення польського села. Український відлам знайшов частинно господарчо-здорове заняття в організації господарського життя на селі і, тремтячи за власну екзистенцію, мусить тепер заздрісно й ненависно боронити населення від польських впливів⁶⁴). Стільки Лось. Скажіть мені, чи зло не вийшло нам на добро? Чи було б ліпше для нашої «органічної праці» в економічній ділянці, коли б ми звязалися субвенціями, кредитами й посадами, які творять центральну проблему «реальної політики»? Чи було б ліпше для нашої визвольної справи, коли б ціле наше економічне життя запряглося до польського державного воза, бо є ясним, що за економічними йдуть політичні зобов'язання?

Реальний політик: Вам може й пацифікація подобалася, мовляв, це також корисна для нас справа, а дурна, дівтацька і злочинна саботажна акція, що принесла тільки грубі гроші польським дідицям за спалені заасекуровані стирти, це також певно корисна для нас акція?

Націоналіст: Коли ви будете дивитися на «пацифікацію» з точки змасакованого Николи, Івана, Семена (як зрештою й вони самі не дивляться!), то це справді страшне. Тоді як треба зясувати собі, що 15.000 змасакованих людей ніколи не забуде свого болю й буде до смерти розсівати протипольську атмосферу, передаючи дітям і внукам бажання пімсти. Атмосфера ненависти, яку витворила «пацифікація» не є ніяким підліжжам для розвитку ідеї польської державности між нашим населенням. Не кажу навіть

*) Щоби виглядало, що щось робиться.

про зріст солідарности, жертвенности, самодопомоги й активности українців, що були наслідком «пацифікації», ані про ті моральні втрати, що їх Польща зазнала на міжнародному полі. Що ж до «заасекурованих стирт», хай вам рівнож одповідь той самий Лось: *«В 1923. р. закордонна, польська політика перевела в головних держав союзних і коаліційних переказання на річ Польщі суверенности над т. зв. Сх. Галичиною. Тим способом справа українська в Сх Галичині перестала бути міжнародньою справою, а сталася внутрішньою справою Польщі. Було кілька неодмінних протестів проти децизії конференції Амбасадорів, було потім кілька українських меморіялів до Секретаріату Союзу Народів. Документи ці уложено ad acta. Протягом кількох років світ не знав і не хотів знати, що в кількох польських воеводствах мешкають незадоволені українці. Щойно в вересні 1931. р. дочекалися ми переказання українських скарг референтові Ради Союзу Народів; а перед тим на протязі майже року були ми свідками дискусії на шпальтах світової преси на тему, що Польща не може дати собі ради з ділянницею, що від 600 літ входить у склад Річипосполитої. Як сказали ми, світ зайнятий иншими турботами, мав найліпше бажання забути, що існувала колинебудь східньо-галицька справа і що існують взагалі якісь українці. Щоби звернути увагу його на полуднево-східні воевідства, треба було й на правду чогось надзвичайного. Доки у Сх. Галичині було тихо, охоче вірили в щастя українців. Отже хто хотів звернути увагу світу на Сх. Галичину, мусів був подбати, щоб викликати щось таке, що відбилось б голосним відгомоном у світі. Чим голосніше у Сх. Галичині, тим ліпше для українців та для їх закордонних опікунів. Українці були майже що безсили; одинокі, на що могли здобутися, було зробити саботаж, переважно в формі підпалів. На цьому Польща втратила нерви й одповіла пацифікацією. Пан Заглоба кермувався дуже мудрою засадою: «Не втікай туди, де будуть тебе гонити». Шкода, що наша політика про ню забула і далася завести на терен, де хотів нас мати противник»⁶⁴).*

Реальний політик: Бачу, що все негативне, все жахливе, все зле в нашій дійсности вам дуже подобається.

Націоналіст: Лише без злібних зауваг! Коли зло, яке ворог нам зробив, йому зовсім на добро не вийшло, а в нас

мало зовсім інший вислід, як сподівався ворог, то це не значить, що б це нам подобалося. Якраз різниця між нами і вами полягає в тому, що ви домагаєтеся від ворогів добра, а ми від них нічого не хочемо — ні добра, ні зла. А далі: коли зовсім нас не залякує одверте зло, то завжди будемо боятися «добра» («українізація», «автономія») згідно з за-садою: timeo Danaos et dona ferrentes*). Бо таке «добро» при-несе тисячкратно гірші шкоди, ніж найгірше одверте зло!

Реальний політик: Ви щойно цитували голос одного з чільних поляків. Такий голос, а є їх останніми часами більше, свідчить, що між польською суспільністю починає повставати зацікавлення та розуміння до української справи. Та важніше те, що вони відносяться критично до дотеперішньої польської політики, опертої на повній ігно-ранції української проблеми, на цілковитому її незнанні та нерозумінні, й виказують її шкідливість для польської ра-ції стану. Чи не маємо ми підтримувати старання отих при-ятелів українського народу, старання зміни польської полі-тики в відношенні до українців?

Націоналіст: Але, на милість Бога, що нас обходить польська, большевицька чи інша рація стану? Просто огиду викликають у мене промови й писання наших «репрезен-тантів»: «сама польська рація стану диктує вам дати нам українські школи», «у вашому власному інтересі дайте нам кредити», тільки на добро вам вийде, коли дасьте нам само-врядування», тощо. Хай польською рацією стану ламають собі голови поляки! Ми ж маємо свою рацію стану. І не го-воріть мені про ігноранцію й нерозуміння польськими чин-никами української проблеми: кудя ліпше її оцінюють, ніж ріжні наші «реальні» політики, бо оцінюють її sub specie aeternitatis**), а не з перспективи галицького загумінка чи з дня-на-день. І прекрасно вони нас знають — нашу психіку, вдачу, характер, а своє знання показують вони що-дня ді-лами, плянковою акцією, а не порожнім базіканням. І над-звичайно цікавляться нами, всіми разом і кожним зокрема, а ворожі розвідчі архіви будуть колись прекрасним матеріа-лом для українських істориків: не ми їх, але вони нас мо-

*) Боюся данайців навіть коли вони приносять дарунки.

**) З погляду вічності.

жуть інформувати — про нас. Що роблять при тому всьому хиби й часто ллють воду на наш млин?! — Так, але в найкращій інтенції для себе. І з якої рації є «приятелями українського народу» якраз ті, що звертають їх увагу на це й дають поради, як мають прибрати нас ліпше в свої лабеті й запрягти до свого воза?! Хорони нас Боже від таких «приятелів»! Чому досі не знайшовся ні один приятель, що сказавби: «Плюньмо на українські землі! Хай ті прокляті кабани ламають собі голову зі своїми «кривдами», революціями, державами. Якого дідька маємо дбати про тих сучих синів, що кусають руку, яка їм добро робить. Все одно потихи з них не будемо мати!»

Реальний політик: Даруйте, але я ніяк не можу погодитися з такою політичною мудрістю — «чим гірше, тим ліпше» або «що добре ворогам, це обов'язково зле нам» і навпаки. Це ж політичний примітивізм, і годі з ним сперечатися. Стверджую, що просто національним нещастям є оте ненормальне явище, якого не зустрічаємо в ніодного з європейських народів, а саме, що наша молодь за всяку ціну змагає стати рішачим чинником у публичному житті Української Нації. Вона хоче здобути монополію на критерії публичної моралі: диктатуру політичної тактики й політичної ідеології⁶⁵). В органах, близьких молоді, аж кишить від слів «плазунство». «духові кастрати», «перескакування з одної ноги на другу» і тд., якими оті органи кваліфікують теперішню тактику провідних партій. Наслідком цього далі повстають типи політичних і громадських «бессервісерів», наділі сердечних неробів, сильних на словах і дуже слабких у ділах, або у кращих випадках типи одиниць, фантастів у політиці та постів у патріотизмі: Від одних і других не мають широкі круги громадянства ніякої помочі в досягненні якихось позитивних загальних користей⁶⁶). А вже просто руки онадають, коли чуєш від молоді отакі погляди, як ваші, на змагання до покращання умовин реального життя. Ви не можете зрозуміти, що сучасного громадянства не можна годувати самими лише високими ідеалами, «волевими напняттями» і духом неґації. Практичне життя вимагає чисто практичної буденної праці. Те життя має перед собою сірі маси, армії живих людей, подібних до сум, до цифр, які хочать їсти й жити. У свому політичному романтизмі, за яким скри-

ваються не рідко герці укритих партизанів. молодь хоче проблеми практичної політики розв'язувати власними жертвами, які в результаті винищують ту суму ідеалізму, потрібну безперечно в життю громадянства. І витворюються нові парадокси. Легкодушними жертвами з особистого щастя і непотрібним звихненням життєвої екзистенції цілої маси найдібніших й найбільш ідейних одиниць в ім'я фантому, яким є протиставлення реальній політиці, може витворитися нове соціальне лихо: нас чекає те, що маса одиниць, звихнувши свою кар'єру напочатку, опиниться потім не на своєму місці і марнуватиме свої здібності на підрядних становищах. І парадокс у тому, що таке змарнування маси одиниць зпоміж інтелігенції, оправдане хіба тільки «ірраціональною льогікою», що лежить поза межами «розумових спекуляцій», — саме доведе до... денационалізації. Бо коли забракне найціннішої, найбільш вартісної провідної верстви, яка тільки й може повстати з теперішньої молоді, то нація соціально обезвартниться, а тим понизить свій загальний рівень, свої культурні й економічні потреби, зійде на нижчі щаблі ведення, отже буде масою без вищих аспірацій, без духових і культурних цінностей і тд. Так ось молодь, тактикою політичного максималізму й необдуманими легкодушними жертвами, що не відповідають реальним умовам, ослабить народ, замість його скріпити, зробити із нього етнографічну масу, замість нації, здібної на суперництво з іншими народами⁶⁷).

Националіст: Коли ви життя нації, а зокрема визвольну справу зводите до... шлунка «живих людей, що хочуть їсти», то безперечно тратять значіння всякі «еволюції», «революції», «волеві напняття», тощо, а ваги прибірає миска сочевиці чи шмат гнилої ковбаси, за які маємо віддати оті «високі ідеали, якими сучасного громадянина не можна годувати». Лише, на милість Бога, не накидайте свого смаку молоді, яка якраз не має апетиту на таку поживу. Ось ліпше послухайте, що говорить проводир індійського визвольного руху Ганді: *«Висвободити матеріально державу від рабського підпорядкування чужинцям — це далеко не все. Треба освободити дух»*. Ви ж не тільки відкидаєте «дух», бо, мовляв, його не можна їсти, але ви й не думаєте про матеріальне звільнення від рабського підпорядкування чужинцям: нав-

паки — хочете зв'язати нас і матеріально, й духово з чужинцями.

Реальний політик: Прошу не накидати мені того, чого я не казав. Для мене українська справа це не тільки справа шлунка.

Націоналіст: Приймаю, що так. Отже коли ви побіч шлункових справ, признаєте рацію існування високим ідеалам, а то й підпорядковуєте їм шлункові справи. то все таки помиляєтеся, думаючи, що шлях від етнографічної маси до нації йде через... високі посади й кар'єри, через ц. к. радників і «советнікоф ево царскаво велічества», і що, втрачаючи їх, нація повертає назад в етнографічну масу. Не золоті ковніри й високі посади спричинюють такі переміни, а якраз оця висміяна вами «ірраціональна льогіка». «*Доля народу*» — сказав *Гістав ле Бон* — «*залежить більше від його характеру, ніж від його інтелігенції*». А далі він сказав, що всі важливі історичні події, як повстання будизму, християнства, ісламу, реформації, революції і нинішнього соціалізму, повставали як безпосередні або дальші наслідки сильних впливів на фантазію мас; більшість великих подій минулого здійснилися під впливом фантомів⁶⁸), отих фантомів, що — як самі стверджуєте — є протиставленням реальній політиці. Також прийміть до відома, що і не високі посади, і золоті ковніри творять і визначають провідну верству нації. Ви ж самі це прекрасно бачите, що не дивлячися на ваші «високі посади» та навіть ваші високі «репрезентативні функції» в українськiм політичнiм житті, — ви тратите фактичний провід нації, а якраз провідною верствою стає оця «змарнована» молодь, а доказом на це є вказане вами «ненормальне явище, що молодь за всяку ціну змагає стати рішаючим чинником у публичному житті нації». Коли ж є це «ненормальним явищем», то це наслідок якогось иншого «ненормального явища», яке...

Безпартійний: Панове, може б ми не відбігали від теми, а вернули назад до «органічної праці». Річ у тому, що я так і не маю ясного погляду, як ви, націоналісти, ставитеся до т. зв. «органічного сектора». Дозвольте мені зробити кілька запитів?

Націоналіст: Прошу дуже

Безпартійний: Чи вважаєте ви за потрібне всебічно розбудувати націю?

Націоналіст: Так, із тим додатком, що така розбудова в умовах поневолення надзвичайно утруднена і стоїть постійно перед загрозою — вкорінювання в чужий державний ґрунт.

Безпартійний: Отже?

Націоналіст: Отже політичний провід повинен головну увагу звернути на все те, що нам безпосередньо приближає визволення й що є найконечнішим для нього.

Безпартійний: Отже виходить, що ви є передусім прихильники деструктивізму, а не конструктивної праці?

Націоналіст: Поняття «деструктивізму» і «конструктивізму» дуже відносні. Скажіть: чи було б ліпше, коли б в 1921. р. український революційний табір у Галичині заангажувався в цілості, напр., в економічний сектор, і ми мали б нині, в найліпшому випадку, 500 чи 1.000 кооператив більше, — чи ж було ліпшим, що він робив те, що робив, і що мало наслідком: кристалізацію нової політичної думки й чину, повстання кадру нових людей, свідомих остаточної мети нації, та покладення основ під дальший зріст кадрів, розворушення народньої гушці та поставлення перед нею нових дороговказів на шляху до визволення, захитання основ ворожого ладу, розворушення української справи на зовнішнім полі й тд. Не звертайте уваги на малі дотеперішні масштаби цього, але на тенденцію; є це деструктивна чи конструктивна праця?

Безпартійний: «Конструктивізм» і «деструктивізм» розумію так, як це загально прийнято — «будувати — нищити». Що є вашим завданням: будувати щось чи нищити?

Націоналіст: Ми не руїнники, що мають тільки нищити й голе поле по собі залишати, а рух наш конструктивний уже тому, що маємо позитивну мету: власну державність створити. Та для досягнення тої цілі неминуче знищити загальні умови, що стоять на перешкоді створення держави. Отже ми нищимо зло, яке ненавидимо, і взялися творити добро, яке любимо. Не можна творити добра, не винищуючи зла. *«Як хочете любити лад, не ненавидючи безлад; прагнути свідомо миру, не вигнавши того, хто його підточує?»* — проповідував у часі німецької окупації у Бельгії єпископ Малінський, кард. Мерсе. *«Збірний злочин цілої нації, яка по-*

рушиє права другої нації, без порівняння тяжчий од злочину одиниці, яку суспільність посилає на тяжкі роботи або на гільотину». А далі, чи ж не є це конструктивне завдання перебудувати власне життя нації? Або не є конструктивним завданням хочби виховати людей, відповідно підготованих до ведення мас до перемоги підчас революційного зриву і до конструктивної праці у власній державі.

Безпартійний: Гаразд! А чи є ви за легальною роботою?

Націоналіст: Інші недержавні народи вживали різних засобів боротьби за своє визволення — від терористичних метод боротьби ірляндських революціонерів аж до легального, пасивного спротиву індуських прихильників Ганді. Та треба знати, що й ті і другі засоби мали однаково на увазі — ясно усвідомлення широкими масами остаточної мети (самостійності), внутрішню консолідацію народніх сил, плекання національної солідарности та етичних національних вартостей. Треба далі знати, що є праця легальна й «легальна». І чорносотенці й більшовики йшли до Думи; але перші для підтримки царату, другі для його повалення. Отже, коли 2 роблять те саме, то не завжди є це тим самим. Мова про тенденцію й з такого боку треба підходити до кожного прояву легальної праці. Про це пише обговорюючи методи акцій різних народів, один із українських публіцистів, так: *«Методи принципіяльної політики можуть бути різні, легальні, так само як нелегальні, петиції, парламентська і вічева трибуна, професійні союзи, освітові товариства, революція так само, як і дипломатичні закулісові заходи чи інтриги, — але по духу її пізнаєте її. Політика принципіяльна ставляє собі велику й далеку мету й їй підчиняє боротьбу за так звані реальні здобутки. Вона ніколи не схиляється перед даною ситуацією, лише завше стремить змінити її. Ніколи не принижується до даного стану народньої свідомости, лише хоче її активно розвинути. Не бере увагу на доконані факти, лише на внутрішні процеси, що дозрівають в товщі життя, на тенденцію майбутнього, яку старається вичути в сучаснім. Нарешті принципіяльна політика завше ставляє питання руба, в формі ділеми — «або — або», свідомо неприєднаної суперечности ідеї з ідеєю, яку поборює»⁶⁹).*

Реальний політик: А та ваша принципіялістика зводиться до того: геть усю так зв. «дрібну суспільно-націо-

нальну роботу», працю над політичним вишколенням себе самого і народніх мас, на бік працю по читальнях, рідних школах, кооперативах, партійних гуртках і т. д. — бо все це відриває нас від «негайного будування хати». Все те мовляв засипляє чуйність народу, вчить його привикати до ярма; це мовляв, маловажні річі, забава для тих, що «спокій переносять усе в світі», одним словом пацифізм. Чи це не теоретичне оправдання для свого неробства на всіх згаданих, а таких важних, прямо рішачючого значіння ділянках громадської і національної роботи? Але прийміть також на увагу, що т. зв. коспіративно-підпольну війну можуть вести лише нечисленні гуртки. Що ж має робити вся решта народу за цей час? Очевидно, якби нарід держався поради «націоналістів», то його роля малаби бути пасивна, вижидająca, що найвище подивляюча. А противник тимчасом буде спокійно брати позицію за позицією з нашого стану посідання, хоч при інтензивній економічній, політичній та культурній роботі моглоби бути якраз навпаки⁵⁹).

Націоналіст: Все це, що ви щойно сказали, це продукт вашої особистої фантазії. Нігде й ніколи не відтягали ми людей від праці над політичним вишколенням себе самого і народніх мас, не відганяли нікого від праці по читальнях, рідних школах, кооперативах. Так само ніколи не завзивали ми, щоб цілий український нарід ангажувався в коспіративно-підпольній праці. Я вже раз вам сказав, що визволяти націю мають не тільки члени націоналістичної організації. Визволяти націю маємо ми всі українці, кожний у міру своїх сил і спроможностей. Поле для праці стоїть перед кожним з нас отвором і є дуже широке: культурна, економічна, соціальна, політична ділянки дають достаточну можливість попису для кожного, хто хоче приложити рук до державницької акції, без огляду на те, чи він член нашої організації, чи ні й без огляду на те, на якій ділянці він працюватиме.

Безпартійний: Отже ви не є проти праці в органічному секторі?

Націоналіст: Безперечно, що ні, однак з умовою, що праця в тому секторі має бути на послугах визвольної політики. При тому не забувайте, що легальною «органічною працею» не вичерпується визвольна політика! Її значіння тільки помічне вже хочби тому, що вона є під контролею займанця й

що стоїть під постійною загрозою знищення її ворогом. А все-ж спрямовувати органічний сектор у річище визвольної політики є нашим завданням.

Реальний політик: Це дуже легко давати поради, стоячи з боку. Міжтим ми працюємо в культурно-освітніх установах, в шкільництві, на полі кооперації й взагалі в економічних установах, в гуманітарних і громадських інституціях, в спортивних організаціях, працюємо і на церковнім полі, видаємо часописи, виступаємо на міжнароднім полі, тощо. А що ви робите?!

Націоналіст: І ми націоналісти працюємо в культурно-освітніх установах, і в громадських та гуманітарних інституціях, у спортивних організаціях, у кооперації, націоналісти є і економістами і священиками, також видаємо часописи й виступаємо на зовнішнім полі, тощо, лише ніколи не виступаємо, як... «репрезентанти» тих ділянок, а крім того як організація виконуємо чисто політичні завдання. Та, здається, нігде так, як тут можна примінити висказ: *si duo faciunt idem, non est idem**). Автім про те, що хто з нас поодинокі чи як організація, робить можемо поговорити колись другим разом. Зараз ми говоримо не про те, що хто робить, але про те, як треба працювати на поодиноких ділянках «органічного сектора», щоб праця в тому секторі була на послугах визвольної політики.

Безпартійний: Що ви власне конкретно розумієте під словами «на послугах визвольної політики»? Бо і ви, націоналісти, і табор «реальної політики» заявляють, що працюють для визволення; міжтим самі стверджують, що зміст їх праці є ріжний. Автім і без ваших заяв кожний бачить, що якраз в «органічному секторі» йдуть змагання між обома таборами, і що ви, націоналісти, хоч сили ваші нечисленні, находитесь у наступі. Чого власне ви хочете?!

Націоналіст: Ми хочемо, щоб в школах учителі й професори виховували молодь на борців за визволення нації та на будучих громадян української держави, а не на рабів: ми хочемо там, де молодь знаходиться під впливом учителів-рабів, вирвати її зпід того деморалізуючого впливу та захвати її для нації. Ми хочемо, щоб наші вчені вслухувалися в нау-

*) Коли двоє роблять те саме, не є те саме.

ковий голод Української Нації і давали їй те, що найбільше їй потрібно для відзискання самостійности, а не щоб стояли на послугах ворогів як в «Українській Академії Наук» всякі Шліхтери, Затонські й Скрипники, як у «Науковім Товаристві ім. Шевченка» Студинські або як «Український Науковий Інститут» у Варшаві, тощо. Ми хочемо, щоб наші культурно-освітні установи вносили свіжого духа в нарід та стали стимулом всесторонньої активности мас, а не ширили передвоєнне вузьке культурництво а їхні провідники щоб не були розсадниками духового рабства. Ми хочемо, щоб наші економічні установи вчулися в потребу економічної експанзії нації, а не були задивлені у власний пупець та руководилися вузько-еґоїстичними інтересами. Ми хочемо, щоб наша кооперація була носієм і реалізатором клича економічної самовистачальности нації. Її економічної самоорганізації нації, а не щоб її провідники жebraли субвенції, були речниками угоди та ганґренувати ціле наше життя до політичної ділянки включно. Ми хочемо, щоб наша церква, без огляду на обряд, була на послугах нації й розвивала в ній почуття моралі й бажання досконалости, а не щоб була заповнена атеїстично-матеріалістичним елементом, що для мізерних земських дібр запропащує душу нації, а то й стоїть отверто на услугах ворога та ширить деморалізацію між народом. Ми хочемо, щоб наша література й мистецтво виявляли і закріплювали ориґінальні духові прикмети нації, будили її волю до самостійного життя та удосконалювали її духово, а не щоб затроювали її чужими погубними ідеями та робили її здібною бути погноєм чужинців. Ми хочемо, щоб наша політика розвивала гін нації до незалежности й до тої незалежности прямувала, а не щоб манила народні маси надіями на ласку ворогів та заводила самостійницькі стремління на манівці, запрягаючися до ворожого воза. Ми хочемо, щоб наше селянство стало свідомим і активним визвольним і державно-творчим елементом, а не об'єктом нескінченного визиску ворогів та пасивним слухачем обіцянок і надій своїх політичних проводирів. Ми хочемо, щоб наше робітництво і ремесництво стало авангардом нашої національної революції по містах, а не щоб годувалося чужими чи там інтернаціональними ідеями і дбало про щастя цілого світа, а для своєї Батьківщини було безвартісним а то й ворожим

елементом. Ми хочемо, щоб цілий нарід став на службу української визвольної ідеї, а не творив предмет визиску та підпору наших ворогів.

Реальний політик: Все це дуже гарно, але скажіть мені, що ви зробите, коли ворог не тільки не дозволить на розвиток такої органічної праці, але й знищить наші дотеперішні культурно-економічні надбання якраз тому, що буде в кожній школі, в кожній кооперативі, в кожному часописі, тощо, бачити плянову протидержавну акцію?

Націоналіст: Дозвольте й мені зробити запит. А що ви зробите, коли ворог усе те понищить хоч і не буде там «протидержавної акції», а тому, що це українське й тому «протидержавне», отже, просто тому, що це буде відповідати його екстермінаційним плянам? Не маєте відповіді? Щодо вашого запиту, то ось що вам скажу. У зв'язку з вибухом повстання Америки проти Англії так говорив посол *Кристоф Гадсен*⁷⁰): *«Наші хати з цегли, з каміння і з дерева; коли їх зруйнують, ми собі вибудуємо інші; але свобода раз втрачена, втрачена на завжди»*. А інший казав: *«Чи життя таке дороге, чи цей мир такий солодкий, що його треба купувати за ціну кайданів і неволі? Щодо мене, то я кажу: дайте мені свободу або дайте мені смерть!»* Так говорили й чинили ті, що рішили твердо визволитися, і — визволилися. Що ж до нас і наших ворогів, то передусім треба пам'ятати, що вороги наші не дурні; їх мудрість проявляється хочби в тому, що над нами панують. Вони не квапляться йти нам на уступки, підсилювати нас на те, щоб ми колись за горло їх ухопили. Навпаки, вони стремлять одібрати нам і ті права, що їх мали ми, коли вони загарбали наші землі, вони квапляться знищити нас як націю, зробити нас фізичними й моральними рабами⁷¹). Однак, коли б нам вороги забрали всі школи, придушили кожний прояв політичного життя, коли б знищили нашу церков, а навіть заборонили говорити й писати по-українськи, то якщо задержимо національну свідомість, непримиримість до ворогів і бажання визволитися, то — скорше чи пізніше визволимось й все втрачене відзискаємо на волі. Отже не має ніякого виправдання жертвувати велике майбутнє для сумнівних, а в найліпшому випадку маленьких і короткотривалих благ сучасності. Моральна неволя тягне за собою фізичну, є тривалою й кінчиться смертю

нації; сама фізична неволя є переходною. Зверніть далі увагу, що в порівнянні з передвоєнними часами нинішнє українство в постійному наступі: і на В. Україні, і на інших землях. Так русифікаторський, як і польонізаційний похід на нас — заломився. І під тим оглядом нема ніяких причин до зневіри. Зате загрозливим є те, що вороги намагаються розгонову силу українства убити в свої державні річниця, що на місце збанкротованої національної асиміляції змагають до державної асиміляції українства: і в ту ворожу матню, яка має унешкідливити «роззвірену українську бестію», збаламучені люде от так, як ви, таки йдуть. Ніяк не можу зрозуміти, чому вас, «реальних політиків», так кортить, щоб кожна наша школа, кожна кооператива, кожне товариство, кожний часопис і т. д. були заборолом ворожого ладу, засобом державної асиміляції?!

Реальний політик: Вибачте, — зовсім це не кортить нас: це, що в органічнім секторі не буде вестися протидержавної акції, цілковито не означає, що органічна праця буде заборолом ворожого ладу.

Націоналіст: Отже виходить — ані не протидержавна акція, ані не визвольна, а якась неутральна. І ви токо «неутральністю» збіраєтеся діпняти державности?

Реальний політик: А поляки якось діпняли державности, станувши на шлях органічної праці!

Націоналіст: Поляки мали за собою повстання 1793, 1831 і 1863 р. р. а польське покоління, що створило польську державу, виховувалося не на лояльності до ворогів, а якраз на ідеї тих повстань, традицію яких продовжувала польська революційна організація, ППС, а під час світової війни польські легіони з Пільсудскім на чолі. А як нинішній диктатор Польщі, Пільсудскі, дивився на «органічну працю» побачите ось із такого діяльогу⁷²): — *«Польський народ увійшов у еру органічної праці й це найважливіше. — Пільсудскі (Зюк): «На ціле покоління за-швидко». — Чому? — «Бо наперед треба вибороти волю! Органічні народньо-освітні програми, то буде добре по відзисканні волі». — То веде до освідженія народу. — «Так, але це може тревати 200 років. Ми не маємо стільки часу». А далі: «Окупаційний уряо унеможливорює боротьбу за добробут. Боротися за кращу майбутність може справді той, кому є вже не зле й хто не має*

зв'язаних рук і ніг. У кайданах нічого не виборється». А ви від того Пілсудського думаєте добути «горизонтальну й вертикальну розбудову нації»!

Реальний політик: Пілсудські перед війною не був — увесь польський нарід. Чому ви забуваєте за польських станьчиків в Австрії? Станьчиків з їх «*przys Tobie Panie stoimy i stać chcemy*»), з їх льюальністю, легальністю, з їх «органічною працею», що забезпечило їм культурний, економічний й політичний розвиток; що дало їм військових, суддів, державних урядників, промисловців, навіть міністрів, та взагалі фахову інтелігенцію — підставу державного життя; що дало їм владу над нами, навчило їх управляти самими собою й другими. Якраз цього нам бракувало і бракує.

Націоналіст: Передусім забуваєте, що в Галичині також виховувалося молоде польське покоління на повстанчій легенді, на «*Krzyżakach*» і «*Panu Wołodyjowskim*» Сенкевича, що тут повстали польські легіони, тут вибував польський націоналізм, тут викристалізувалася польська державна думка, подібно як на теренах Конгресівки, польський державний чин. А по-друге ми так само під Австрією співали «Боже буди покровитель», як польські станьчики, а то й щиріше, й при австрійській політиці *divide et impera***) мали ми не дуже то менші від «люальних» поляків, а тим більші від нелюальних чехів можливості «органічно працювати». І що з того, що мали ми так само як вони (лише меншу кількість) військових, суддів, державних урядовців, фахову інтелігенцію, економічні установи, школи, «Соколи», «Січі», «Пласт» і озброєних стрільців? Так само ми, як поляки, як чехи, і як інші народи, одного дня розпрацалися з Австрією, з тою тільки різницею, що польські станьчики з радістю, чехи з божевільним захопленням, а наші «реальні політики» зі смутком. І щойно тепер показалося, чим вони нас перевищували: не «органічною працею», а тим, що вони досі про держави свої думали, а ми ні. Коли ми при чехах, то послухайте, як вони дивилися на поліпшення своїх умовин під Австрією. *Масарик* ще далеко перед війною писав: «Че-

*) При Тобі, Пане, стоїмо й стояти хочемо.

**) Діли й пануй.

ське життя не дістане поліпшення з віденського парламенту — наше життя мусить поліпшати само в собі, в своєму нутрі, а це значить, що поліпшати мусимо я, ти, ми, всі. Політика не рішає про долю народів, але рішають почуття та ідеї, які виникають не в парламентах, лише в серцях і головах характерів»⁷³). Так писав той, що започаткував т. зв. чеський реалізм, і який дістав назву «батька — освободителя». Не диво, що чехи державу здобули і удержали. І не диво, що поляки не тільки державу свою удержали, але й нас на наших землях перемогли.

IV.

... Не вам.
Не вам, в мерзжаній лівері.
Донозики і фарисей.
За правду пресвяту статі
І за свободу!...

Розпинають,
А не любить ви вчилися брата!
О, роде суетний, проклятий,
Коли ти видогнеш?

Коли
Ми діждемося Вашингтона
З носим і праведним законом?
А діждемося таки колись!

Т. Шевченко.

Реальний політик: Що поляки мають державу та її утримали, це не заслуга польських революціонерів, а передусім заслуга вперхноляка Дмовського й його реальної політики а з другого боку галицьких станьчиків. Хіба вам не відомо, що створений Дмовським у Парижі, в серпні 1917. р., «Комітет Народови Польські» узнала Антанта за польський уряд, як рівнож зорганізовану ним армію, узнала за своїх союзників, а їхніх делегатів допустила на мирову конференцію. Це ще питання, чи була б, а коли б була, то яка б була Польща, коли б не розумна, реальна політика Дмовського, що рахувався з перемогою Антанти і звязався з Росією. А хіба вам відомо, що Дмовскі, подібно як галицькі станьчики, це представник табору «органічної праці».

Націоналіст: А я тверджу, що це ще питання, де б нині був Дмовскі з своєю політикою, коли б не польський революційний табір, що десятками років зрушував підвалини царської Росії. О, не на москвофільській орієнтації Дмовського виховувалося те польське покоління, що створило польську державу! Автім ви думаєте, що орієнтація Дмовського, це орієнтація вашого типу? Ось послухайте, Дмовського: «У взаєминах між націями немає слушности й кривди, а тільки сила і слабість. Хоробрі, придатні до життя народи

тільки в боротьбі вирастають. Нарід улеглий і покірний скорше чи пізніше буде знищений, а улеглістю своєю сам тому допоможе». Правда, що це далеко від гасел українських орієнтаційно-реальних політиків?! При таких кличах і «органічна праця» Дмовского ніяк не може бути тотожною з «органічною працею» наших «реальних політиків», базованою на уляганні й покорі перед ворогом. А чи знаєте ви те, що Дмовські враз із Поплавським стояли на чолі тайної організації п. з. Ліга Народова (заснована в р. 1886), що в своєму статуті мала: відзискання самостійности Польщі. А ось той сам Дмовські, згідно з вами втілення нашої «реальної політики», себто, політичної спекуляції, так відповів польській делегації зі Львова, що просила його зробити перемир'я з українцями, бо, мовляв, там гинуть польські діти: *«Мене це так само болить як вас; одначе нема досить жертв, яких би не треба потягти, щоб лише вдержатися в посіданні тої нашої землі»*... А про тодішні події він так пише: *«Легко було зрозуміти, що доля Сх. Галичини залежить передусім від боротьби на місці й що ми будемо в стані боронити в Парижі наших прав на цю землю лише постільки, постільки її будемо на ділі й безсумнівно держати в наших руках»*⁷⁴). А тому незабаром подбав він про висилку армії Галлера, щоб збройно, а не перемир'ями, угодами й союзами творити польську державу. Тому самому Дмовському залежало на тому, щоб тільки польське військо обсадило українські землі, а тому свідомо відкинув прохання галицьких поляків звернутися до Антанти з апелем, щоби вона своїми військами обсадила ті землі. Ба, на засіданні окремої комісії відкинув він умови перемир'я, подиктовані Найвищою Радою, а на запит, що буде коли Найвища Рада не згодиться на його умови, відповів: *«Тоді ми зреалізуємо їх зі зброєю в руці»*.

Реальний політик: Так, але коли це було? — Тоді, коли вже існувала польська держава й польське військо.

Националіст: І тоді, коли також існувало українське військо й українська держава, якої проводирі думали саме навпаки: що «перемир'ями», «угодами» й «союзами» зможуть закріпити українську державу. Тоді, коли наш дипломатичний представник у тому самому Парижі, Др. Панейко, переконував нас у потребі закинути ідею самостійности, бо, мовляв, така ідея не може чистити на поміч Європі (а тому

висунув ідею Сполучених держав Сх. Європи), — і коли робив це другий наш дипломат, Др. Лозинський, мовляв, міжнародні сили не зацікавлені в українській державі. До кого можна віднести слова Гердера: *«Що потрібне для життя нації? — Потрібна шляхотна гордість переконання, що ніхто ззовні не втрутиться в її урядження, що вона сама собі дасть раду»*, а до кого слова Самуся: *«Не той невільник, кого поневолено, а той, хто не чує своєї неволі, бо кого ж може пекти неволя, не збуджуючи ненависти до гнобителів?»*.

Реальний політик: А галицькі станьчики?

Націоналіст: Ось послушайте, що говорив такий офіційний чоловік, як тодішній намісник Галичини, поляк граф Голуховскі, й то на засіданні галицького сойму в року 1867.: *«Тяжко було б нам як полякам сказати, що ми ніякого звязку і нічого спільного не можемо мати з нашими братами і що ми, замешкалі в Галичині, хочемо по всі часи бути частиною Австрії. Це рівнялося б зреченню всякого розвитку і поставленню заборони собі самому на будуче»*. Тільки подумайте, коли то було говорено (1867. р.), при яких умовах (коли поляки мали найширші права в Австрії) і хто то говорив (намісник). Гай-гай, далеко панове «реальні-політики», вам до Дмовского і польських станьчиків! Як далеко від «реального політика» Дмовского наш «реальний політик» еп. Хомишин зі своїм пастирським листом: *«Хотяйби нас держава переслідувала й гнобила, то ми все й всюди маємо зазначувати нашу лояльність»*.

Реальний політик: Після вас, то в передвоєнній Польщі були самі революціонери, бо коли...

Націоналіст: ...ніякі «самі революціонери», бо були й раби, не гірші, ніж у нас, передусім під російською окупацією. Ось як писав один з них: *«Ти повинен піддатися владі і так перед нею упокоритись, щоби ти сам почував себе лежачим в домовині небіщиком. Тоді влада перестане бути для тебе страшною і лишить тебе в спокою»*. Ось що пишуть самі поляки про це: *«Дві були тоді Варшави, дві Польщі. Одна, що як пес, крутячи хвостом та полизуючи воздух перед злим паном, який тримав шпіцруту, беццестила честь історичних традицій та гнула в поклонах й узнанні сили перед правом, друга та, що їй видно не було, анонімова, укрита в підземеллі, але якої тепло серця чути було, хто чути хотів, та*

яка засіяла час до часу промінням світла, актом бунту, одами знати, що живе, бурмотінням-гніву заповідала, що готується до такого дня, коли прийде час заплати і коли суддею буде вона⁷⁵). І, як бачите, не ті раби сотворили державу, не вони були світочами нації.

Реальний політик: Не на них думаємо ми взоруватися, а якраз на станьчиках, що...

Націоналіст: Дайте ви вже спокій станьчикам: самі поляки вам вже давно доволі ясно відповіли: «*Чи польські станьчиківські аналогії з минулого століття можуть стати зразком для оригінальної політичної української творчості у Польщі, в цілковито змінених обставинах, історичних, міжнародних, господарських? Чи взагалі діяльність і політична програма можуть бути живими й творчими, коли за головну свою легітимацію уважають наслідування чужої діяльності і чужих програм, до того приміюваних у цілковито інших політичних умовах*»⁷⁶). А ось голос С. Грабського, одного з визначних ідеологів польських із табору Дмовського: «*Ні-яка нація ніякою автономією не забоболить. Бо тільки тоді відчуваємо, як мало дає автономія, якою незначною є вона частиною самостійного, державно-творчого життя*»⁷⁷). Чи не смішно й безнадійно: хочете приладнювати свою «реальну політику» до польських побажань, а ті побажання є діаметрально протилежними до нашої національної рації, й на це вам самі поляки ясно й подвозначно вказують.

Реальний політик: Хіба ми маємо приладнювати нашу політику до польських побажань? Ні! Для нас міродайними в політиці мусять бути вимоги нашої національної рації, а не чужої. Обставина, що вони чогось не хочуть, цілком не звільняє нас від боротьби за те, чого ми хочемо і що нам належиться⁷⁸). Ніхто з тих, що висуюють серед нашого громадянства справу національно-територіальної автономії, як клич нашої реальної політики в Польщі, не дурить себе ні на одну хвилинку, що ця справа легка до переведення. Зовсім навпаки! Тут матимемо проти себе майже ціле польське громадянство і — очевидночки — теперішній польський уряд. До такої розв'язки українського питання в межах Польщі польська політична ментальність є сьогодні непригожою⁷⁹). Тактика автономії для тих українських політиків, що її висуюють, не є опортуністичною програмою, лише боевим га-

слом"). Ми живемо тепер у Польщі й нашим історичним обов'язком та категоричним національним наказом є: оборона нашої землі, нашого народу й нашого національного стану посідання передусім у тій тісній Батьківщині. Ми не сміємо замикати очей на те, що тут діється, за ціну виключного ведення великої всеукраїнської політики. Так само не маємо права йти на ніякі, хочби й які далекосяглі в своєму заложенні державницькі концепції за ціну понехання політичної боротьби за національний характер нашої землі. Однак це зовсім не позбавляє нас права вести і загально-національну, всеукраїнську політику. Тільки ця політика не може стояти в суперечности, але — навпаки — мусить гармонізувати з національно-політичними інтересами нашої вузкої Батьківщини, себто західньо-українських земель⁷⁸). А коли так підійдемо до справи, то стоїть перед нами питання: чи вести нам тепер приладнену до сучасних реальних обставин у нас і у світі практичну політику, чи може кермуватися в нашому політичному житті в Польщі далі тільки хвилими кон'юктурами та достосовувати до них свою тактику. Словом, чи вести нашу практичну політику в Польщі тільки доривочно, з дня на день, і таким чином творити не раз навіть прикрі, накинені обставинами тактичні прецеденти, чи продумати й устійнити її як плян затяжної, правда, але доцільної та гідної політичної боротьби на трохи дальшу мету?⁸¹)

Націоналіст: З ваших слів виходить, немов всеукраїнська політика коли не постійно й засадничо, то хоч час од часу чи в деяких випадках стоїть у суперечности з обороною нашого народу й нашого стану посідання на Зах. Україні та що до інтересів Пацикова чи Печеніжина повинна достроюватися всеукраїнська політика, а не навпаки. Подруге, виходить, що тільки практична політика в вашому розумінні, з гаслом автономії, не хвилево кон'юктурна і тільки вона має тверді підвалини й являє собою доцільну, гідну й тяжку політичну боротьбу. А все це в основі фальшиве! І взагалі не розумію, яка практична мета такої «практичної політики»?

Реальний політик: Висунення гасла територіальної автономії, як реального домагання, поставить перед українським громадянством переходно конкретну мету, до якої воно

повинно примувати для ратування тих надбань на різнородних ділянках життя, що їх маємо⁸²). А крім того мова ще тільки про оборонну боротьбу, але й боротьбу за реальні здобутки та зв'язані з ними цінності⁸³).

Націоналіст: Але як можливі не тільки «реальні здобутки», але хочби й ратування того, що маємо, коли самі стверджуєте, що маєте проти себе ціле польське громадянство й уряд та що польська політична ментальність є непридатною до такої розв'язки української справи. Де та реальність «реальної політики»?

Реальний політик: Хіба в політиці висувається все тільки такі постуляти, які зараз можуть бути зреалізовані? А крім того, що взагалі тепер у Польщі може бути зреалізоване без боротьби? Політична праця і політична боротьба, якщо їх доцільно переводити, мають у собі те, що можуть навіть теоретично на перший погляд нереальні речі в відповідному часі та при вмілій тактиці реалізувати в цілій повноті. Кажуть, що поляки ніколи не погодяться на національно-територіальну автономію. Добре! А якщо наш постулят автономії ставби, скажемо, можливим до реалізації, то тоді що?⁸⁴)

Націоналіст: Тоді я стану китайським цісарем. Мій китайський престол якраз так само можливий до реалізації, як ваша автономія. Відповідь вам словами одного нашого часопису: «Ставмо справу ясно. Що значить «автономія»? Перекладаючи це магічне ундівське слово на мову дійсности, воно значить: адміністративне відділення українських земель від решти польського державного простору. Дальше це значить: власне українське територіальне, бюджетове, господарське і культурно-освітнє законодавство. Дальше це значить: територіальний принцип організації збройної сили. Дальше це значить: віддання поліцейного і адміністративно-виконавчого апарату в українські руки, і що за тим йде: усунення з їхніх місць і посад всіх тих поляків, тисячів і десятків тисяч людей, що цей апарат на наших землях в своїх руках тримають. Дальше це значить: українізація цього апарату, українізація шкіл, установ, господарських інституцій, банків, міських комун ітд. Дальше це значить: воля і охота ставити собі стільки і таких шкіл, університетів, академій, установ, тощо, скільки душа забажає, ну, і на скільки грошей виста-

чить. Дальше це значить: свобода наявної організації тих українських політичних сил і елементів, що їх нинішня система тримає насильно в політичній підземеллю, і взагалі це значить ще багато інших гарних річей. За гарних, аби могли бути ундо-радикальними методами виборені й здійснені. Знаємось аж занадто добре із нашими сусідами, не надармо століттями ми собі приглядалися, аби не розуміти, що вони скорше вигинуть до останнього, а до цього не допустять. Бо така автономія була б запереченням істоти їх панування на тутешніх землях. Рація панування на зах. українських землях якраз і полягає на втриманні і виживлюванні шляхетсько-інтелігентської польської охлократії на постах державно-адміністративного і публічно-організаційного апарату. Коли б поляки мали добровільно забритись з того апарату і віддати його українцям, то це рівнялось би не тільки автоматичному вибухові глибокої внутрішньо-польської соціально-інтелігентської кризи, але й взагалі поставило б під знак заперечення раціональність і потребу навіть формального втримання зах. укр. земель в територіальному зв'язку з рештою польської держави. Простіше: пощо було б тримати їм ті землі, коли б не мали з них жадної матеріальної користі? І на жадну автономію вони не підуть, бо не то що не хочуть, але навіть коли б і хотіли — не можуть»⁸⁵. Ось на яких твердих основах будує наша «реальна політика» свої автономістичні концесії! Скажіть: чи українська національна рація може диктувати таку політику?!

Реальний політик: Так! Може й мусить. Наші зв'язки зі світом, особливо зв'язки з політичним європейським світом останніх часів, доказали нам, що такі, скажемо, англійці, чи французи, чи італійці не можуть зрозуміти нашої політики без конкретних постулатів до Польщі. Вони реалісти й тому до всіх політичних проблем підходять реально і практично. Для них незрозумілий політичний принципіалізм, коли він не дає нічого позитивного в політиці. Вони від політики й політичної боротьби вимагають усе якихось конкретних здобутків або бодай надії на них⁸⁶).

Націоналіст: Не імпутуйте чужинцям того, чого в них нема. Англійцям, що мали американську, ірландську, а мають ще й індійську проблему з постулатами незалежності, незрозумілий політичний принципіалізм? Або італійцям

добі Мусоліні? Не їм, але вам не зрозумілий політичний принципіалізм. Ось, Франція перед проголошенням плану наддунайського блоку в 1932. р. «давала» Італії такі річі: французькі території в Борку та в Тибести, один із африканських мандатів, Конго або Камерун, та годилася на зміну статуту в Тунісі, все за ціну зміни італійської політики в справі репарацій та розброєння. Наші «реальні політики» відразу ногами й руками вхопилися б за це, бо це означає перехід Італії з табору незадоволених до табору переможців. Та реальні італійські політики відповіли відмовно, мовляв, Борку і Тибести, як землі неправно забрані, Франція має обов'язок вернути Італії, щодо Конго чи Камеруну, то, не зважаючи на мирові договори, їх власницею є Німеччина, а щодо зміни статуту в Тунісі, то Франція не мала права вести дотеперішньої політики. Італійці за ціну дібр, що забезпечили б їм існування на якийсь час, не хотіли стати залежними від французької гегемонії та втратити перспективи для зросту, що дає їм окреме становище в питанні репарацій і розброєння на випадок краху французької політики.

Реальний політик: На таку політику може собі дозволити Італія, але не ми, недержавний нарід. І тому наш принципіалізм, принципіалізм недержавного народу чужинцям зовсім незрозумілий.

Націоналіст: Дам вам приклади, що доказують якраз протилежне. Ось член Лейбур Парти, англієць Рені Сміт, на викладах перед українською аудиторією в 1932. р. доказував, що «найкраще, щоб меншин не було й щоб одноцілі народи мали самостійні держави. До того мусять стремити всі, хто бажає справді волі і справедливості. Це мусять робити й українці, які повинні старатися вживати всіх засобів, щоб познайомити зі своїми домаганнями світ і розбудити зрозуміння справжньої свободи в інших народів і в себе»⁸⁷). Той самий англієць у іншому рефераті звернув увагу українців на таку небезпеку в їх боротьбі: «Всяка «меншина», себто, група, що добивається свободи, терпить часто через свої внутрішні недостачі, головню через те, що звертає за багато уваги на дрібні справи, на другорядні чи третьорядні ріжниці, на ріжниці між релігіями чи угрупованнями, а тим затирається різкість головної мети. Всі, що боряться за сво-

боду, мають усудати на заоній пляні такі другорядні справи, а все держати на першому пляні головну основу справи, волю, за яку вони боряться. Хто бореться за волю, не має причини зневірюватися в остаточному успіху своїх заходів. Борці за волю повинні тримати свій прапор чистим. Їм не вільно бруднити його компромісами з тими, що боряться проти волі. Боротьби за волю нема чого цуратися. Тільки нарід, що пережив справжню боротьбу за волю, стає здібний бути напrawdę вільним народом». А ось другий чужинець, чех. Др. Хорват, та й ще соціяліст, у рефераті перед українською публікою переконував нас, що «ніяка свобода не здобувається легким шляхом, без великих страждань. Так було в усіх народів, так було й у чехів. І на прикладі їх українці бачуть, що мало одиниць чи однієї верстви народу, щоб здобути свободу. Треба, щоб увесь нарід обав за те. Почуття потреби здобувати свою свободу мусить заглибитися в широкі верстви народу, перейняти всіх. Українці мусять вибити з голови свого народу почуття недержавности. Коли візьмемо селянина-москаля й українця, то в першого почуття хазяїна, державника, а в українця — почуття підвладного. Аж коли зникне стара, сказати б рабська генерація, нова генерація почує себе цілком самотійною. Для досягнення самотійности потрібна ще одно — твердість, національний егоїзм. У Галичині більша боротьба, там і люди твердіші, егоїстичніші. Так буде і на В. Україні. В боротьбі за свободу треба поклатися на самого себе. Добре мати приятелів, та цього ще мало. Передусім треба поклатися на свої сили, працю, енергію»⁸⁸). Ось слухайте, що подають чужинні часописи⁸⁹) про ставлення до української справи такої офіційної особи, як голови міжнародної комісії американського сенату, сен. Бора: «Представники українських національних організацій в Америці були прийняті членом американського сенату Бора, з яким мали довгу конференцію щодо українського державно-правного питання та про встановлені — Версальський і Рижський мирові договори. Сенатор Бора визнав, що нині, коли держави, які в рр. 1919 — 1920, утворили нову мапу Європи, самі домагаються ревізії мирових договорів, український нарід має повне право тих договорів не визнавати. Як безкомпромісовий оборонець права, сказав сен. Бора, буду підтримувати всіма силами

рух про самостійну Україну, бою збуджувати приспону совість цілого світу, який легковажно віддав 40 мільонів українців на несправедливу долю. На великому мітингу в Скрентоні (Пенсильванія) виголосив сенатор Бора промову в обороні українського права на самостійну державу». Я мігби вам цитувати подібні голоси французів (проф. Мартель), італійців (гр. Сфорца) та ин. Чи не куріоз це, що якраз чужинці нам торочать те, що ми їм повинні торочити?! І коли б вони не мали ніякого зрозуміння для нашої справи, то тим більше ми повинні б їм торочити безпереривно про наш принципіалізм, подібно як їм Литва торочить про Вильно (принципійально зірвавши всякі зносини з Польщею), як їм німці торочать про данцізьський коритор, тощо. На що? На те щоб їх підготувати до такого, а не иншого рішення справи, яке прийде як не нині, то завтра. Отже яку ціль ви переслідуєте своїм ставленням справи?!

Реальний політик: Щоби мати право щось вимагати на закордонному форумі, мусимо висунути конкретні домагання. Це велике зацікавлення нами у світі ми повинні відповідно використати для своїх цілей. А при інтезивному продовжуванні початої вже закордонної акції ми не можемо обійтися без ясного й докладного визначення постулатів нашої практичної політики в Польщі. Коли ж ми це занедбали б, то зійшли б скоро цілковито з обрїю зацікавлення європейської політики⁹⁰).

Націоналіст: Не будьте наївним. По-перше — не завдяки вам стала українська справа голосною за кордоном і не завдяки вашій «реальній політиці» буде вона викликувати далі зацікавлення світу. По-друге зовнішня політика Української Нації в нинішній мент, коли не маємо ні своєї держави: ні урядів, і взагалі коли ми не є субєктом міжнародного права, не може мати на цілі ведення якоїсь «реальної міжнародньої політики»: хто думає так, отже хто думає, що зложінням петиції в Союзі Народів, розмовою з якимсь офіційним чужинним політиком, меморіялом до якогось уряду, участю в «Конгресі національних меншин» чи в «Лізі мира і свободи», чи деінде, робить якісь «міжнародньо-політичні пстягнення» і «міжнародну політику», то він небезпечно наївний чоловік. Зовнішня політика Української Нації в теперішній мент має за ціль тільки — пропаганду, пропаганду і

ще раз пропаганду. І до пропаганди зводяться всі ті петиції, розмови, меморіяли, участь в міжнародних організаціях, протестні телеграми, брошури і тд. І лише з того боку вони корисні й потрібні. Але з того висновок: всі ті петиції, меморіяли, розмови, промови, книжки, інформації, тощо, повинні бути того рода, щоб не шкодили справі пропаганди української самостійности. А по-третє, й без ваших «конкретних домагань» існують уже міжнародні зобов'язання Польщі. Ви ж думаєте від тих французів, англійців і італійців своїми автономістичними резолюціями видістати ще щось більше, ніж що вже є... на папері. А там є вже автономія! Хто вам боронить говорити цілому світові, що такі зобов'язання Польщі є, що Польща їх не додержує й не думає додержати; що Польща ніколи й не думала додержати тих зобов'язань, а затягнула їх тільки на те, щоб дістати владу на чужих землях; що Сх. Галичину віддано Польщі без волі й проти волі українського населення; що всі ті факти усувають всякі правні й матеріяльні основи зпід рішення Ради Амбасадорів тим більше, що українське населення змагає до незалежності. Все це факти не заперечні й все це творить якраз добру нагоду, щоб показати, світові, до чого зміряємо, й підперти це аж надто пересвідчуючими аргументами. А ви даєте свою «реальною політикою» якраз протилежні аргументи: що українська справа є внутрішня справа Польщі й що ви, без огляду на «пацифікації», недодержання Польщею зобов'язань, тощо, нічого иншого не хочете, тільки — автономії. Що ви таким ставленням справи хочете виграти? Чи Союз Народів або Ліга Миру й Свободи чи Конгрес Національних Меншин дасть вам автономію, яка й без того є на... папері?! Якраз ваша «реальна політика», що зводить українську справу до внутрішньої справи Польщі, зможе змести українську справу з обрію зацікавлення європейської політики. Вже не раз чужинці заломлювали руки, коли ви всякими переговорами з поляками в найменше придатний момент або ріжними заявами (от хочби в 1932. р. на Конгресі Національних Меншин у Відні) як-найбільш маркантно підкреслювали внутрішньо-польський характер української справи. Чи не мало це зокрема вплив на хід справи славнозвісної «пацифікації», такої голосної на міжнародному полі?

Реальний політик: Хіба лише додатний, бо міжнародні

чинники виразно доручили полякам безпосередньо порозумітися з українськими репрезентами.

Націоналіст: І вам це в цілій справі найбільше імponує, що «міжнародні чинники» завернули справу до полагодження з вами — українськими «репрезентами»?! Знаєте, що сказав колись італійський державний муж (Кавур) на адресу дипломатії? — *«Дипломатія не може змінювати положення народів, вона може лише легалізувати готові факти»*. А таки безпосередньо на нашу адресу в 1920. р. сказав лорд Сесіль, той самий, що брав участь у рішенні «пацифікаційної» справи, в відповідь на домагання визнати Україну: *«У вас нема в руках імponуючої території, нема армії і нема ясних кордонів», а на різні аргументи ввесь час підкреслював, що «політика рахується лише з фактами»⁹¹*.

Реальний політик: До чого це ви кажете? Що одно з другим має спільного?

Націоналіст: А те, що коли пів року йшли старання «українських репрезентантів» порозумітися з поляками, то що инакшого могла зробити міжнародня дипломатія, як не — легалізувати той факт та віддати справу до компромісового полагодження між поляками і вами? Але ось що важне: що з того вийшло? Кінець-кінців Перацкі вам заявив, що піде понад вашими головами, а на підтвердження його слів ухвалено новий колонізаційний, шкільний і самоврядний закон. Так досі взагалі кінчилися всі ваші «реальні» тяги.

Реальний політик: Кінь на чотирьох ногах, а все буває спіткнеться. В політиці завжди треба рахуватися з невдачу.

Націоналіст: Безперечно. Та не в тому справа, а в тому що ви, наші «реальні політики» на точці «угоди» в просто засліпленими фантастами-маніяками. Дивлячися на вас, маєш вражіння, що ви або люде, переслідувані ідеєю фіхе, або політичні дітваки, що часом валять головами об мур, а часом собі бавляться сірниками, можучи запалити хату. Коли б історія України починалася тільки від 1918. р., то вистачить досвіду й того часу, щоб не пхати пальці між двері, і при слові — «угода» втікати за 100 гонів... Мали ми угоду з Денікіним і покладали надії на нього — нас підло використали. Мали угоду з большевиками й надії на них — нас використали й знищили нам армію. Мали угоду з поляками (Петлюра) й покладали надії на них — нас викорис-

стали й знищили решту армії. Навіть і тоді, коли ми розпочинали переговори з поляками на фронті, то й тоді вони використовували нас, пересуваючи свої війська та справляючи укріплення. Вели переговори й покладали надії на Антанту аж до 1923. р., використали нас та обдурили. Анонімістична дезсюція трудової партії — скомпromітувала партію і край. Переговори в справі українського університету — покінчилися фіяском, компромітацією низки професорів (Р. Смаль-Стоцький) та знищенням вже існуючого, в цілій Європі призаного, українського університету. Угода Твердохліба — скінчилася його вбивством. Угода Яцкова — викиненням його поза Українську Націю. Така сама доля стрінула Ількова та інших. Угодова політика, ведена В. Бачинським, — скінчилася його політичною смертю. «Угода» Скоропадського та й ще з неіснуючою Росією, — повстанням і позбавленням його найвищої влади, на Україні. Угода усерівців з поляками — їх поступневим зником. Угода Певного й кумпанії — їх компромітацією та деморалізацією Волоні. Пробні бальоники, що їх час од часу пускає УНДО між поляками і українською суспільністю — кінчилися завжди відмовою перших, обуренням других та компромітацією партії. Заява льояльності з нагоди саботажів — заломила одноцілий український фронт, дала вільну руку «нацифікаторам» і понизила нас за кордоном. Пробні бальоника Кедрина — стягнули обурення громадянства на УНДО і підірвали його і так пшарпаний престиж. Вже й найбільший упертюх і тяжкодум зрозумівби, що 1) ніякої справжньої угоди поляки (чи інші вороги) собі не бажають, проте бажають нас тільки знищити, і знищити; 2) що коли поляки й ведуть переговори, то тільки на те, що нас використати, використати, й використати; 3) що всякі переговори тих українців, що їх ведуть, тільки компромітують, компромітують і компромітують. Але наші «реальні політики» з завязаними очима далі гатять головами об мур в ім'я своєї ідеї фіх²²).

Реальний політик: Це тільки вам, вічно закукуріченим так здається. Бо коли спокійно розважити...

Націоналіст: ...якраз коли подивитися з точки погляду незацікавленого, спокійного, а то й байдужого спостерігача на виступи «реальних політиків» за останніх 2 роки, то є в них щось несамовите, просто щось божевільно-нерозумне.

Тільки подумати: 1) польська «пацифікація» була і для сліпого найліпшим показником відношення поляків до нас, себто, наглядно показувала, як то поляки бажать із нами «угоди»; масакри населення, варварські наїзди на сотки сіл, садистичні знущання над безборонним населенням, вандальське нищення майна, здається, були всім, лише не проявом бажання порозумітися й у найблищій будучности зробити угоду; 2) По-друге — і сліпий бачив, що знищене і збите населення, якого рани на тілі ще не загоїлися, здібне до всього, тільки не до того, щоб обняти своїх катів; 3) Потреттє — коли подано скарги до Ліги Націй, яка визначає для їх розгляду окремий комітет та першу розправу, то й найбільш наївний повинен знати, що коли б поляки самі навколюшках благали українців згоди і співали про неї привабливими голосами, то одинокою відповіддю й найбільших угодовців повинно б бути: відвернутися і заткати собі уха. Отже, кожний не-божевільний знав, що угодові спроби з українського боку а) вийдуть на користь тільки полякам, б) викличуть обурення українського населення і в) знівечать дотеперішні та можливі майбутні здобутки за кордоном⁹³). Та що роблять наші «реальні» політики та ще коли? Йде величава протестна акція по цілому світі проти ляхського терору; світова преса заповнена вістками про українців; редакції чужинецьких часописів, міжнародні організації, уряди й поодинокі публіцисти, учені й політики засипані телеграмами, петиціями, бюлетенами, книжками, інформаційними звітами, тощо, про українську справу. І саме тоді, коли одні українці намагаються тодішнє положення якнайбільше скапіталізувати пропагандивно для української справи і проти Польщі, другі — оті «реальні політики» — нараджуються тайно з поляками, яким іде про найкраще поладження справи для Польщі. 26. II. 1931. вони пють «чорну каву» в Варшаві, а зараз потім ідуть офіційні (але тайні) переговори українських послів, на підставі мандату УНДО; поляки жадають, як передумови — вицофання скарг із Женеви та проголошення заяви льюальности. Справа дістається на сторінки польської преси, що починає бити в тарабан. Українське громадянство підносить крик обурення. УНДО викручується та зриває переговори. Польська преса підносить ні з того ні з сього великим шум про «угоду»,

«зміну настроїв українців»; ПАТ, польські амбасади та пресові бюро трублять про це по цілому світі. Світова преса пише також про «угоду». Польський амбасадор у Лондоні звертається до голови Комітету Трьох із проханням відкласти засідання комітету, бо в Польщі йдуть безпосередні переговори для ліквідації «конфлікту». Засідання відкладається. А в травні той комітет допору́чає як розв'язку справи — безпосереднє порозуміння українців із поляками⁹⁴). Розуміється, до ніякого порозуміння не дійшло, бо не могло дійти, не дивлячися на побожні бажання наших «реальних політиків», не дивлячися на їх осуджування революційного табору й боротьбу з ним, і не дивлячися на понизливі листи еп. Хомишина, де висунено таку тезу: *«Не Рада Амбасадорів, але Провидіння Боже поставило нас, як частину українського народу під владу польської держави й цьому за́рядженні мусимо підчинитися»*. І от не дивлячися на те все, у рік пізніше повторяється все да саро. Комітет Трьох рішив передати справу українських петицій на розгляд січної сесії Ради Ліги Націй. І знов одні українці працюють для нагромадження політичного капіталу Українській Нації на зовнішнім полі, щоби можна було його колись використати, а другі...⁹⁵) Другі йдуть 30. XII. 1931. на «посе́джене» до львівського воеводи. Польська преса вдарила в тарабан. Українське громадянство підносить крик обурення, УНДО викручується. А польська преса, раз ударивши в тарабан, бубнить безперестанку, счиняючи великий шум про «угоду», а далі ні з того ні з сього і про «зміну настроїв українців», «зміну політики уряду», «лібералізм у відношенні до українських культурних і суспільних організацій», «відмову від утравізму в школах», «урухомлення українських гімназій», «легалізацію Пласту», «поміч у розвитку Соколам і Лугам», «засновання українського університету», «встановлення посади віцевоєводи-українця», «зрівняння українських господарських установ у трактуванні їх з польськими», «новий самоуправний проєкт» і т. д. А за польською пресою, польська телеграфічна агенція й польські амбасади з пресовими бюроми трублять це все по цілому світі; за ними трубить про «угоду» й світова преса⁹⁶). Усе те було прелюдіум до головного виступу, яким був виступ міністра Перацкого 16. I. 1932. з декларацією в українській справі і заповідженням

реформ. А точно 2 тижні пізніше на ті реформи покликуються референт української справи на засіданні Ліги Націй, Др. Сато, й на тому кінчиться ціла комедія. А тимчасом у тому самому часі в Варшаві дочекалися наші «реальні політики» таких «реальних» здобутків: 1) новий законопроект про самоуправу, що легалізує дотеперішнє безправство в тій ділянці та вводить нові протиукраїнські тяги; 2) новий проект реформи шкільництва, що є смертельним ударом для українського шкільництва; 3) законопроект про нову військову колонізацію українських земель, а на кінець 4) нову заяву Перацкого 8. II. 1932., що польський уряд піде понад головами українських «реальних політиків» у реалізації своїх плянів. Просто тріумф «реальної» політики на цілім фронті!⁹⁷) І ось по тім усім «реальні» політики висуюють + гасло — автономії. Чи може бути щось більш безглуздного?!

Реальний політик: Але ж зрозумійте, що саме життя силоміць ставить постулат самоуправи українських земель під Польщею на порядок денний усіх українців у Польщі. + Бо що-дня й на кожному кроці брак національно-територіальної самоуправи дається відчувати українцям у Польщі аж надто дошкульно. І тому домагання національно-територіальної самоуправи всіх українських земель під Польщею має бути домаганням усіх українців у Польщі. Так каже логіка, таке диктує здоровий розум⁹⁸).

Націоналіст: Українці в Польщі відчують надто дошкульно і брак дешевої української фабрики черевиків, подібно як брак радіонадавчої української стації чи брак кредитів. Авсеж це не є причиною, щоб на фабрику черевиків, радіостацію чи кредити мали обмежуватися аспірації українців⁹⁹). Українці в Польщі й поза Польщею відчують не брак автономії, а передусім брак своєї держави. Таке диктує логіка, а здоровий розум диктує нам змагатися за ту державу.

Реальний політик: Власне до тої мети поступнево веде автономія. А по-друге: чи справа автономії в нас це щось нове? Нічого нового під сонцем! Зродилася вона серед інших політичних відносин, як сьогоднішні, в колишній цісарській Австрії, за часів весни народів, у 1848. р., — і відносилася до домагання поділу Галичини на дві окремі провінції, західню — польську і східню — українську. Коли тільки

впали кайдани абсолютизму з австрійських народів 1848. р. перша політична організація галицьких українців, Головна Руська Рада у Львові, вже в відозві з 17. VII. 1848. р. висунула рішуче домагання поділу Галичини й утворення зі Східньої Галичини окремої української провінції в межах Австрії. Мимо йдучи згадати ще варто 1917. р. на Великій Україні. Національно-політичні аспірації Центральної Ради з перших її місяців є без порівняння меншими, як подібні домагання Головної Руської Ради у Львові з 1848. р. Тільки культурна автономія без якогонебудь сліду національно-територіяльної автономії! Після програної нами визвольної війни і усталення теперішніх державних кордонів, що перерізають наші землі, виринуло знову питання національно-територіяльної автономії. Виринула вона в Польщі, де опинилася найсвідоміша частина українських земель — Східня Галичина. Головними її речниками були неживучі нині Др. Володимир Охримович, Др. Степан Томашівський і Др. Володимир Бачинський. Охримович і Бачинський переперли відповідну автономістичну резолюцію на зїзді української трудової партії у Львові в травні 1923. р. Започатковано еру політичного реалізму, але передчасно¹⁰⁰). Ті передчасні спроби поновлюється тепер; ось і все.

Націоналіст: А я думаю, що за-пізно. За-пізно було виступати з ними в 1923. р., а й поготів запізно робити це тепер. За-пізно виступати нині, за доби самовизначення народів і націоналізму, з політичними ідеалами з доби абсолютистичних монархій. А передусім за-пізно тому, що між станом українського народу 1848. р. і станом українського народу в 1932. р. не можна поставити знаку рівняння. Тому ті політичні ідеали, що були добрі в 1848. р., зовсім не можуть такими бути 84 роки пізніше, вже по визвольних збройних змаганнях українського народу за найвищий ідеал нації — незалежну державу цілого українського народу. Ба, вже спізнилися й наші проводирі з Центральної Ради, яких політичні аспірації не йшли далі культурної автономії тоді, коли самі події принесли нам повну самостійність. І спізнилися наші галицькі проводирі з Української Парляментарної Репрезентації, що мріяли про територіяльну автономію за часів розпаду Австрії, отже тоді, коли треба було обороняти самостійність, яку накиннули нам події. Якраз наслід-

ком того спізнення втратили ми самостійність, і тут і там. І за-пізно нині виступати з ідеями 1848. р. не тільки тому, що наші «батьки» спізнилися з ними вже у 1917—18. р. р., але передусім тому, що ми вже мали й самостійну і соборну державу та проляли в її обороні ріки крові¹⁰¹). Тому нині гасло автономії означає безнадійний відступ. Це клич зневіри, що відсуває на бік наші найвищі ідеали. А до того факт, що не здобули ми автономії ні під Австрією, ні не дала нам її Польща, що зобов'язалася до того міжнародними договорами. свідчить найкраще про те, що всякі надії в тому напрямі невиправдані. і всяка енергія в тому напрямі буде витрачена надурно.

Реальний політик: Але нам належиться в Польщі автономія!

Націоналіст: І так само належиться нам право на само-означення народів. Що ви як навіжені присікалися до автономії?! Чому не до самостійности? Річ не в автономії ані не в адміністрації; навіть коли б польська адміністрація на наших землях була бездоганна, ми не могли б погодитися з нею ніколи тому тільки, що вона чужа, тому, що не ми є суверенами на своїй землі¹⁰²). Ми боремося за власну українську державу, за нашу власну владу та адміністрацію.

Реальний політик: Що иншого можна від вас сподіватися. як не от такої політичної мудрости — «Все або нічого». Коли розглянутися в історії визвольних змагань поодиноких. тепер вільних уже, народів, то здається, майже не знайдемо між тими народами таких, які не вели б своєї політики етапами, які не йшли б од здобутків до здобутків, одне слово — які не вели б практичної політики, а висували в політиці тільки ділему: «все або нічого». Всі ці ще вчора недержавні, а нині державні нації, не зважаючи на свої максимальні національно-політичні програми, вели і солідну практичну політику. І саме вона, ця практична політика дала їм змогу створити стільки матеріяльних і моральних цінностей, стільки реальних, і фізичних, і інтелектуальних сил, що вони могли не тільки сягнути по свою незалежність, але — що далеко важніше! — вони могли тими силами цю незалежність втримати у своїх руках. Вони послуговувалися в політиці такою тактикою, яка давала їм змогу при всяких обставинах добувати для себе «максимум» можливого¹⁰³).

Коли ж мова про ту тактику, то пам'ятайте: ніяка держава на світі не дасть собі видерти нічого, поки ті, що домагаються від неї чогось, не признають, що крім прав, які вони хочуть мати, мають і обов'язки. Одно й друге міститься в понятті льюальності¹⁰⁴).

Націоналіст: Чули ви дзвін, але не знаєте звідки він. Італійці в Тиролю і французи в Альзасі й Лютарингії й ірляндці мали колись у ворожій займанщині бездоганну адміністрацію; всеж вони з нею боролися, бажаючи хочби й гіршої, але своєї, суверенної. Ні ірляндці, ні поляки з тим самим Пілсудским, до якого звертаються очі угодівців, ні серби, хорвати, словінці, чехи, словаки, італійці в Австро-Угорщині, ні всі народи, що створили на терені б. Росії самостійні держави, й тд. не доходили до своєї самостійності через ловлення охланів, ані через автономію, тільки через війну, повстання або революцію¹⁰⁵). А щодо льюальності, то не було більш спокійного та льюального до свого гнобителя-пана народу, як українці під Австро-Угорщиною. Зі своєї кєрєвавиці платили вони покїрно податки, що йшли на розквіт не-українських провінцій, давали рекрута, що мав боронити вязницю, в якїй жили, та молилися ревно за «цїсаря-пана». А підчас світової війни їх землі зорано залїзом, сотки їх селищ зрівняно з землею, тисячі цивільного населення згинуло від куль ворожих військ, а десятки й сотки тисяч українських вояків гинуло на італійському та єрєбському фронті за «цїсаря-пана». А в тому самому часі їх брати зза Збруча десятками тисяч клали покїрно свої голови за «царя-батюшку». Та й ще молилися за перемогу своїх гнобителів. І що за свою льюальність мали українці? Мимо вічних поклонів, навіть університету не дістали; а народне шкільництво, до речі — дуже мізерне, дістали просто тому, що всі інші народи вже давно собі його вибороли; однак на Закарпатті й того не мали; там так винищено морально й матеріально населення, що по розпаді ворожої держави лишився народ-жебрак, що не знав навіть, хто він такий. А за свою льюальність десятки тисяч українців підчас війни карано по вязницях, Талєргофах і повєсяло на шибеницях, як зрадники. Нїякий народ так ні-защо не страждав і не гинув! А українці навіть умираючи, залишалися вірні й льюальні ворогові. А як же ж велося іншим народам? Мадяри крївавї війни й революції

вели проти Австрії, хоч нічого їм у порівнанні з нами не бракувало, і тому здобули рівноправну державу. Що чехам бракувало під Австрією? Все мали, так що вони по перевероті тільки поперемальовували державні емблеми й усе залишилося по старому; але вони держави своєї не мали — і тому бунтувалися: на кожному кроці шкодили Австрії, в краю й за кордоном, і революцію робили в 1848. р., з ворогами Австрії лучилися, а підчас світової війни цілими полками покидали фронт та засновували й у Італії, і в Росії, і у Франції, і Америці свої легіони для боротьби з гнобителем, щоб ляти кров свою за чеську справу, а не за ворожу. А італійці під Австрією? Хіба пташачого молока їм бракувало. Ось що пише італієць Петр Орсі: «Помимо доброї й упорядкованої адміністрації (в Льомбардії й Венеції), якої інші частини Італії могли б заздрити, зачала незабаром позначатися жива опозиція проти австрійського уряду з тої тільки причини, що був він чужим урядом». Сотки тисяч італійців згинувло, сотки тисяч стало каліками на те тільки, щоб вирвати клантик італійської землі зпід австрійського «добра». А поляки? І школи свої мали, і університети, і всі уряди були в їхніх руках, і поліцію свою мали й намісника свого й міністрів. Авсеж підчас війни їх легіони з Пілсудским на чолі збунтувалися; бо державу свою хотіли мати та австрійського «добра» позбутися! А словінці? Румуни? Хорвати? Всі вони в порівнанні з нами рай мали. А всі вони були не задоволені, всі вони були не льюальні, всі вони бунтувалися. І саме тому, що всі вони опір ставили ворогові й плювали на «добра» ворожі, малі ті добра, а нині мають свої держави. А найбільш льюальні українці, власне через своє рабство, найгірше на тому вийшли: й тоді нічого або небагато мали, й держави своєї не здобули, а дісталися до рук ще гіршого ворога¹⁰⁶).

Реальний політик: Отже?

Націоналіст: Я вже вам цитував слова поляка Дмовського, що нарід, що улїг і покїрний скорше чи пізніше буде знищений, а підляганням своїм сам тому допоможе. Ірляндці свою боротьбу за свободу зачали знищенням льюальности. Ще *Дж. Свіфт* підносив, що «слабою стороною ірляндця є льюальність»¹⁰⁷). А ось послухайте таких слів чужинця (*М. Сімар*): «Як недостача волї веде за собою улягання найганеб-

нічим, навіть найпогубнішим думкам, так само брак відваги призводить індивіда до підлеглості чужинцеві: що і є властиво смертю моральної особи. Помилкою є думати, що здаючися, набуваємо спокійного існування й що боягуз надоганяє на матеріальному добробуті те, що тратить на духовій гідності. Сказано: боязкість не виплачується. Боязкість не виплачується ніколи. Це вклад найбільш обманний, який тільки може бути. На кожний наступ іззовні треба відповісти оборонним рухом, швидкою перевіркою позицій, а далі нападом. Ця доктрина має вартість у всіх хвиликах життя, на всіх його площинах. Майже певно обезброїмо противника без бою через те, що будемо готові. Тільки боягузи даються поглинути. Хто згорбившись, думає перейти неспостережним, на ділі підставляє вигідно хребет щелепам диких звірів». А зчерги послухайте й нашого публіциста (Др. О. Грицай): «Кожна справді визвольна боротьба — це за кожен раз і в кожному середовищі, де вона повторяється, боротьба безумовна й всеціла, боротьба всіх і всіма силами, словом — боротьба на життя і смерть. Визвольної боротьби пів-засобами, пів-дорогами і пів-ділами не має, ніколи не було й бути не може». А тому не льюальністю здобудемо волю. Не опортунізмом, компромісом, угодовщиною, реальною політикою створимо власну державу. Лише найбільшим спротивом ворогові, протестом, боротьбою, революцією. Ще нікому народові на світі ніхто, а тим більше ворог не дарував держави ані волі, а кожний нарід її собі сам здобував. І то здобував не «реальною політикою», соймовими інтерпеляціями чи скаргами перед ворожими міністрами, а в кровавій боротьбі, в війні чи революції. Чи оборонимося від визиску й гнету — самими молитвами, скаргами і словними протестами? *«Не серед спокою й добробуту, не через упокорення чи самообмеження, лише через бурі й муки, саможертву і підбой, великий чин й глибокі упадки родиться Велике»*. Боротьбою здобули свою волю серби, болгари, поляки, фіни, ірляндці, литовці, чехи та інші, а колись у війнах творилися могутня держава німецька, італійська, американська, англійська та ін.¹⁰⁸). Такий шлях і наш.

Реальний політик: Але ми програли революцію.

Націоналіст: Коли програли ми одну, підготовляймо другу — національну революцію: коли програємо другу.

може виграємо третю. Нарешті мусимо виграти! Поляки програли 3 повстання, фіни програли революцію 1905. р., народи поневолені Австрією революцію 1848. р., ірляндці століттями бурилися й програвали, італійці програли повстання 1820, 1830, 1844 і 1848. р., болгари й греки програвали свої повстання проти Туреччини, а всеж всі вони кінець-кінців виграли. Виграємо й ми! Перегляньмо цілу нашу історію і побачимо, що всі світлі моменти нашого народу, моменти розвитку всі вони трагічні, жорстокі, небезпечні, неспокійні: княжа доба, козацтво, Хмельниччина, остання українська держава, революційна боротьба. І саме ті часи, коли ми жили в згоді з ворогами, були нашим занепадом, занепадом нації, неволею тіла й духа¹⁰⁹). Чеський визвольний діяч, *Тиш*, казав: *«Кожний нарід загинув тільки з власної вини; ані один нарід, малий чи великий, не загинув у часі своєї бадьорости й цінности; кожний занепав, коли вже був виснажений, небайливий і легковажний»*. Не через згоду, льояльність і співжиття з ворогом, але через постійне революційне кипіння будемо йти до своєї мети. Один із національних вождів сказав: *«Поневолений нарід обдирають з його надбань не тоді, коли він робить повстання, але тоді, коли єго битель переконаний, що поневолений нарід не здібний повстання підняти»*. А тому ми рук не складаємо. Пястука ворожого в покорі лизати не будемо. *«Хто хоче жити не-рабом, мусить не тільки щось любити, але й ненавидіти»*. Широкі маси треба зацікавити справою революції й волі. Мусимо піддержати й плекати постійний дух протесту проти окупанта, піддержувати ненависть до ворога та бажання остаточно з ним розправи. Нарід не смів звикнути до кайданів. *«Найстрашніща угода та, що вдерлася вже до психіки загалу»*¹¹⁰).

Реальний політик: А ви думаєте, що ворог буде сидіти зі складеними руками? Він же буде реагувати!

Націоналіст: Тим гірше для нього! Він власними руками буде тоді поглиблювати ненависть до себе, буде збільшувати кипіння, буде поширювати революційний рух та наблизити остаточну розправу з ним; він сам буде збільшувати в поневоленому народі непоборну потребу відділитися, ставити між ним і собою неперехідний мур. А з другого боку ворог буде наочно переконуватися в неможливо-

сти знищити нас як націю. Ворог кінець-кінців пересвід-
читься, що він ніколи й ніякими засобами не зможе заду-
шити стремління до свободи поневоленого ним народу та
що саме український нарід є постійною загрозою в межах
його держави. Треба ворога знеохотити до влади над поне-
воленим народом, зломати віру у свої сили, підкопати його
самопевність та знищити в ньому дух заборчости на наші
землі. Візьмім приклад із визвольних змагань тих самих
поляків. Завдяки вічним непокоям у Конгресівці, повстан-
ням, розрухам, непереривному ланцюгу атентатів, вічному
духові протесту, кожний москаль знав, що є в Росії нарід,
якого ні один член не називає себе «руським», який не хоче
бути під московським ярмом і ніколи на нього не пого-
диться, що цей нарід буде постійно непокоїти цілу державу
та порушувати світову опінію й що величезна енергія, яка
йде на його приборкання, буде тратитися марно. Все це не
дало користей полякам зараз. Однак прийшов момент —
світова війна й революція — і «привіслянський край» став
— самостійною державою: бо ціла польська суспільність
бажала відділення; бо в Московщині прийшли до влади люде
нові, що не мали вже такого почуття права власности на
польські землі, як їх попередники; бо світова опінія була
вже за незалежною Польщею; а тому спроби большевиків
завоювати зброєю Польщу покінчилися невдачею¹¹¹).

Реальний політик: Аналогія з Польщею не на місці. бо...

Націоналіст: Не буду сперечатися, а дам вам приклад
із Галичини. Московський генерал *Куропаткін*, відомий з
японсько-російської війни, сказав таке на адресу Галичини:
*«Це не для нас! Східня Галичина — край непредбачених
можливостей. Там свідомі українці. Вона може розвалити
Росію. Для неї вона — труна»*. А говорив він це далеко не
в нинішніх умовах. А по світовій війні й Денікін, і больше-
вики не дуже то витягали руки по Сх. Галичину, та й не
дуже то сперечалися за національну окремішність «гали-
чан», трактуючи їх ніби як окрему націю.

Реальний політик: Так, але справа поставлена тут у
площині національної свідомости, отже духової сили, а не
якоїсь балканізації, як у вас. Які жертви потягне за собою
така божевільно-легкодушна політика! Хіба мало тих жертв
ми вже понесли? Хіба мало і зпоміж вас є зломаних існу-

вань — молодих, найкращих, надійних? Коли приглянутися ближче до вашої організації, що вже стільки молоді знищила, й то без найменшої для неї користи, але навпаки — зі шкодою для справи, то просто злість огортає на наївність нашої молоді¹¹²). Українське громадянство повинно виступити проти невідповідальної вашої роботи, бо ця робота, крім непотрібних жертв, нічого не приносить і лише деморалізує чи губить десятки молодих характерів¹¹³). Ваша організація втягає в себе несвідому молодь і то здебільшого ідеалістично, жертвенно настроєні одиниці. В результаті — змарноване життя високоідейних молодиків, загибель одиниць з розвиненим моральним почуттям. Ваша організація не допомагає, а тільки перешкоджає тому, щоб український народ став сильним, інтелігентним і вільним народом. Вже час принциповим розбивачам національного українського фронту, політичним спекулянтам показати належне їм місце, назвати їх власним їхнім іменем¹¹⁴). Крайня пора, щоб зникли ви з обрїю українського життя й перестали засмічувати його самохвальбами, брехнями й провокаціями. Ви є відірваною від народу й його змагань жменькою політиканів і лідерів, що безсовісно використовують незнання й запал молоді. Перестаньте! Не бавтеся коштом молодечого запалу й недосвіду в революцію¹¹⁵). Коли є у вас хоч крихітка любови до нашого нещасного народу, то звільніть його від вашої невідповідальної роботи, від ваших короточасових фаєрверків, що тільки нещастя стягають, перестаньте жирувати на тілі нашого народу. Пощо ще дальших жертв? Пощо так багато жертв? Уже досить їх!

Націоналіст: На такий закид одповів колись Пілсудські у поневоленій Польщі так: *«Щоби не було більше жертв, треба, щоб їх було ще трохи. Жертви доцільні є konieczністю боротьби й умовою перемоги»*. А далі: *«Кожне наше покоління своєю кров'ю мусить пригадати, що Польща живе й що ніколи не погодиться з ярмом. Хочби найслабше, хочби повстанчим блефом без виглядів на успіх, але мусимо пригадати Європі, що ми є»*¹¹⁶). А тепер я вас запитав: а сьогодні не несемо жертв? Ворог їсть наш хліб, живе з наших податків, творить військову силу з нашого рекрута, розпаношується на наших землях. Сотки тисяч людей примиряє з голоду та дегенерується фізично й морально. Десятки ти-

сяч втікає за кордон і скорше чи пізніше є втраченими для нації¹¹⁷). Ворог живе з нашої кєрвавиці, ожебрачує цілий нарід, заповнює вязниці, безчестить наші святощі — церкви та могили поляглих за волю, знущається над жінками і старцями, осирочує дітей¹¹⁸). Це й на В. Україні та на Західних землях. В ім'я чого те все діється? Для кого з того користь? Що проти тих постійних жертв означають жертви, покладені в війні, веденій за волю народу, жертви кладені для тріумфу ідеї вільної України?! Є нас сорок мільйонів українців, сорок мільйонів рабів, що кладуть що-дня жертви для своїх катів і для свого поневолення¹¹⁹). Ви-кричите, що за-багато жертв! І то якраз найбільше кричите проти тих добровільних, геройських жертв, що їх підказує обурене сумління й ображена національна, а то й людська гідність, жертв, що в них захована глибока національна рація, що творять плідне насіння для розквіту національного ідеалу. Чому ви не кричали, коли десятки тисяч наших людей гинуло непотрібно на шибеницях од малярських рук під час світової війни? Чому ви не кричали, коли австрійські й російські вязниці були повні? Коли за чужу справу рівняли наші села з землею та ожебрачували цілий нарід? Коли сотки тисяч українців гинуло в російському та австрійському війську за чужу справу? Все це були непотрібні жертви! Всі ці жертви нашої лєояльності й рабства, жертви, покладені для чужих, пішли на марно. Ті жертви були й є необчислимі. На наших кістках, на нашій кєрвавиці стояли довгі століття цілі держави — польська, російська, австрійська. В умовах поневолення кладемо безмірно більші жертви, ніж у війні, й то жертви, що не помагають нам у нічому, затє скріплюють сили ворога. Коли б ми в тисячній частині жертвували це для своєї справи, ми давно були б державним, могутнім народом¹²⁰). Ви подивіться хочби, що зараз діється з В. Україною: сотки тисяч, а то й вже мільйони, на Соловках, десятки, а то й сотки тисяч на Сибірі, по тюрмах, і вистріляних в підвалах че-ки; ціла багата країна ожебрачена до крайніх меж. Якж то мусіла б бути велика, вивольна війна, щоб залишила по собі такі величезні втрати і спустошення! І кілька б тоді також втрат поніс ворог, який тепер лише зісилюється. Чи програли б ми боротьбу, коли б свідомо йшли на такі жертви? Але навіть коли б ми ту ви-

звольну війну програли, то який все таки відмінний стан був би тоді, ніж нині! Величава легенда боротьби, свідомість своєї цілі, ослаблений ворог, і — не такі перспективи, як зараз. Ніякі жертви не є за-великі, коли йде про життя і честь нації. Такі жертви не підуть на марне! І дотеперішні не пішли на марне. Ні одна капля крові пролита за Україну, ні одна жертва покладена для української справи не пішла й не піде намарно. Все це живе у свідомості народу, все це творить його історичну традицію, все це творить із нас етнічної маси — націю, яка щораз голосніше домагається своїх прав і права ті кінець-кінців здобуде¹²¹). Але жертви мусять ще бути! Тих у нас для нашої справи досі не було за-багато, а за-мало. Коли зрівняти їх з тими, що їх понесли інші народи, то сором стає. От гляньте на білянс жертв одного повстання 1863. р. тих самих поляків: у самих боях згинуло 8.000 людей; 1.100 повішено; понад 4.000 заслано на каторгу а 700 до арештанських рот; понад 50.000 скомпромітованих поляків заслано на Сибір та в далекі губернії Росії; сконфісковано 1.660 поміщицьких маєтків у королівстві й 1.794 на Литві. А ось що пишуть поляки про те повстання: *«Важно, щоб був нарід, а не стадо, щоб жила в ньому свідомість, гордість, воля, гін до життя й розросту. Повстанці 63 р. не мали ніяких надій, щоби їх шалений крок оплатився, вже не для них, але для батьківщини; авсеж кинулися з мотикою на сонце, бо відчували це добре, що моральний зиск їх чину винагородить усі втрати»*. На тій легенді повстання виховувалося покоління, що здобуло польську державу. А ось приклад із нинішніх днів, що дає багато до думання: в 1931. р. в боротьбі між німецькими гітлерівцями і комуністами було 182 вбитих і 15.000 ранених; у 1932. р. за один літний місяць було коло 6.000 ранених і вбитих. Це так б'ються німці з німцями, маючи свою державу. А зрівняйте, які жертви кладемо нині ми, поневолений нарід, для своєї ідеї-волі. А ви ще голосите розпучливо про великі жертви! Коли б ми спричинили за один місяць 6.000 вбитих і ранених, то від вашого голосіння світ збожеволівби. Надто вигідними хочете бути, коли не то без жертв, але ще й із ворожими субсидіями збираєтеся повітати волю українського народу. Не по дорозі нам із вами, панове «реальні політики». Стоймо рішучо й недвозначно на засаді

безоглядної непримиримості і безупинної боротьби з усіма чужими національними ідеями й чужими режимами на українських землях, як також із усіма ідеями та всякою діяльністю без огляду на те, від кого вона виходила б, на скільки вони відсувають український національний ідеал з його початкового становища. *«Раб духом ніколи не підведеться, щоб пірвати кайдани»*. А ми їх хочемо пірвати! Ми маємо відвагу заявити, що не дамо нашому народові звикнути до кайданів, не дамо загинути нації. Ми не можемо дозволити, щоб нація, коли прийде слушний момент до останньої розправи з ворогами, була нездібна до боротьби. Так уже було! Так було в 1917—20. р. р. і тому ми програли нашу війну¹²¹). І так вже не сміє бути! Мусимо безоглядно знищити в нації духа рабства, з корінем вирвати духове рабство. І не ми маємо увільнити нарід од себе, але — ви, носії отого рабства. Коли мова про наш національно-державний ідеал, то духове рабство всередині нас, це гірший ворог, ніж усі армії наших ворогів, ніж танки, літаки, гази, поліція, ворожі закони, міжнародні трактати. З національними ворогами битва чи війна триває місяць, рік, кілька років, — а часто і без кровопролиття перемога є запевнена. Але з внутрішнім ворогом боротьба може тривати десятиліття, навіть століття! А без виграння тої боротьби, боротьби з духовим рабством, воля не можлива: не вдержимо самостійности, навіть коли б нам її хтось у подарунку підніс; самі запряжемося до чужого воза, так, як не дивлячися на десятки тисяч трупів, самі запряглися до чужих возів у 1917—20. р. р. Тому геть з рабством і його носіями! Тому геть з рабами з усіх провідних місць нашого суспільного життя! Тому геть із рабами з нашого національного проводу — *«мозку нації»*.

ЗАМІТКИ.

- 1) Від слів: «і так одні (уенерівці)...» до кінця — зі ст. «Табор реальної політики», «Сурма, чч. 5—6/1932.
- 2) «Борітеся — поборете» ч. 1., стор. 17.
- 3) Від слів: «Поодинокі ступні...» до кінця, зі ст. «Замітки для майбутньої конференції укр. націоналістів», В. Мартинець, 1927. р.
- 4) В. Винниченко: Відродження Нації.
- 5) Від слів: «За доби нашої...» до кінця зі ст. В. Мартинець: Ми й українські політичні партії», «Розбудова Нації», ч. 6/1928.
- 6) Д. Донцов: Підстави нашої політики. Відень, 1921.
- 7) «Робітнича Газета», 1917. цит. за Д. Донцов: Політика принципіальна і опортуністична.
- 8) Від слів: «І тоді, коли наші...» до кінця дослівно з ст. В. М.: По конференції. «Розбудова Нації», ч. 1/1928.
- 9) Вячеслав Липинський: Листи до братів-хліборобів, стор. XXVIII.
- 10) Олександр Шульгин: Державність чи гайдамаччина. Париж, 1931.
- 11) В. Мартинець: Ми й українські політичні партії. «Розбудова Нації», ч. 6/1928.
- 12) Від слів: «Знищити найбільшу...» до кінця зі ст. В. Мартинець: Замітки для майбутньої ітд.
- 13) Від слів: «Для справи» до кінця, дослівно з ст. інж. Д. Андрієвський: Розбудова Нації. «Національна Думка», ч. 7—8/1932.
- 14) Від слів: «Чи ця ідея...» до кінця дослівно: «Громадський Голос», Львів, ч. 20/1932, ст. «Слова й діла УВО та ОУН».
- 15) Досл. «Ріжне», «Сурма», чч. 5—6/1932.
- 16) Д. Донцов: Bellua sine capite. ЛНВ, 1932.
- 17) Від слів: «Бож цілком ясно...» до кінця досл. за М. Петришин: «Будують чи руйнують (з приводу діяльності організації укр. націоналістів), 1932, стор. 9.
- 18) З реферату Грабського 6. XI. 1931. у Львові. За «Час», 12. XI. 1931. Львів.
- 19) Jędrzej Giertych: O program polityki kresowej. 1932.
- 20) «Іс Монах Слав», за вересень 1930. р.
- 21) Від слів: «наші націоналісти люблять...» до кінця досл. за К. Пушкар: «Націоналізм», критика фраз. Львів, 1933., стор. 30.
- 22) «Будьте обережні», «Голос Укр. Робітника» ч. 3/1932. і «Загроза війни», «Голос Укра. Робітника», Берлін, 22. V. 1932.
- 23) «Тризуб», 1932.
- 24) Від слів: «Таке нам вже...» до кінця дослівно за ст. «Про біжучі події», «Розбудова Нації», чч. 7—8/1932.
- 25) Олександр Шульгин: Державність чи гайдамаччина. 1931.
- 26) На різні теми. — «Розбудова Нації», чч. 5—6/1931.
- 27) Цитов. за Д. Донцов: Політика принципіальна й опортуністична. Львів, 1928.
- 28) Від слів: «Без вливу енергії...» до кінця досл. за В. Мартинець: Замітки ітд.
- 29) Від слів: «В нескоординуванні...» до кінця досл. за В. Мартинець: Замітки ітд.
- 30) Від слів: «стріли поодиноких...» до кінця досл. за М. Петришин: Будують чи руйнують, стор. 15, 14.

- 31) Олександр Шульгин: Державність чи гайдамащина.
- 32) О. Гринкевич: За правильний організаційний принцип. «Український Голос», Перемишль, 22. V. 1932.
- 33) Від слів: «Терористична організація не може...» до кінця дослівно за М. Петришин: Будують чи руйнують, стор. 11. 12.
- 34) Від слів: «Без такої підготовки...» до кінця за ст. Терор як засіб агітації. «Сурма», чч. 2—3/1929.
- 35) Д. Донцов: Націоналізм, Львів, 1926.
- 36) Від слів: «Без свідомого і твердого...» до кінця досл. з ст. В. Мартинець: Замітки.
- 37) В. Мартинець: Наша тактика. «Розбудова Нації», чч. 1—2/1930.
- 38) Т. G. Masaryk: Česká otázka.
- 39) Від слів: «У XX. ст...» до кінця досл. за М. Петришин: Будують чи руйнують, стор. 7, 8, 14.
- 40) Від слів: «Припустім найбільш...» до кінця — Марко Гарт: Відповідь землякові (недруковані листи).
- 41) Від слів: «Це «хочу» вправді...» до кінця, див. як попереднє.
- 42) Марко Гарт: Відповідь землякові ітд.
- 43) Від слів: «З цього погляду...» до кінця досл. за М. Петришин: Будують чи руйнують, стор. 35.
- 44) Олександр Шульгин: Державність чи гайдамащина.
- 45) Цит. за М. Забаревський: Історична місія України. «Січ», Шیکاго, ч. 2, 3/1932.
- 46) Перші 2 вислови ужив на викладах проф. Микитей у Львові і за те його на вулиці вибили студенти. Останній вислів ужив на викладі проф. Клапоушак в гол. укр. гімназії у Львові; за те рівнож побили студенти того професора, наслідком чого польський суд засудив одного з них на 3 роки тюрми, одного на 1½ р. а 6 інших на 10—21 днів арешту. Див. «Розбудова Нації», чч. 5—6/1932.
- 47) Ті слова ужив К. Годованець, дир. приватної гімназії в Яворові на «поранку», улаштованім в честь Пілсудського, в р. 1932.
- 48) Останнє в сер. приватній школі в Самборі. Див. «Розбудова Нації», «На біжучі теми», чч. 5—6/1932.
- 49) Це в приватній гімназії в Яворові, Див. зам. ч. 39 (Дир. Годованця, під натиском публичної opinii, вже викинено з тої гімназії).
- 50) На підставі ст. На біжучі теми, РН. чч. 5—6/1932.
- 51) Цих слів ужив проф. Микитей. Гл. замітка ч. 46.
- 52) Проф. Клапоушак в укр. гімназії у Львові
- 53) Проф. І. Бабій, директор філії укр. гімназії у Львові зловив в церкві студ. Гірного та передав у руки поліції; польський суд засудив Гірного на 6 міс. тюрми. Докладніше про це РН., чч. 5-6/32.
- 54) На підставі ст. Летючки ОУН. — «Діло» 15. III. 1932.
- 55) Від слів: «ускладнюють нам...» до павзи і від слів «Молодь повинна...» до кінця за ст. «Летючки ОУН» — «Діло» 15. III. 1932.
- 56) Від слів: «не ковбойськими штучками...» дослівно з ст. «Ковбойська революція» — «Народна Воля», Скрантон, Па. 9. IV. 1932.
- 57) К. Пушкар: «Націоналізм» Львів, стор. 96, 97; дослівно від слів: «ані державна...» до кінця.
- 58) М. Петришин: Будують чи руйнують?, 1932., стор. 13, 14, 19.; від слів: «народ неписьменний...» до кінця.

- 59) К. Пушкар: «Націоналізм», Львів, 1933.
- 60) Від слів: «українська рація стану наказує...» до кінця дослівно з книжки гр. Лося «O konstruktywną politykę na Rusi czerwonej»; ту книжку масово закупив еп. Хомишин і поширював між своїми прихильниками, даючи доказ, що годиться він із думками, висловленими автором. За тої причини й наводимо думки гр. Лося, як думки укр. «реальних політиків», тим більше, що автор якраз виходить із «української рації стану» в дотичній частині.
- 61) Від слів: «В царині культурній...» до кінця досл. ст. Навколо біжучих подій, «Розбудова Нації», чч. 1—2/1932.
- 62) Від слів: «Др. Колянковські...» до кінця досл. РН. чч. 1—2/1932. як повище.
- 63) М. Петришин: Будують чи руйнують. 1931., від слів: «Виходить...» до кінця.
- 64) Stanisław Łoś: O konstruktywną politykę na Rusi czerwonej.
- 65) Від слів: «ненормальне явище...» аж до кінця з ст. «Молюдь», «Мета», Львів, VI/1932.
- 66) Досл. «Реалізм і патріотизм» в «Меті», 12. VI. 1932.
- 67) Від слів: «сучасного громадянства...» до кінця досл. «Реалізм і патріотизм» в «Меті» 12. VI. 1932. Львів.
- 68) За Донцовим: Націоналізм.
- 69) Д. Донцов: Політика принципіальна і опортуністична. 1928. р. Львів.
- 70) За Донцовим, див. зам. ч. 69.
- 71) Від слів: «Вороги наші не дурні...» до кінця з ст. «Перманентна революція» з «Сурми», ч. 10/1930.
- 72) Gustaw Olechowski: Wódz.
- 73) Вацлав Гутвірт: Масарик і студентство. Stud. revue, чч. 6—7/1923.
- 74) В. Левинський: Роман Дмовські про прилучення Східної Галичини до Польщі. — «Свобода», 9. III. 1932.
- 75) Gustaw Olechowski: Wódz.
- 76) «Słowo Polskie» 1. I. 1932.
- 77) «Час», Львів 11. XI. 1931.
- 78) В. Мудрий: На теми нашої політики. — «Діло», Львів, 1. V. 1932.
- 79) Др. С. Баран: За політичний реалізм. — «Діло», 9. IV. 1932.
- 80) На закруті української справи. — «Діло», 7. V. 1932.
- 81) Від слів: «чи вести нам...» до кінця досл. В. Мудрий: На теми нашої політики.
- 82) Цит. ст. Др. Барана, див. замітка ч. 79.
- 83) Цит. ст. В. Мудрого, див. замітка ч. 78.
- 84) Цит. ст. В. Мудрого.
- 85) Автономічний абсурд. — «Український Голос», Перемишль, 3. VII. 1932.
- 86) Цит. ст. В. Мудрого, «Діло» 1. V. 1932. досл. від слів «Наші звязки...» до кінця.
- 87) Виклад Рені Сміта — «Свобода», 5. I. 1932. Джерси Сити; «Україна, Ліга Націй і світовий мир» (лекція Рені Сміта) — «Народна Воля», Скретон, Па. 9. II. 1932.
- 88) Як я пізнав Україну (виклад Др. Хорвата) — «Тризуб», 17. IV. 1932.
- 89) «Express», ч. 187, Praha, 1932
- 90) Цит. ст. В. Мудрого, «Діло», 1. V. 1932.

- 91) Е. Онацький: З недавніх українсько-англійських зносин. — «Свобода», 30. III. 1932.
- 92) Від слів: «наші «реальні політики» на...» до кінця досл. «На старі теми», «Розбудова Нації», чч. 3—4/1931.
- 93) «На старі теми» РН., чч. 3—4/1931.
- 94) Від слів: «іде величава...» до кінця досл. ст. «Навколо біжучих справ», РН., ч. 1—2/1932.
- 95) Навколо біжучих справ. РН., чч. 1—2/1932.
- 96) Від слів: «А польська преса...» до кінця, РН., чч. 1—2/1932. **Навколо біжучих справ.**
- 97) Навколо біжучих справ. РН., чч. 1—2/1932.
- 98) Від слів: «само життя...» до кінця дослівно з ст. Клясичний доказ політичної незрілості. «Нова Зоря», Львів, 10. IV. 1932.
- 99) На біжучі теми, «Розбудова Нації», чч. 5—6/1932.
- 100) Др. С. Баран: Нічого нового під сонцем. «Діло», Львів, 10. IV. 1932. Від слів: «нічого нового під сонцем...» аж до кінця.
- 101) Від слів: «запізно виступати...» до кінця досл. На біжучі теми, «Розбудова Нації», чч. 5—6/1932.
- 102) Від слів: «річ не в автономії...» до кінця досл. «Наші вороги», в «Сурмі», ч. 10/1928.
- 103) Від слів: «Коли розглянутися...» до кінця досл. ст. цит. В. Мудрого, «Діло», 1. V. 1932.
- 104) Від слів: «ніяка державà...» до кінця досл. «Нова Зоря», 1928.
- 105) Від слів: «італійці в Тирою...» до кінця досл. ст. Наші вороги, в «Сурмі», ч. 10/1928.
- 106) Від слів: «Не було більш льояльного...» до кінця досл. ст. «Перманентна революція» в «Сурмі», ч. 10/1930.
- 107) За Донцовим: Політика принципіальна і опортуністична.
- 108) Від слів: «не льояльністю здобудемо...» до кінця досл. ст. «Перманентна революція», в «Сурмі», ч. 10/1930.
- 109) Цит. ст. «Перманентна революція».
- 110) Ост. цитат: Д. Д.: В десятилітню річницю. ЛНВ, VII—IX/1924.
- 111) Терор як засіб агітації. «Сурма», чч. 2—3/1929. Від слів: «Тим тірше для нього...» до кінця.
- 112) Від слів: «коли притягнутися...» до кінця досл. «Нова Зоря», Львів, 16. VI. 1932.
- 113) «Народна Воля», Скрентон, Па., 11. VIII. 1928.
- 114) Будують чи руйнують?, стор. 17, 37, від слів: «несвідому молодь...» до кінця дослівно.
- 115) «Народна Воля», Скрентон, Па., 27. XI. 1928.
- 116) Цит. твір Густава Олеховського. Див. зам. ч. 72.
- 117) «Сурма» чч. 20—21/1929, від слів: «А сьогодні...» до кінця.
- 118) «Сурма», ч. 37/1930, ст. «Перманентна революція».
- 119) Від слів: «Для кого з того...» до кінця «Сурма», чч. 20—21/1929.
- 120) Від слів: «чому ви не кричали, коли десятки...» до кінця на підставі ст. «Перманентна революція», «Сурма», ч. 10/1930.
- 121) Від слів: «ніякі жертви...» на підст. «Перманентна революція», «Сурма», ч. 10/1930.
- 122) Від слів: «Раб духом ніколи...» до кінця досл. за ст. цит. «Перманентна революція».

З М І С Т.

І. ЗІ ОНУ ВІКІВ ТА У ВИРІ ПОДІЙ.

	Стор.
1. Чи укр. націоналісти співпрацюють з іншими партіями?	3
2. Чи відношення націоналістів до інших політ. груп міститься в проблемі «батьки-діти», поставленій так, як у інших народів?	3— 4
3. Чи головна мета націоналістів тотожна з політичною ціллю інших політ. груп?	4— 5
4. Чому різні методи й форми реалізації ідеї «Незалежної України» іншими політичними групами є безвиглядні?	5— 7
5. У чому полягає омана програмових кличів й недоцільність та шкідливість діяльності інших політичних груп?	7— 10
6. Які є головні табори в українськ. політ. життю . . .	11— 12
7. В чому є суттєва різниця між табором «старих» і «молодих»?	12— 15
8. Де лежить причина невдачі наших визвольних змагань рр. 1917—20?	15— 21
9. Чому орієнтаційна політика різних політ. груп є шкідлива?	21— 23
10. Чиім коштом погоджуються від віків усі вороги українського народу?	23— 24
11. Який характер і завдання має мати національний провід	24— 27
12. Яка є одна з головних недостач в нашій історичній традиції?	27— 29
13. Хто творив нашу визвольну традицію і хто її продовжує творити?	30— 32
14. Де шукати початків українського чинного націоналізму?	32— 33
15. В чому полягає суттєва прикмета націоналістич. табору?	33— 35
16. Чому націоналісти відмежувалися від політичних партій?	35
17. Які завдання щодо молоді має націоналізм?	35— 36

ІІ. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ.

18. Як дивляться націоналісти на різницю програм різних політ. груп?	37— 40
19. Яка головна ціль українського націоналізму?	41
20. Чи ідея державности є революційною ціллю?	41— 42
21. Як націоналісти дивляться на перенесення чужих ідей на наш ґрунт	42— 43
22. Чи український націоналізм є самотутнім, органічним українським явищем, чи розумовою спекуляцією, занесеною з чужини?	43

	Стор.
23. Яким способом націоналісти хочуть досягти національного визволення?	43— 46
24. Чи українська національна революція це спекуляція на війну?	46— 50
25. Хто ширить воєнні алярми і які наслідки того на українських землях?	46— 50
26. Чи орієнтація на власні сили оправдана?	50— 53
27. Чи українська національна революція це лише збройний бій із ворогами?	53— 54
28. Які завдання має реалізувати національна революція?	54— 55
29. Що це таке націоналізм і націоналістичний рух?	55— 56
30. В чому лежить розв'язка української справи?	56— 62
31. Що є найбільшою перешкодою до нашого визволення?	62
32. Чи націоналісти заміряють до консолідації чи до розбиття укр. нації?	62— 63
33. Яка орієнтаційна політика в нас а яка в чужих?	63— 65
34. Чи наша історія це поневолювання нас нашими власними руками?	65— 69
35. Які методи примінують до нас вороги?	69
36. Де лежить головна причина нашого поневолення?	70— 71

III. «РЕАЛЬНА» ПОЛІТИКА.

37. Чи з ворожих шкіл можуть вийти українські патріоти, а з українських яничари-раби?	72— 74
38. Які негативні явища зустрічаємо в українських школах?	74— 76
39. Чи сама культурна творчість принесе нам визволення?	76— 79
40. Що це є розв'язка нації й чи вона потрібна?	80
41. В чому лежить розходження тактик табору визвольної й «реальної політики» щодо т. зв. «органічної праці»?	81— 82
42. Чи легальна «органічна праця» сама по собі принесе нам визволення?	82— 85
43. Які наслідки дала «реальна політика» з «органічною працею» на В. Україні?	85— 89
44. Від чого залежить реалізація ворожих плянів на наше знищення?	89— 92
45. Який біляне ворожого походу на наших Західніх Землях?	93— 94
46. Чи є засаднича різниця в поході нищення на В. Україні й на Західніх Землях?	94— 95
47. Чи акція ворогів проти нас плянова чи безплянова?	95— 96
48. Чи ми маємо стреміти, щоб наші вороги були ліпшими?	96
49. Чи до розв'язки української справи можна приступати зі становища інтересів осіб?	96— 97
50. Чи зло, що нам пляново спричинювали вороги, не зверталось проти них?	97—104
51. Чи шлунок, чи ідея рішає про долю народів?	104—107
52. Чи націоналісти є деструктивним чи конструктивним елементом?	107—108
53. Як дивляться націоналісти на працю в органічному секторі	108—115

IV. ВИЗВОЛЬНА ПОЛІТИКА.

54. Чи реальна політика чужих народів тотожна з українською «реальною політикою»?	116—120
55. Чи всеукраїнська політика може стояти в суперечности з українською політикою на Західніх Землях?	120
56. Чи можливо здійснити автономію під польською окупацією?	121—122
57. Чи автономістична політика оправдана з огляду на міжнародне форум?	122—127
58. Чи угодова політика мститися на її ініціаторах?	127—128
59. Що приносила нам досі угодова політика: користь чи шкоду?	128—131
60. Чи автономістичний клич не є перестарілим гаслом?	131—133
61. Чи здобували свої права інші народи льюальністю?	133—134
62. Чи виплатилася колинебудь українцям льюальність?	134—135
63. Яку тактику мають націоналісти?	135—138
64. Чи можна здобути волю без жертв?	138—142
65. Хто має увільнити нарід від себе: націоналісти чи «реальні політики»?	142

Л І Т Е Р А Т У Р А.

1. В. Мартинець: Замітки для майбутньої конференції українських націоналістів. Прага, 1927.
2. В. Мартинець: Ми й українські політичні партії. — «Розбудова Нації», ч. VI/1928.
3. В. Мартинець: Наша тактика. — «Розбудова Нації», чч. 1—2/1930.
4. В. Мартинець: Українська справа та її зовнішнє ставлення. — «Розбудова Нації», чч. 5—6/1930.
5. В. М.: По конференції. — «Розбудова Нації», ч. 1/1928.
6. На старі теми. — «Розбудова Нації», чч. 3—4/1931.
7. На різні теми. — «Розбудова Нації», чч. 5—6/1931.
8. Навколо біжучих справ. — «Розбудова Нації», чч. 1—2/1932.
9. Про біжучі справи. — «Розбудова Нації», чч. 3—4/1932.
10. На біжучі теми. — «Розбудова Нації», чч. 5—6/1932.
11. Про біжучі події. — «Розбудова Нації», чч. 7—8/1932.
12. Наші вороги. — «Сурма», ч. X/1928.
13. Наш шлях — національна революція. — «Сурма», ч. 5—6/1929.
14. Перманентна революція. — «Сурма», ч. 10/1930.
15. Терор як засіб агітації. — «Сурма», ч. 2—3/1929.
16. Табор реальної політики. — «Сурма», ч. 5—6/1932.
17. Ріжне. — «Сурма», ч. 5—6/1932.

79. Дмитро Дорошенко: Історія України 1917—23. — Ужгород, 1932.
80. В. Винниченко: Відродження нації, 1920.
81. В. Липинський: Листи до братів хліборобів. — Відень, 1920—21.
82. Бретичні думки. «Розбудова Нації», чч. 5—6/1932.
83. М. Забаревський: Історична місія України. — «Січ», чч. 2, 3/1932.
84. Календар «Українського Голосу», Вінніпег, 1930, стор. 90.

* * *

85. Ромен Роллан: Магатма Ганди. — Берлін, 1932.
86. Петро Карманський: Джюсеппе Мацціні.
87. І. О. Бочковський: До характеристики методики й техніки чеського національно-відродного руху. — «Визволення» II/1923.
88. В. Левинський: Роман Дмовскі про прилучення Східної Галичини до Польщі. — «Свобода», 9. III. 1932.
89. «Євразійський Временник». Кн. 5/1927.
90. Вацлав Гутвірт: Масарик і студентство. Stud. Revue, 6—7/1922.
91. Масарик: Студент і політика.
92. T. G. Masaryk: Česká otázka.
93. М. Самусь: Книга ненависти. — ЛНВ, II/1923.
94. Моріс Сімар: Відвага.
95. Р. Віппер: Вічність війни. — ЛНВ, X/1924.
96. Україна, Ліра Націй і світовий мир (лекція Рені Сміта). — «На родна Воля», 9. II. 1932.
97. Як я пізнав Україну (виклад Др. Хорвата). — «Тризуб», 17. IV. 32.
98. Виклад посла Рені Сміта. — «Свобода», 5. I. 1932.
99. Виклад проф. С. Грабського у Львові 6. XI. 1931. — «Час», 11. XI. 1931.
100. Реферат С. Грабського. — «Новий Час», 2. IV. 1931.
101. Григорій Айолло: Малоросс и Великоросс. — L'Orient Libre, № 4—5. 1925.
102. Gustaw Olechowski: Wódz.
103. R. Dmowski: Polityka polska a odbudowanie państwa polskiego.
104. R. Dmowski: Świat powojenny i Polska.
105. Słowo Polskie, 1. I. 1932. (в справі станчиківських аналогій).
106. Stanisław Loś: O konstruktywną politykę na Rusi czerwonej.
107. Jędrzej Giertych: «O program polityki kresowej». 1932.

Ціна книжки: в ЧСР кч. 7.—, на Зах. Україні злп. 2.—, у Франції фр. фр. 5.—, в Болгарії лев. 10.—, в Америці й Канаді 25 а.м. цент., в Німеччині мк. 1.—, в Австрії шіл. 1.50, в інших країнах на паріті 25 а.м. цент.

